

این اثر ارزشمند و گرانقدر مجموعه ایست که علاقه مندان و سالکان به منازل سلوک و راه حق و حقیقت را منزل به منزل عارفانه هدایت می فرماید و بصورت منظم تمامی مراحل و مراتب و منازل را از دیدگاه معنوی بصورت محکم و مستدل بیان فرموده است .

به نظر گروه دانشمندان و محققانی که با این مرکز در ارتباط هستند ، این کتاب که توسط انسان کامل و مرد الهی حضرت علامه مصطفوی تألیف گردیده است تا بحال با این خصوصیات سابقه و نظیر نداشته است .

مرکز نشر ، این کتاب ارزشمند را تقدیم می کند و امیدوار است که آن والامقام مرد الهی ، گوشه چشمی به ما کند .

مرکز نشر آثار علامه مصطفوی

**بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ .
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .**

در آیام گذشته آیات کریمه و روایات شریفه و از ادعیه مبارکه ، آنچه مربوط بموضوع عالی لقاء الله بود : بقدر وسع خود جمع آوری کرده ، و رساله‌ای بزبان عربی در پیرامون آن نوشته بودم .

اگرچه اینموضوع و معرفت بآن در سطح اعلای معارف الهی است ، و این بنده محجوب قاصر جاهل ، أهلیت چنین مقامی را ندارد ، ولی بخاطر علاقه و انس باینمطالب و کثرت مذاکرات و شوق بآنها : میتوانستم در حدود اطلاع محدود خود ، کلیاتی را که درک کرده و یقین داشته‌ام ، با بیان عاجز و کوتاه و مختصر توضیح بدهم .

و تصمیم گرفتم در این رساله شریفه ، هیچگونه از نوشته‌های دیگران و از بیانات اُساتید بزرگ ، تقلید یا تبعیت نکرده ، و بلکه آنچه را که خود درک کرده و بیقین حق دیده‌ام : اظهار نمایم .

پس نظر این بنده در نوشتن این رساله امور چندی است :

۱- متذکر شدن به آیات الهی و کلمات اولیاء حقّ او که مهبط وحی و خزان علم هستند ، در اینموضوع شریف عالی .

۲- روشن شدن مفاهیم این آیات و روایت شریفه .^۱

۱- از دوستان محترم پیشنهاد کردند که آیات کریمه و روایات شریفه کتاب را ترجمه کنم ، تا مورد استفاده بیشتر عموم مطالعه کنندگان گرامی قرار بگیرد . این پیشنهاد بنظر مفید و مؤثر بود ، و بنده هم با کمی فرصت ، قبول کردم که این وظیفه الهی را انجام بدهم .
و در مقام ترجمه : منظور ما تنها به بیان مراد و مقصود به نحو اجمال بوده ، و از شرح و تفصیل و دقت در معانی الفاظ صرف نظر شده است .

- ۳- متوجه شدن افراد مؤمن و بلکه هر علاقه‌مند بسعدت و کمال نفسانی ، بحقائق و خصوصیات سعادت و کمال .
- ۴- متوجه شدن بخصوصیات و چگونگی سلوک و طیّ مراحل کمال ، تا سلوک روی برنامه صحیح انجام گرفته ، و نتیجه بدهد .
- ۵- روشن شدن خصوصیات و ترتیب منازل سیر ، تا از انحراف و خطا و اشتباه و گمراهی جلوگیری گردد .
- ۶- بیان آثار و علائم هر منزلی از این منازل ، تا شخص سالک بتواند منزلت را که بخیال خود طیّ کرده است و منزلت را که در آن هست ، بدقت بررسی کرده ، و تشخیص بدهد .
- ۷- بیان اصول و مبانی علم اخلاق ، و کلیاتی از معارف الهی ، که توجه بآنها برای هر مؤمنی لازم است .
- و چون قسمتی از مطالب این رساله شریفه در سطح اعلای علم و معرفت است : در صورتیکه خوانندگان عزیز باشتباه و تردیدی برخوردار کردند ، لازمست بأهل معرفت رجوع کرده ، و مطابق فهم خود تفسیر و تأویل نمایند .
- و لازمست مطالعه این کتاب با کمال صفا و خلوص نیت و طهارت صورت گرفته ، و از خداوند متعال توفیق عمل خواسته شود .

انّه خیر موفق و خیر معین

قم - حسن مصطفوی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ . وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ
 أَبِي الْقَاسِمِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ .
 اللَّهُمَّ إِنَّا نَعْبُدُكَ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ، إِيهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ
 أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ .

این رساله‌ای است در بیان خصوصیات منازلیکه منتهی میشود بمقام لقاء الله عزوجل ، و آثار و علائم هر یک از آنها ، و آنچه بعد از وصول بسرمنزل لقاء حاصل میشود .

و آنچه در این رساله ذکر میشود : مطالبی است صددرصد مسلم و یقینی حق و مطابق آیات کریمه و احادیث معصومین علیهم السلام -
 رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ۱ .

۱- پروردگارا وسعت بده سینه مرا و آسان کن امور زندگی مرا .

کلمه لقاء

مصباح فِیومی گوید: لَقِيْتُهُ أَلْقَاهُ مِنْ بَابِ تَعِبَ لُقِيًّا وَ لِقَاءً ، وَ كُلُّ شَيْءٍ اسْتَقْبَلَ شَيْئًا أَوْ صَادَفَهُ فَقَدْ لُقِيَهِ .
 تهذیب ازهری گوید: كُلُّ شَيْءٍ اسْتَقْبَلَ شَيْئًا أَوْ صَادَفَهُ فَقَدْ لُقِيَهِ . مِنَ الْأَشْيَاءِ كَلَّهَا - ج ۹ ص ۲۹۸ .

مقایس ابن فارس گوید: الْمُلَاقَاةُ وَ تَوَافِي الْإِثْنَيْنِ مُتَقَابِلَيْنِ^۱ .

پس لقاء مصدر است بمانند ملاقات ، از باب مفاعله ، و بمعنی بهم رسیدن و با هم مقابل شدن و برخوردن بهم‌دیگر است .
 و اینمعنی (مقابله و مواجهه) در عالم اجسام روشن است ، مانند مقابل شدن و مواجه بودن دو فرد .
 و اما در عوالم روحانی و نسبت بخداوند متعال : قهراً میباید این مقابله و ملاقات بصورت معنوی و روحانی باشد .
 زیرا خداوند متعال از خصوصیات و حدود و اوصافیکه در عوالم خلق است منزّه است .

۱- مصباح اللغة و تهذیب اللغة لقا را به معنی روبرو شدن و مصادف شدن تفسیر کرده‌اند . و مقایس اللغة به ملاقات کردن و مقابل شدن معنی میکند .

لقاء خداوند متعال

در موجودات عوالم خَلق : سه نوع حدّ دیده میشود :

۱- حدود برانگیخته شده از موادّ اشیاء ، چنانکه در اجسام مادّی طبیعی این محدودیت و تقید موجود است ، و آزادی فعالیتّ هر کدام از افراد عالم جماد و نبات و حیوان ، در محدوده طبیعت و موادّ آنها میباشد .

در عالم مادّه هیچگونه اختیاری برای توسعه دائره قدرت و فعالیتّ خود ، اضافه بر اقتضاء طبیعت مادّی ندارد .

یک فرد مادّی میتواند فقط در حدود استعداد و قدرت مادّه مخصوص خود عمل و پیشرفت کرده ، و نمیتواند مادّه خود را با نیروهای مافوق خود تقویت نماید .

۲- حدود زمان و مکان : چنانکه در اجسام بطور کلی خواه لطیف باشند و یا کثیف موجود است ، زیرا هر جسمی قهراً در هستی خود محتاج به بُعد طولی زمان و بُعد عرضی مکان بوده ، و با این دو حدّ محدود خواهد بود ، و در این جهت اختلاف در مفهوم زمان و مکان فرقی ندارد .

پس هر جسمی با حدود و خصوصیات زمان و مکان محدود است .

۳- حدود ذاتی : این حدّ و محدودیت از لحاظ ذات و وجود در همه ممکنات و مراتب موجودات و بالخصوص در عالم عقول موجود است . و عقول با آنکه از حدود جسمانیّت بیرون هستند ، ولی ذاتاً و از جهت پیدایش و وجود محدود هستند .

و انسان استعداد آن دارد که : در اثر تربیت و سلوک روحانی و تکمیل نفس ، از حدود جسمانی بیرون رفته ، و حتی از محدودیت ذاتی خود نیز منصرف گشته ، و غرق و فنای عالم لاهوت شود .

آری در اینجا منزل لقاء پروردگار متعال محقق گردد .

یا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي
وَادْخُلِي جَنَّتِي^۱ .

و بحث ما در این رساله : از خصوصیات منازل این سیر الهی است ، تا سالک
بسرمنزل لقاء واصل شود .

و البته سخن ما با اشخاصی است که : توجّه باین مراحل داشته ، و اعتقاد و
علاقه بموضوع لقاء دارند . و أمّا آنانکه مخالف و منکر هستند : با این بحث ارتباطی
نخواهند داشت .

۱- الفجر / ۸۹ : ۲۷ تا ۳۰ - ای نفس اطمینان یافته رجوع کن بسوی پروردگارت در حالت خشنودی ، و در
مورد رضایت واقع شدن ، پس داخل شو در گروه بندگان مخصوص من و به بهشت مخصوص من .

کفر بلقاء پروردگار

این قسمت از مراحل سیر سالکین نیست ، و بلکه در جهت مخالف و مقابل این مسیر است .

ولی از باب - تُعَرَّفُ الْأَشْيَاءُ بِأَضَادِهَا - روشن شدن خصوصیات این قسمت ، کمک بسیاری در مراحل سلوک نموده . و ضمناً منظور چندین آیه کریمه‌ای که در اینجهت وارد است : منکشف و آشکار خواهد شد .
و باید توجه داشت که برای کفر مراتبی هست :

۱- **کفر بآیات تکوینیّه و لقاء** : و اینجا مرتبه حیوانیت و جهل و محجوبیت صرف و تمام است : زیرا نخستین تنبّه و تحرّک انسان اینستکه توجه پیدا کند بآیات و آثار و علامات تکوینیّه پروردگار جهان که توأم با نظم و حکمت و تدبیر و عقل و اندیشه کامل میباشند .

و چون انسان در اثر غفلت و جهالت تمام ، و فرو رفتن در عیش مادی و زندگی دنیوی ، از جلوه آثار و آیات الهی غافل گشت : قهراً کفر بمبدء و معاد پیدا شده ، و موضوع لقاء را منکر خواهد شد .

وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَ لِقَائِهِ أُولَئِكَ يَسْأَوْنَ مِنْ رَحْمَتِي وَ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ^۱ .

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالاً الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيَّهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ هُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَ لِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ^۲ .

۱- العنكبوت / ۲۹ : ۲۳ - آنانکه کافر شدند به آیات و لقاء پروردگار متعال از رحمت من مأیوس گشته ، و بعذاب دردناک مبتلا میشوند .

۲- الکهف / ۱۸ : ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۵ - بگو آیا خبر بدهم شما را به آنانکه از جهت اعمال زیانکار بوده ، و

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وِلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ^۱ .
 وَاَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَاكْذَبُوا بِآيَاتِنَا وِلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَاُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ
 مُحْضَرُونَ^۲ .

آری این افراد چون بطور کلی و کامل از آفریدگار عزیز جهان منقطع شده‌اند :
 قهراً نباید منتظر اُطاف و رحمت‌های مخصوصیکه اضافه بر رحمت‌های عمومی و
 نعمت‌های گسترده است ، باشند :

- الف - خواه و ناخواه از رحمت‌های خاص خداوند متعال مأیوس هستند .
  - ب - بسزای محرومیت خود از سلوک و بجزای اعمال خود معذب میباشند .
  - ج - تمام کوشش‌های دنیوی آنان که سپری شده است بی نتیجه میشود .
  - د - آنچه بتصور خود نیکو و صلاح می‌اندیشیدند : همه برخلاف میشود .
  - ه - اعمال نیکوی آنها بخاطر فقدان نیت و اعمال دیگر محو میگردد .
- و بطور کلی هر عملیکه توأم با قصد و مقصد و هدف صالح نباشد : ارزش آنعمل
 از میان خواهد رفت ، و اگر عملی صالح بوده است : بخاطر نبودن مقصد معنوی
 روحانی ، در حدود نیت دنیوی و مادی آنان ، در همین زندگی دنیوی سزای آنعمل
 را خواهند دید .
- آری مقصد و نیت افراد مادی (کافر بحق) بجز فراگرفتن منافع دنیوی و
 رسیدن باغراض و نتایج مادی : چیزی دیگر نباشد .

کوشش آنان در زندگی دنیوی به انجام رسیده ، و خود را نیکوکار می‌اندیشند ، آنان افرادی هستند که به
 آیات و لقاء پروردگار متعال کافر گشته ، و اعمال آنان محو میشود .

۱- الاعراف / ۷ : ۱۴۷ - آنانکه تکذیب کردند آیات و لقاء ما را اعمال آنان محو میشود .

۲- الروم / ۳۰ : ۱۶ - و اما آنانکه کافر شده و تکذیب کردند آیات و لقاء ما را آنان در محیط عذاب احضار
 خواهند شد .

الأعمالُ بالنیّات ، لِكُلِّ امرٍ مَأْتوی^۱ .

۲- کفر بقاء: در این مرتبه کفر ضعیفتر است ، و انسان بطور اجمال تنبّه و توجهی بآیات تکوینی و آثار الهی پیدا کرده ، و از نظم و نقش بدیع و صنع توأم با تدبیر و خرد و حکمت جهان و جهانیان آگاه شده است .

ولی هنوز بحقیقت سیر انسان و برنامه جریان عالم ماده و فنای آن ، و رو آوردن عالم دیگر که بعنوان قیامت و معاد و عالم روحانی و لطیف و ظهور باطن انسان و روشن شدن نتایج و آثار اعمال و اخلاق و صفات و اعتقادات و افکار نفسانی و روحی : متوجه نشده است .

و باید بدقت توجه کرد که : هر حرکت و سیری ناچار دو جهت باید داشته باشد : جهت مبدء و آغاز و علت فاعلی ، و جهت منتهی و آخر و انجام و علت غایی ، و اینمعنی بطور اجمال قطعی و مسلم است .

و چون مبدء جهان با این نظم حیرت‌انگیز شناسایی شد : قهراً آخر و برگشت و معاد و انجام این تحرّک و سیر نیز بسوی او خواهد بود ، زیرا قدرت و نیرو و مبدء باید یکی باشد ، تا اختلال و بی‌نظمی و اختلاف و تضادّ پیدا نشود ، و در اینصورت برگشت نیز بسوی او خواهد بود .

ولی شعاع ایمان تا باین مرتبه نرسیده است : خواه و ناخواه نسبت به معاد و برگشت و انجام سیر ، غفلت یا انکار و کفر خواهد بود .

و اگرچه در اینمرتبه تحرّکی حاصل گشته ، و یک قدم بسوی معاد و لقاء برداشته شده است : ولی باز عنوان کفر بقاء باقی است .

۱- خصوصیات و ارزشهای اعمال با نیّتها است ؛ و برای هر مردی به میزان نیّت او از عملش منظور میشود .

قد خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا
عَلَىٰ مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ^۱ .

قد خسر الذين كذبوا بقاء الله و ما كانوا مهتدين^۲ .

ما خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَإِنَّ
كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ^۳ .

و قالوا إذا ضللنا في الأرض أئننا لفي خلق جديد بل هم بقاء ربهم كافرون^۴ .

این افراد از اینجهت که کافر و منکر لقاء الله هستند : آثار سوء انکار آنان قهراً
بآنها خواهد رسید :

الف - خسارت و زیان : آنان چون در مسیر حق لقاء نیستند خسارتهای کلی در
راه سیر بسوی حق و کمال خواهند دید .

ب - تحسّر و تأسّف : از کوتاهی و قصور در انجام وظائف مربوط بسیر بسوی لقاء
الله ، و از محروم ماندن از این سعادت عظمی .

ج - تحمّل بار سنگین خطاها : تمام لغزشها و انحرافات و معاصی که در اثر
واماندن از سیر الهی حاصل شده است : بصورت بارهای بسیار سنگین بدوش آنان
قرار میگیرد .

۱- الانعام / ۶ : ۳۱ - زیانکار شده اند آنانکه تکذیب کردند لقاء ما را ، تا هنگامیکه قیامت بناگاه برپا شود ، و
گویند تأسّف و حسرت بر ما که کوتاهی کردیم در بجا آوردن اعمال نیکو ، و آنان سنگینیهای کارهای خلاف
را بدوش میگیرند .

۲- یونس / ۱۰ : ۴۵ - زیانکار شدند آنانکه تکذیب کردند لقاء پروردگار متعال را و هرگز آنان به راه حق
هدایت نخواهند شد .

۳- الرّوم / ۳۰ : ۸ - نیافریده است خداوند متعال آسمانها و زمین را مگر روی برنامه حق و صحیح و با
میزان و وقت معین شده ، و بسیاری از مردم به لقاء پروردگارشان کافر هستند .

۴- السجده / ۳۲ : ۱۰ - وگفتند آیا چون در روی زمین زندگی ما سپری شد ، ما برنامه تازه ای پیدا
میکنیم . بلکه آنان به لقاء پروردگارشان کافرند .

د - در گمراهی و انحراف بسر میبرند : آنان پیوسته از راه حق و از مراحل سعادت منحرف و برکنار هستند .

ه - غفلت از نتیجه آفرینش : آنان از نتیجه آفرینش اینجهان و از منظور و مقصود این نظم در موجودات ، غفلت دارند .

آری جهان با این عظمت و تشکیلات چنین منظم و حیرت آور و آسمانها و ستارگان باین وسعت ، همه و همه در پیشروی جلال و جمال پروردگار متعال : تسبیح گویان و سجده کنان بسوی او در حرکتند ، و همه برای لقای او مشتاقانه قدم برمیدارند - **و لِّلّٰهِ يَسْجُدُ مِّنْ فِى السَّمٰوٰتِ وَّ الْاَرْضِ طَوْعًا وَّ كَرْهًا^۱** .

۳- غفلت از لقاء : غفلت اگرچه مغایر با کفر است ، ولی از جهت عمل و نتیجه با کفر و انکار برابر است .

وقتی که انسان از موضوعی غفلت ورزیده و بی توجه و بی اعتناء گشت : قهراً اثر مثبت و عمل مؤثری مربوط بآن موضوع انجام نخواهد گرفت ، و در اینجهت تفاوتی عملاً با کفر پیدا نخواهد کرد .

پس لابد افراد غافل و بی مبالات و سست و مسامح ، اگرچه از جمله افراد مسلم محسوب شوند : ولی از لحاظ نتیجه با کفار یکسانند .

اینست که غافلین در قرآن مجید : با بدترین و کمترین وجهه و صورتی معرفی شده اند - **اُولٰٓئِكَ كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْغٰفِلُونَ^۲** ، **يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنْ**

۱- الرَّعْد / ۱۳ : ۱۵ - و برای خدا سجده می کند آنچه در آسمانها و زمین است ، از راه اختیار و طاعت ، و یا از راه جبر و کراهت .

۲- الاعراف / ۷ : ۱۷۹ - آنان چون چهارپایان هستند ، بلکه غافلان از چهارپایان گمراهند .

الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ^۱ ، اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ^۲ .

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَ رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنَّنُوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ أُولَئِكَ مَا وَبِهِمُ النَّارُ^۳ .

قال الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا إِثْمَ بقرآن غير هذا أو بدله^۴ .
و قال الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةَ أَوْ نَرَى رَبَّنَا لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَ عَتَوْا عُتْوًا^۵ .

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَ لَعِبًا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسِيهِمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَ مَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ^۶ .

این آیات کریمه بقرائن - غفلت ، نسیان ، عدم رجاء لقاء ، توقع نزول ملائکه و رؤیت رب ، و لهو در دین : مربوط میشوند بغير کفار .

غفلت در مقابل تذکر ، و نبود تذکر است . و نسیان فراموش کردن و غفلت است از آنچه متذکر بوده است . و رجاء طمع داشتن است در چیز خیریکه ممکن الحصول است .

۱- الروم / ۳۰ : ۷ - از زندگی دنیا ظاهری دیده و دانسته ، و از آخرت غافلند .

۲- الانبیاء / ۲۱ : ۱ - هنگام حساب آنان نزدیک شده ، و آنان در غفلت و اعراض اند .

۳- یونس / ۱۰ : ۷ ، ۸ - آنانکه امید ندارند لقاء ما را ، و به زندگی دنیوی راضی و اطمینان پیدا کردند ، و آنانکه از آیات ما غفلت ورزیدند ، جایگاه آنان آتش جهنم خواهد بود .

۴- یونس / ۱۰ : ۱۵ - آنانکه امید ندارند لقاء ما را ، گویند این قرآن را تبدیل کن و یا قرآنی دیگر برای ما بیاور .

۵- الفرقان / ۲۵ : ۲۱ - و گفتند آنانکه امید ندارند لقاء ما را ، چرا نازل نشد برای ما ملائکه ، و یا ندیدیم پروردگار خودمانرا ، هر آینه خودخواهی دارند ، و از مرحله اعتدال بیرون میروند .

۶- الاعراف / ۷ : ۵۱ - آنانکه برنامه دینی خود را روی هوئی و بازیچه قرار داده ، و زندگی دنیوی آنان را فریب داده است ، روز قیامت آنانرا فراموش میکنیم چنانکه آن روز لقاء را فراموش کرده بودند ، و برای آنکه آیات ما را انکار میکردند .

و تعلق بعالم ماده ظلمانی و حیات دنیا : در مقابل تعلق بعالم نور و حیات آخرت است . چنانکه اطمینان و سکون نفس بدنیا - **و رضوا بالحياة الدنيا واطمأنوا بها :** در مقابل سکون و اطمینان نفس است بحیات نورانیته الهیته - **یا آیتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک .**

پس تمایل و اطمینان بزندگی دنیوی : سبب میشود که انسان از تمایل بلقاء پروردگار متعال محروم باشد .

و نسیان و غفلت از زندگی اخروی و لقاء : در مقابل نسیان و عدم توجه و تذکر پروردگار متعال در عالم آخرت است ، زیرا در اینصورت زمینه و اقتضایی برای توجه و تذکر خداوندی نیست ، و انسان غافل باختر و انتخاب خود از زندگی اخروی اعراض کرده است - **فالیوم نسیهم كما نسوا لقاء یومهم هذا . و هم فی غفلة معرضون .**

پس غفلت بطور کلی آثار و لوازم سویی دارد :

الف - غفلت مقام رفیع انسانیت را به پست تر از حیوانیت سوق میدهد .

ب - گرایش بحیات دنیا : بهمان اندازه موجب عقب ماندگی آخرت است .

ج - غفلت از آیات و امیدوار نشدن بلقاء سبب عذاب میشود .

د - غفلت از لقاء موجب خودبینی و استکبار و طغیان است .

ه - امید نداشتن بلقاء سبب میشود به استهزاء دین و اشکال تراشی .

آری کسیکه از جهان نور و روحانیت و نورانیت بکلی منقطع است : ارزش و مقام و عظمت را منحصرأ در زندگی مادی تصور کرده ، و چون در مرتبه اول وجود خود را دیده ، و بیش از هر چیز بخود علاقه و محبت دارد : قهراً خودبینی و خودستایی پیدا کرده ، و سپس بدین و آنچه مربوط بماوراء ماده است بنظر حقارت خواهد

نگریست .

و باید توجه داشت که : انسان در این سه مرحله از کفر و غفلت ، از هرگونه مراتب کمال و سعادت حقیقی محروم گشته ، و عاقبت زندگی او بمحرومیت تمام و تهی دستی و فقر کامل منتهی شده ، و از لذائد روحانی و نعمتها و رحمتهای عالم ماوراء ماده بی بهره خواهد بود .

جستجوی حقّ و ایمان

- آغاز تنبّه و قدم اوّل در راه سیر بلقاء الله تعالی .
- سلوک انسان آغازش تنبّه و انجامش لقاء است .
- در این مسیر پنج مرحله کلی است که سالک باید آنها را طی کند .
- ۱- توجّه و اعتقاد پیدا کردن بمبدء و رسول او و معاد .
  - ۲- برگشتن از طرق مختلف و توبه و اطاعت اوامر پروردگار متعال .
  - ۳- مهیّا و مستعدّ شدن با تهذیب و تحلیه نفس .
  - ۴- محو آنانیّت و حصول حالت فناء در مقابل عظمت حقّ .
  - ۵- مستعدّ شدن برای انجام وظائف الهی در اجتماع .
- در این منزل سالک احساس میکند که : در اینجهان پهناور با این نظم عجیب و موجودات حیرت‌انگیز ، گمشده‌ای دارد ، و باقتضای وجدان صاف خود درصدد برمیآید که آنرا دریابد :
- آیا این آفرینش گوناگون و رنگارنگ بخودی خود پیدا شده است ؟
- آیا این نقشه جالب و نظم بسیار کامل خود بوجود آمده است ؟
- آیا اینهمه ستارگان و منظومه‌ها بهیچ مؤثر و قدرتی وابسته نیستند ؟
- آیا خود انسان با این قوا و أعضاء و تشکیلات و تجهیزات مختلف بدون هیچ مدبّر حکیمی موجود شده است ؟
- آیا این علل و معلومات و خواصّ و آثاریکه در جهان طبیعت بطور بسیار کامل و قاطع دیده میشود از خود آنها است ؟
- آیا اینجهان در مقابل هیچ قدرت و عقل و حکمتی محکوم و خاضع نیست ؟
- و آیا اگر محکوم بحکمی نیست : پس چرا اختلاف و تخلف و تغییری در جریان

قاطعانه و منظم او پیدا نمیشود؟

و صدها از این پرسشها از خود کرده ، و بفکر و اندیشه فرو میرود .
و هر چه بیشتر در دریای فکر و اندیشه غوطه ور گشته ، و از هر طرف موجودات
جهان و جلوه‌های مراتب هستی را بررسی میکند : بجز اینمعنی ادراک و نتیجه
نمیگیرد که در پشت این نظم کامل ، عقل تمام و اندیشه و علم و قدرت و اراده
نامتناهی و نامحدودی وجود دارد .

آری در اینجا علم پیدا میکند که : برای عالم آفریدگاری هست که همه و همه
تحت حکم و تدبیر و امر و نظر او بوجود آمده ، و هستی دارند .
در اینحالت از گرداب هلاکت و تیره روزی کفر و ضلالت نجات یافته ، و خود را
در معرض نسیم رحمت و جلوه هدایت و سعادت قرار داده است .
اینجا است که انسان آغاز سیر خود را بسوی لقاء پروردگار بزرگ خود شروع
کرده و قدم نخستین را برداشته ، و با کمال اشتیاق در راه تحقیق بیشتر و تحصیل
قرب و آشنایی و معرفت کاملتر مهیا میشود .

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ وَ مَنْ جَاهَدْ
فَأِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ^۱ .

سُنُرِبِهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ اللَّهَ الْحَقُّ أَوْ لَمْ يَكْفِ
بِرَبِّكَ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ أَلَا إِنَّهُمْ فِي مَرِيَّةٍ مِنَ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَّا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ

۱- العنكبوت / ۲۹ : ۵ تا ۷ - کسی که امید میدارد لقاء پروردگار متعال را ، پس وقت معین آن فرا میرسد ،
و خدا شنونده و عالم است ، و کسی که در راه خدا کوشش میکند ، کوشش او برای خود او میباشد ، و
خداوند هر آینه از همه موجودات بی‌نیاز است ، و آنانکه ایمان آورده و اعمال صالح بجا آوردند هر آینه
بدیهای او را پوشانیده و با بهترین نحو اعمال او را جزا خواهیم داد .

مُحِيط^۱.

این انسانیکه چنین حالتی پیدا کرده است : قهراً امیدوار است که بیش از این توفیق ارتباط و قرب به پروردگار متعال را پیدا کرده ، و اسباب رسیدن بقاء را فراهم آورد .

و در این دو آیه شریفه مربوط بسیر سالک مطالبی تذکر داده شده است .

۱- أَجَلُ اللَّهِ لَأْتٍ : باید توجه کرد که نباید در این مسیر عجله کرده و بدون دقت و رعایت آداب و شرائط خیال پیشروی نمود ، و چون طبق برنامه سلوک شود : بطور مسلم سر وقت لقاء خواهد رسید .

۲- باید توجه داشت که : خداوند متعال سَمِيع و عَلِيم و مُحِيط است ، و هرگز کوچکترین حرکت و عمل و قدمی برای او پنهان نمیشود .

۳- باید دانست که : خداوند متعال از هر جهت بی نیاز است ، و هرگونه مجاهدت و کوششی که در این مسیر انجام بگیرد : بنفع خود سالک است .

۴- و ضمناً اعمال نیکو و قدمهای صالحی که برداشته میشود : موجب محو و از بین رفتن سیئات و معاصی گذشته نیز خواهد بود .

۵- خداوند متعال سالک را تایید و توفیق داده ، و با نشان دادن آیات تازه و جلوه‌های حق در بیرون و اندرون او هدایت خواهد فرمود .

۶- پروردگار متعال در برابر مجاهدات و اعمال سالکین ، بنحویکه بهتر و نیکوتر از ارزش مجاهده آنان باشد : جزاء خواهد داد .

۷- و نباید تردیدی در تحقق لقاء برای سالکین امیدوار پیدا شود ، زیرا خداوند

۱- فَصَّلَتْ / ۴۱ : ۵۳ ، ۵۴ - آیات الهی را در بیرون و در خود آنان به آنها نشان میدهم تا حق برای آنان آشکار گردد ، و آیا کافی نیست که او شاهد همه امور است ، و آنان در موضوع لقاء پروردگار متعال در شک و تردیداند ، و خدا به همه امور دانا و مُحِيط است .

متعال شاهد و محیط بوده ، و هرگز غفلت ندارد .

آری خداوند مهربان هرگز عملی را بی اجر نمیگذارد ، و هر عملی را اگرچه بسیار ناچیز باشد جزاء میدهد ، و کوچکترین حرکت و کاری از علم و احاطه و حضور و دید او غائب نمیشود ، و هر عملی را مطابق نظر و درخواست و هدف انسان عوض عنایت میفرماید .

پس کسیکه بمقصد وصول بقاء : عمل یا قدمی برمیدارد ، بطور مسلّم در حدود کوشش خود به نتیجه مطلوب نائل خواهد شد ، و بلکه بمقتضای جمله - **وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ** - بنحو نیکوتر بأجر خواهد رسید .

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ^۱ .

أَتَى لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى^۲ .

وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا^۳ .

۱- الزلزله / ۹۹ : ۷ ، ۸ - پس آنکه به میزان ذرّه کوچک عمل خیری انجام بدهد به آن خواهد رسید . و هر که به میزان ذرّه‌ای عمل شری را مرتکب شود ، آنرا خواهد دید .

۲- آل عمران / ۳ : ۱۹۵ - من ضایع نمیکنم عملی را از عاملی از شما ، مرد باشد یا زن .

۳- آل عمران / ۳ : ۱۴۵ - کسی که ثواب دنیوی را خواستار گردد ، او را میدهیم . و اگر کسی ثواب اخروی و معنوی بخواهد ، از آن عطا خواهیم کرد .

رسول خداوند

اینجا قدم دوّم از مرحله اوّل ، در ادامه جستجوی حقّ است .
 سالک در این قدم میخواهد با خدای خود ارتباط برقرار کند .
 سالک میکوشد که : بلقاء پروردگارش برسد ، و اگر نشد کسی را پیدا کند که با
 خدای او مرتبط است .
 آیا ممکن است که : پس از اینهمه تشکیلات جهان ، کسی نتواند با او ارتباطی
 برقرار کند ؟
 آیا ممکن است : افراد ضعیف و کم نیرو هیچگونه ارتباطی اگرچه بواسطه باشد ،
 با خدای مهربان خود نداشته باشند ؟
 آیا نبودن وسائل ارتباط فیما بین مخلوق و خالق ، بنظم جهان صدمه نمیزند ؟
 آیا عدم ارتباط مردم موجب تحیّر و بلا تکلیفی و هرج و مرج نمیشود ؟
 آیا اگر خداوند جهان خود را منزوی و منقطع از مردم کند ، نقض غرض نیست ؟
 آیا موجودات جهان پس از تکوین ، هیچگونه برنامه و مقرّرات و قوانینی در
 جهت ادامه حیات و زندگی با همدیگر ندارند ؟
 آیا انسان با این استعداد و فهم و هوش ، نباید برنامه زندگی داشته باشد ؟
 آیا مسائلیکه برای انسان قابل حلّ نیست ، نباید از جانب پروردگار جهان حلّ و
 روشن گشته ، و رفع اختلاف شود ؟
 آیا جایز و سزاوار است که خداوند مهربان حکیم ، اینجهان و جهانیانرا بخود آنها
 وا گذاشته ، و بهر عمل و فکر و رفتاریکه داشته باشند ، راضی باشد ؟
 پس بطور قطع و یقین ، میباید در میان اجتماع افرادی مستعدّ و ساخته شده
 وجود داشته باشند که : در مرتبه اوّل واسطه ارتباط در میان خالق و مخلوق بوده ،

و در مرتبه دوم برنامه خودسازی و ارتباط معنوی با خالق را بیان کرده ، و مسائل مشکل انسانها را حل کنند .

و البته اینچنین افراد برجسته ، لازمست از جانب خداوند متعال و با دست تایید و تقویت و تربیت او ساخته شده و تعیین گردند .

این افراد بطور مسلم ، باید از هر جهت پاک و محفوظ از آلودگی و خطا بوده ، و از لحاظ گفتار و کردار و رفتار و پندار و اندیشه صددرصد مورد اطمینان باشند .

و چون وجود چنین اشخاص با این شرائط ، باید از جانب خداوند متعال و بتعیین و تایید او باشد : قهراً از جهت گفتار و کردار و صفات نفسانی و معارف و مقامات روحانی ، مظاهر و نمایندگان صفات الهیه خواهند بود .

مَنْ يُطِيعَ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ^۱ .

فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ^۲ .

إِسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ^۳ .

و لِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ^۴ .

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِداً و مُبَشِّراً و نَذِيراً^۵ .

و مَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ و مُنذِرِينَ^۶ .

أَللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا و مِنَ النَّاسِ^۷ .

۱- النساء / ۴ : ۸۰ - کسی که رسول خدا را اطاعت کند ، خدا را اطاعت کرده است .

۲- النساء / ۴ : ۵۹ - اگر در امری اختلاف داشتید ، آنرا به خدا و رسول او برگردانید .

۳- الانفال / ۸ : ۲۴ - دعوت خداوند متعال و رسول او را استجابت کنید ، چون شما را دعوت کنند به چیزی که سبب حیات حقیقی شما میباشد .

۴- یونس / ۱۰ : ۴۷ - برای هر طائفه‌ای رسولی از جانب خداوند مبعوث میشود .

۵- الفتح / ۴۸ : ۸ - ما فرستادیم تو را شاهد و بشارت دهنده و ترساننده .

۶- الکهف / ۱۸ : ۵۶ - و ما نمی‌فرستیم رسولان را مگر برای بشارت دادن و ترسانیدن .

۷- الحج / ۲۲ : ۷۵ - خداوند متعال بر می‌گزیند رسولانی را از مردم و از ملائکه .

نَقْدَ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ^۱ .

ما آتاکم الرّسولُ فخذوه و ما نهاکم عنه فانتهوا^۲ .

در این آیات کریمه به قسمتی از آنچه ارتباط دارد به انبیاء الهی ، اشاره شده است . و شخص سالک از این قدم دوم که با عمل مربوط میشود : میباید کمال مراقبت و تمام دقت را مصروف داشته ، و کوچکترین تسامح و سستی را بخود راه ندهد ، تا بیاری پروردگار متعال از همان ابتداء ، قدمهای محکم و پابرجا و صحیح برداشته ، و از لغزش و سهل انگاری برحذر باشد :

الف - باید متوجه شد که اطاعت رسول اطاعت پروردگار است ، زیرا رسول نماینده و مظهر و خلیفه خدا است ، و از خود چیزی اظهار نمیکند .

ب - هرگونه مسائل اختلافی و مبهم و مشکل را که در میان مردم قابل حلّ قطعی نیست : باید بخدا و رسول او برگردانیده ، و استمداد کرد .

ج - باید دانست که دعوت رسول دعوت بسوی زندگی حقیقی است ، و اگر خواستار حیات حقیقی باشید : لازمست از او پیروی و اطاعت کنید .

د - این لطف الهی است که برای تتمیم رحمت و احسان خود ، و هم بخاطر تکمیل نظم جهان و منطبق شدن تشریح بتکوین : برای هر قومی رسولی فرستاده است .

ه - تعیین و بعث رسول از جانب پروردگار متعال : برای آنستکه رسول خدا که خلیفه او است ، خود ناظر و حاضر رفتار و کردار و جریان امور مردم باشد ، و از نزدیک با آنان تماس گرفته ، و آنان نیز با نماینده کامل و خلیفه الهی مرتبط

۱- الحدید / ۵۷ : ۲۵ - هر آینه رسولان خود را به آیات محکم مبعوث میکنیم .

۲- الحشر / ۵۹ : ۷ - آنچه رسول ما عرضه میکند بپذیرید ، و آنچه شما را نهی و منع میکند از آن ، خودداری نمائید .

گردند ، تا هدایت بنحو احسن انجام بگیرد .

و - از وظائف خلیفه خدا اینستکه : انسانها را از تمایلات نفسانی و اعمال انحرافی و اخلاق حیوانی که موجب سقوط کلی از مرتبه انسانیت است ، برحذر داشته ، و بسوی سعادت و صلاح و خیر که بقاء منتهی میگردد ، بشارت داده ، و دعوت کنند .

ز - خداوند متعال رسول را خودش برمیگزیند ، و این برگزیدن باید هم از جهت ذاتی و تکوینی باشد ، و هم از جهت عمل و برنامه جریان زندگی ، تا زمینه برای مقام نمایندگی و خلافت از پروردگار متعال را داشته باشد .

ح - شخصیکه خود را نماینده خدا معرفی میکند : میباید در دست خود شواهد و بیّنات و دلائلی داشته ، و با آن شواهد دعوی خود را اثبات کند . و هیچ نماینده‌ای در جهان بدون داشتن شاهد و دلیل قاطع و سرکوب کننده‌ای نمیتواند دعوی خود را باثبات برساند .

ط - پس از ثبوت عنوان نمایندگی از جانب پروردگار متعال : همه افراد انسان بحسب وجدان و عقل ، میباید در مقابل اوامر و نواهی او ، از جان سر تسلیم و اطاعت فرود آورده ، و براه بیافتند .

پس سالک چون موفق شده ، و دست او بدامن خلیفه خداوند متعال رسید ، آنهم چنان خلیفه‌ای که مخصوصاً فرستاده شده است برای هدایت و دستگیری مردم : پنجاه درصد از آرزوی او برآورده میشود .

آری مشکل بسیار سخت برای سلوک : راه یابی و برنامه راه پیمایی و آشنا شدن بخصوصیات و کیفیت سیر است ، و اینمعنی با توفیق تشرف باستان خلیفه الهی حلّ خواهد شد .

و باقی میماند مشکل دوّم : و آن راه رفتن و طبق دستور قاطع و راهنمایی صدرصد حقّ او عمل کردن است ، و اینجا است که گفته‌اند - قومی بجدّ و جهد گرفتند وصل دوست .

و باید متوجّه شد که : از اینجا خطر بسیار بزرگی مواجه میشود ، و آن غفلت و مسامحه است ، و گفته شد که غفلت از لحاظ نتیجه با کفر برابر است .

یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَ يُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَ غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَ شَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَافِرِينَ^۱ .

و لازمست که : سالک توجّه داشته باشد که زندگی و عیش دنیوی و مشغول شدن بآن ، نقطه مقابل عیش اخروی بوده ، و در خطّ مغایر راه لقاء میباشد . و غرور و خدعه و فریبی که از علاقه و محبت عیش دنیوی حاصل میشود : بزرگترین خطر و مؤثرترین مانع در سلوک بسوی حقّ خواهد بود .

و سالک باید اهتمام قاطع داشته باشد که : زندگی دنیا و بلکه هرگونه وسائل آسایش و عیش را در راه هدف خود و تنها برای توفیق پیدا کردن در انجام وظیفه معنوی و تکامل روحی و سیر الی الله ، صرف نماید .

آری زندگی دنیا و عیش مادی با موت بدن : بکلی جمع شده و از میان میرود ، و بهر اندازه‌ایکه توسعه پیدا کند : محو و زائل میگردد .

ولی زندگی و عیش روحی اگر شروع شده ، و بر موانع و خطری برنخورد : برای همیشه باقی بوده ، و پس از موت بدن قوّت و قدرت و وسعت بیشتری پیدا خواهد

۱- الانعام / ۶ : ۱۳۰ - ای گروه جنّ و انس آیا نیامده است شما را رسولانی از خودتان که بازگو کند شما را آیات مرا و بترسانند از روز لقاء که اینچنین است ؟ گویند در اینمورد شهادت میدهیم بر ضرر خودمان ، و آنان را زندگی دنیوی فریب داده است ، و اعتراف میکنند که آنان کافر بودند .

کرد - یا قوم انما هذه الحياة الدنيا متاعٌ وان الآخرة هي دارُ القرار^۱.

۱- المؤمن / ۴۰ : ۳۹ - ای قوم من این زندگی دنیوی لذتی محدود ، بیشتر نیست ، و آخرت مقام استقرار است .

روز قیامت و لقاء

پیدا کردن آغاز مهمتر و سختتر از رسیدن بانجام است .
 اگر آغاز و مبدء بدست آمد ، و سپس با دقت کامل حرکت شود : قهراً بنقطه آخر
 منتهی میشود ، و در همه جا این قاعده جاری است .
 هر ابتداء و اولی : انتها و آخری دارد ، و باید بدقت و با حفظ همه خصوصیات
 رسیدگی و بررسی کرد ، تا آخر و انتها معین گردد .
 بدن انسان از خاک و گل آغاز شده است ، و پس از حرکت محدودی باز متحوّل
 بخاک میشود .
 و روح انسان بموجب - **و نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي** : از نفخه الهی آغاز شده است ،
 و چون تحوّلات مادی او را عارض نمیشود ، پیوسته در حرکت جوهری و در
 استکمال است ، تا خود را بلقاء برساند .
 بدن و قوای بدنی از عمّال روح است ، و بدون روح هیچگونه قدرت و اختیاری از
 خود ندارد ، و پس از جدا شدن از روح مانند جمادات دیگر خالی از حسّ و حرکت و
 ادراک میشود .
 پس آنچه در بحث سلوک و لقاء گفته میشود : مربوط بروح انسانی و جهت
 روحانیت است ، نه جهت جسد و تن او .
 و آن بدن برزخی مثالی یا بدن پس از برزخی هم که پیدا میشود : چون بدن
 مادی از اسباب زندگی روح خواهد بود .
 پس حقیقت قیامت برگشتن روح است از جهان تعلق بمادیات و بدن و
 مقتضیات آن ، بعالم غیر ماده لطیف و بجانب خداوند متعال ، و برطرف شدن
 حجابهای مادی ، و تجلی مراتب روحانی .

و قیامت بمعنای عامّ: برپا شدن جهان آخرت است که بواطن اشخاص از نیک و بد و مؤمن و کافر، بظهور رسیده، و هر کسی مطابق نتیجه محاسبات دقیق او جزاء داده شود.

و بمعنی خاصّ: حاضر شدن در پیشگاه پروردگار متعال است. و بهر صورت: بحکم عقل و وجدان، انتقال و سیر بجهان دیگر ضروری و قطعی است، اگرچه خصوصیات آن با افراد فرق کند. و معاد (برگشتن) در حقیقت از لوازم اعتقاد بمبدء است، و کسیکه معتقد بمبدء شد: مجبور است که معاد را نیز بپذیرد. پس با درک جهت روحانی انسان، و متوجّه شدن به باقی بودن آن بعد از فانی شدن بدن، تا منتهی شود بعالم خود: اعتقاد بمعاد و قیامت متحقّق خواهد شد، اگرچه جزئیات آن مجهول باشد.

و با این اعتقاد موضوع لقاء بنحو اجمال و کلی تثبیت و برقرار میشود.

اللّٰهُ يَبْدُؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ^۱.

قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ^۲.

اِلَىٰ اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ^۳.

اِلَىٰ اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ^۴.

۱- الرّوم / ۳۰: ۱۱ - خداوند ابتدا می‌کند به خلق و تقدیر موجودات، و سپس بسوی او برگردانیده میشود.

۲- السجده / ۳۲: ۱۱ - بگوی باز پس میگیرد شما را ملک الموتی که مأموریت دارد دربارهٔ اخذ شما، و سپس بسوی او برگردانیده میشود.

۳- المائده / ۵: ۴۸ - بسوی خدا است برگشت همهٔ شماها، و آشکار میکند برای شما آنچه را که با همدیگر اختلاف داشتید.

۴- المائده / ۵: ۱۰۵ - بسوی خداوند متعال است برگشت همهٔ شماها، پس خبر میدهد شما را به آنچه عمل کرده‌اید.

و نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا ۱ .
 إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۲ .

این آیات کریمه الهی نیز بمطالبعی اشاره میفرماید :

- الف - خداوند متعال همه موجودات را ابداء کرده ، و سپس هر موجودی را بآنچه از آن ایجاد شده است برمیگرداند ، و بسوی او در نتیجه برگشت میکنید .
- ب - موت از دنیا بوسیله موکلی از ملائکه که برای اجرای این امر و نظارت بر جزئیات و کیفیت و خصوصیات مرگ هاست : صورت میگیرد .
- ج - برگشت مطلق و عمومی انسانها بسوی خداوند متعال : از زمان مرگ شروع شده ، و ادامه پیدا میکند .
- د - در زمان لقاء عمومی : مسائل اختلافی مابین مردم روشن شده ، و امور مبهم و مجهول و پوشیده ایکه بوده است : حلّ و کشف میشود .
- ه - آنچه در طول زندگی دنیوی : اعمالی صالح یا نامناسب و قبیح انجام شده است ، همه ظاهر و منکشف میگردد .
- و - در آنروز همه محاسبات و رسیدگیها بأعمال و امور مردم ، روی موازین دقیق و ضوابط عادلانه صدرصد ، صورت میگیرد .
- ز - در آنروز کمترین تجاوز و ظلمی به حقوق کسی صورت نگرفته ، و کوچکترین حقی از کسی ضایع نخواهد شد .
- ح - ما همه با ابداء و ایجاد پروردگار متعال بوجود آمده ، و ملک او هستیم ، و پس از ادامه زندگی بسوی او برگشت خواهیم کرد .

۱- الانبیاء / ۲۱ : ۴۷ - و میزانهای عدالت را برای روز قیامت پابرجا میکنیم ، و در حق کسی کمترین ظلمی صورت نمیگیرد .

۲- البقره / ۲ : ۱۵۶ - ما برای خداوند هستیم و بسوی او خواهیم برگشت .

آری هر چیزی پس از تحولات در جریان هستی خود ، و پس از مسیر وجودی خود : در مرتبه آخر بهمان زمینه و ماده‌ایکه داشته و از آن بوجود آمده است ، برگشت میکند . زیرا غیر از ماده اصلی که منشأ هستی است : زمینه‌ای برای برگشت و رجوع بآن نیست .

پس ما از نظر حقیقت و جوهره انسانیت که روح ملکوتی است : از جانب و از نفخه الهی هستیم ، و قهراً بسوی او بر میگردیم .

إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ .

اسلام و ایمان

تا اینجا که شناسایی مبدء و معاد و نبوت : به ثبوت رسید : پایه و اساس لقاء الله برقرار میگردد .

و چون آخرین خلیفه الهی که : سید الانبیاء و أشرف المرسلین و خاتم النبیین پیغمبر اکرم اسلام است ، مورد شناسایی قرار گرفته و تصدیق شد : قهراً حقیقت اسلام و ایمان بظهور میرسد .

زیرا اصول کلی دین مقدس اسلام : عبارت است از توحید و نبوت و معاد . و امامت مربوط به نبوت و ملازم و تابع آنست . چنانکه عدل الهی مربوط به توحید و ملازم آنست .

و اسلام بمعنی سلم قرار دادن و موافق تمام نمودن است . چنانکه ایمان بمعنی قرار دادن در أمن و سکونت و طمانینه است .

و البته سلم شدن نفس و در أمن و طمانینه بودن آن مانند سائر مفاهیم ، مراتب و درجاتی دارد . و این مراتب با مراقبت بأعمال صالحه و تهذیب نفس و تحصیل معارف الهیه : تقویت و تحکیم شده و از ظنّ بعلم الیقین ، و سپس بعین الیقین ، و در آخر بحقّ الیقین ، خواهد رسید .

پس تحقق مراتب اسلام یا ایمان با سیر درجات و مراحل سلوک حاصل میشود ، و خود این مراتب در اختیار سالک نیست که بدون توسل بمراحل سلوک ، آنها را بدست آورد .

و بهر صورت : اسلام وابسته شدن و پیدا کردن برنامه سلوک است بسوی لقاء الله عزوجلّ .

و برنامه عبارتست از دستورها و احکام و قوانینی که از جانب خداوند متعال

بوسیله خلیفه خود پیغمبر اسلام معین شده است .
 و در رأس این برنامه آسمانی : قرآن مجید است .
 پس اولین وظیفه سالک یاد گرفتن دستورهای پیغمبر اکرم و مخصوصاً قرآن
 مجید است ، تا مطابق آن سلوک شود .
**يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ
 عَدُوٌّ مُّبِينٌ^۱ .**

۱- البقره / ۲ : ۲۰۸ - ای کسانی که ایمان آوردید در محیط اطاعت و سلم بودن وارد شده ، و از گامهای
 شیطان پیروی نکنید که او دشمن آشکار و بزرگی است شما را .

مرحله دوّم توبه و برگشت ، در أعمال

در مرحله اوّل اصول و پایه‌های برنامه الهی و دینی که زمینه سلوک بود : شناسایی شده ، و بدقت و تحقیق رسیدگی گردید .
و با آن شناسایی : حقیقت اسلام و ایمان متحقق میشود .
و البته این شناسایی : باید بحدّ علم برسد ، و تنها یاد گرفتن تقلیدی و لفظی و صوری که معمول است ، در مقام سلوک کافی نیست .
پس چون سالک مرحله اوّل را بانجام رسانید : وارد میشود بمرحله دوّم ، و آن دائره عمل است .

در این مرحله باقتضای معرفت پروردگار متعال ، و ایمان بمقام رسالت و خلافت از او ، و اعتقاد بیوم لقاء : آداب و أعمال و وظائفی را که بحکم عقل و برنامه الهی معین میشود ، باید انجام داد .

آری اینجا مرحله اجرای برنامه بوده ، و عمل شروع میشود .
و در این برنامه : سه جریان لازمست عملی شود :
اوّل - تحقق حقیقت توبه و برگشت از راههای مختلف .
دوّم - پرهیز کردن از تمام آنچه حرام و ممنوع شمرده شده است .
سوّم - انجام دادن آنچه واجب و لازم و وظیفه است .
و در این سه جریان که بدقت و تحقیق انجام گرفت : مرحله دوّم تمام میشود .

توبه

توبه عبارت است از برگشتن با ندامت از اعمال بد و کارهاییکه انجام داده است .
و توبه برای سالک : معنای عامی دارد ، و آن منصرف شدن و برگشتن است از همه
راهها و برنامه‌ها و اعمالیکه برخلاف راه سیر الی الله است .

آری چون سالک معرفت پیدا کرد بمبدء و معاد : قهراً علاقه و محبت و شوق
تمامی برای رسیدن بقاء و سیر در آن مسیر در نفس خود خواهد دید . و این
اشتیاق او را مجبور خواهد کرد که قدم در مرحله عمل و حرکت گذاشته و سیر کند .
و بحکم عقل و وجدان : سلوک در هر طریقی متوقف است به ترک راههای
مخالف دیگر و اعراض کردن قاطع از آنها .

پس کسیکه تصمیم گرفته است که : در طریق لقاء حرکت کرده و پیش رفت
داشته باشد : میباید از همه راههاییکه برخلاف آن بوده ، و منتهی بعیش دنیوی و
زندگی مادی و اغراض و شهوات و خواهشهای نفسانی میشود ، منصرف و اعراض
کند .

آری اگر مسافریکه بسوی اصفهان عزیمت کرده است : از جاده‌های دیگر منصرف
نشده ، و صددرصد عملاً آنها را ترک نکند : چگونه میتواند در راه مقصد خود
پیشرفت داشته باشد . و راه معنوی و سیر در آن بسیار دقیقتر و باریکتر بوده ، و
حتی یک حرکت کم و عمل کوچک و نیت و فکر باطنی نیز در ایجاد توقف مؤثر
است .

پس توبه باینمعنی عقلاً و شرعاً از واجبات فوری و لازم شمرده شده ، و سالک
تا این دستور را با تمام خلوص و تصمیم و محبت ، و قاطعانه انجام نداده است :
هرگز توفیق پیشرفت در راه سعادت و خیر و فلاح و کمال پیدا نکرده ، و قدمی

جلوتر بسوی لقاء نخواهد توانست بردارد .

و این حرکت اولیّه برای سالک : از تمام حرکتها و منازل بعد از آن دشوارتر و مشکلتر است ، و بدون تصمیم و اراده قاطع که با توجّه و توفیق و تأیید پروردگار متعال صورت میگیرد : هرگز امکان پذیر و مؤثر و عملی نخواهد بود .

و اگر این تحرّک قاطع بتوفیق و مدد الهی صورت گرفت : سالک بالطبع براه افتاده ، و در حدود مجاهده خود بمقصد خواهد رسید .

چنانکه این خصوصیات در حرکت از وطن مألوف هم دیده میشود .

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ^۱ .

و مَنْ تَابَ وَ عَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا^۲ .

رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ^۳ .

و مَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ^۴ .

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا^۵ .

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ^۶ .

۱- البقرة / ۲ : ۲۲۲ - خداوند دوست میدارد توبه کنندگان و پاکیزگان را .

۲- الفرقان / ۲۵ : ۷۱ - کسی که توبه کرده و عمل صالح انجام داد ، البته او برمیگردد بسوی رحمت او برگشتنی .

۳- المؤمن / ۴۰ : ۷ - پروردگارا رحمت و علم توبه همه اشیا احاطه کرده است ، پس توبه کنندگان را بیامرز ، و آنان را که پیرو راه تو هستند ، و آنان را از عذاب جهنّم محفوظ بدار .

۴- الحجرات / ۴۹ : ۱۱ - و کسی که توبه نکرد بسوی خداوند ، از ستمگران است .

۵- التحريم / ۶۶ : ۸ - ای کسانی که ایمان آوردید ، برگردید بسوی خدا به توبه خالص .

۶- النساء / ۴ : ۱۴۶ - مگر آنان که توبه کرده و جهات ضعف خود را اصلاح کنند ، و در زیر لوای خداوند قرار گرفته ، و برنامه زندگی خود را خالص برای او قرار بدهند ، پس آنان با مؤمنین هستند .

وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا^۱ .
 التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ
 بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ
 الْمُؤْمِنِينَ^۲ .

در این آیات کریمه : حقائق را در موضوع توبه روشن میکند :

- الف - یکی از لوازم و آثار توبه : پیدایش محبت الهی است .
- ب - از شرائط توبه اینستکه : پشت سر آن عمل صالح انجام گرفته و باقتضای اعتقاد بتوحید و معاد و نبوت ، عمل صالح صورت بگیرد .
- ج - توبه لازم است که : پشت سر آن ، سلوک مسیر الهی و سیر بسوی پروردگار متعال صورت گرفته ، و هیچگونه تسامحی بخود راه ندهد .
- د - کسیکه بسوی خداوند متعال توبه نکرده و از راههای مختلف براه حق بر نمیگردد : بخود ستم روا داشته ، و از حقیقت سعادت محروم میشود .
- ه - توبه باید خالص و قاطع و صادق باشد ، و در صورتیکه آلوده بغرضهای مختلف و توأم با درستی و صدق نبود : ارزشی ندارد .
- و - توبه باید ضمیمه بشود به اصلاح خطاها و معاصی گذشته ، و تأدیه حقوق ضایع شده از دیگران که بدست او تلف شده است .
- ز - در جریان توبه و پس از آن لازمست که : از پروردگار متعال استمداد و استعانت کرده ، و بتوفیق و تأیید او توجه داشت .

۱- هود / ۱۱ : ۳ - و طلب آمرزش کنید از پروردگار متعال و برگردید بسوی او تا لذت و خوشی عطا کند شماها را لذت نیکو .

۲- التوبه / ۹ : ۱۱۲ - بدانید که از گناه : پشیمانان ، خداپرستان ، حمد و شکر نعمت گزاران ، روزه‌داران ، نماز با خضوع گزاران ، امر به معروف و نهی از منکر کنندگان ، و نگهبانان حدود الهی : همه اهل ایمانند و مؤمنان را ای رسول ما به هر ثواب و سعادت بشارت ده .

ح - پس از توبه لازمست : برنامه دین و سلوک را از هر جهت با کمال اخلاص و توجه به پروردگار متعال انجام داد .

ط - پیش از قدم توبه لازمست استغفار کرده : و از معاصی و خطاهاییکه مرتکب شده است طلب آمرزش کند ، تا خداوند متعال بلطف خویش او را در مورد رحمت و فضل قرار بدهد .

ی - در آیه آخر باشارات مختصری به پنج مرحله سلوک که در این کتاب از آنها بحث میشود : تذکر داده شده است :

مرحله اول - مِنَ الْمُؤْمِنِينَ : که اسلام و ایمان صادق است .

مرحله دوم - التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ : که توبه بضمیمه عمل است .

مرحله سوم - الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ : که اشاره بمرتبه تزکیه قلب میباشد ، زیرا بعد از توبه و عمل و شروع به تزکیه و تهذیب باطن ، قلب انسان روشن و منور گشته ، و با چشم دل نعمتها و رحمتهای الهی را در ظاهر و باطن دیده ، و مشغول ستایش او شده ، و سیر شروع میشود ، زیرا سیر باطنی از این مرحله آغاز میشود ، و معنای کلمه - سیح : سیر با تفکر و تدبیر و نظر است ، و آن قبل از تهذیب نفس واقع نمیشود .

مرحله چهارم - الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ : که مقام خضوع کامل و فناء است .

مرحله پنجم - الْأَمْرُونَ ... الْآيَةَ : که مقام انجام وظائف اجتماعی است .

و چون این پنج مرحله با شرائط و خصوصیات بانجام رسید : جمله - **بَشِيرَ الْمُؤْمِنِينَ** - بنحو کامل و حقیقت مصداق پیدا میکند .

آری این صفات برای مؤمنین [**إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ**] است که در آیه ماقبل ذکر شده است ، ولی بنحو اجمال و بعنوان مطلق بوده است ، و چون توصیف

بصفت معهود گردید : ایمان بنحو تفصیل و تحقیق واقع شده ، و متعلّق بشارت قرار میگیرد .

و باید متوجّه باشیم که : در هر مرتبه سابق مراتب بعد از آن بنحو اجمال مندرج و پیچیده شده است . و در هر مرتبه لاحق مراتب گذشته بنحو تفصیل و مشروح موجود میباشد ، و بتعبیر دیگر : مراتب در سابق بالقوه و در لاحق بالفعل متحقّق است .

پس سالک چون از روی دقّت و خلوص کامل توبه کرد : باید از این موفقیت و نعمت بزرگ و رحمت الهی سپاسگزار باشد ، و متوجّه شود که مقدمه سعادت و کمال و خیر تمام برای او فراهم شده ، و باب فلاح و رحمت کلی و سیر بسوی لقاء پروردگار جهان او را میسور گشته است .

**و قَدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُواهُ وَبَشِّرِ
المؤمنين^۱ ، قال الذين يظنون أنهم ملأوا الله كم من فتنه قليلة غلبت فتنه كثيرة
بإذن الله والله مع الصابرين^۲ .**

شخصیکه امیدوار میشود بقاء پروردگار متعال : سه حالت برای خود احساس میکند :

أول - حالت کوشش و مجاهده برای تقویت روح خود ، و علاقه و اهتمام شدید در این راه بسبب اعمال نیکو ، و هر آنچه موجب قوت و قدرت او میشود .
دوم - حالت تقوی و خودداری از هرگونه عملیکه منافی سیر الی الله است .

۱- البقره / ۲ : ۲۲۳ - مقدم بدارید برای نفسهای خودتان ، و خودداری کنید در مقام اطاعت خداوند ، و بدانید که او را ملاقات خواهید کرد ، و بشارت بده مؤمنان را .

۲- البقره / ۲ : ۲۴۹ - گفتند آنان که ظنّ دارند به ملاقات پروردگار متعال ، چقدر از گروههای کوچک پیدا میشوند که به گروه بزرگی غلبه کنند به تأیید خداوند متعال ، و خداوند با صابرين است .

سوم - ارتباط معنوی و استناد روحی بحول و قوت الهی ، و عدم توجه باسباب و وسائل و نیروهای ظاهری ، و حالت استقامت و تحمل و صبر .
و ضمناً باید متوجه شد که : توبه معنای عمومی دیگری دارد ، و آن مطلق توجه و برگشت بخداوند متعال است ، در همه احوال ، عملاً ، فکراً ، توجهاً و حضوراً .

تقویت از راه عمل

بطوریکه در آیه کریمه گذشته [**وَقَدِّمُوا لَأَنْفُسِكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ**] تصریح شده است : برای تحقق لقاء احتیاج بدو مقدمه هست :

أول - تهیه کردن و ذخیره نگه داشتن آنچه بنفع روح و برای یاری و تقویت و محافظت او میباشد .

دوم - خودداری کردن از هرگونه اعمال و حرکاتی که موجب قطع ارتباط ، و سبب خلاف و عصیان و تمرد میشود .

و چون قسمت اول جهت مثبت دارد ، و مستقیماً روح انسانرا تأیید و تحکیم و تقویت کرده ، و روحانیت و نورانیت و انشراح صدر می‌بخشد : ما نیز به پیروی آیه شریفه ، در اینموضوع ابتداءً توضیحی میدهیم :

عمل : عبارتست از حرکات مخصوص و محسوسیکه بوسیله قوای پنجگانه ظاهری و بمباشرت اعضاء و جوارح بدنی صورت میگیرد .

البته بدن آدمی چون ماشین بزرگ برقی است (مانند ماشین مجهز کبریت سازی یا محصولات دیگر) که : در اثر نظم کامل و تجهیز تمام و کافی آن ، محصول مورد نظر را مطابق دلخواه بیرون میدهد .

و چون ما بنظر سطحی در جریان کار این ماشین نگاه کنیم : تصور خواهیم کرد که همین ماشین مجهز است که همه این کارها را بطور مستقیم انجام میدهد .

ولی اگر در مرتبه ثانی بدقت و فکر دقیق و تحقیقی متوجه باشیم : خواهیم دید ، تمام اسباب و وسائل و تجهیزات ماشین ، فقط اسباب و آلات و آزاری بیش نبوده ، و آن قوه عاملیکه بحقیقت این اعمال و محصولات را ظاهر و تنظیم و بوجود می‌آورد : نیروی عقل و فکر و قدرت روحی یک فرد استاد و متخصصی است

که در پشت این دستگاه مراقب است .
 و از این جهت است که : اگر ساعتی از این دستگاه مجهز مفصل غفلت بشود ،
 عمل آن مختل و مختلط و نامنظم و بی فائده میشود .
 از این مقدمه ما به نتایج میرسیم :

۱- بدن آدمی با آن قوای و اعضاء و جوارح و تجهیزات : مهمترین دستگاه مادی
 است ، و هرگونه لوازم و اسباب زندگی و قوای عمل در آن آفریده شده است ، و
 میتواند بهترین عمل و منظمترین برنامه و دقیقترین نقشه و کار را بوجود آورد .
 ولی در پشت سر این دستگاه حیرت‌انگیز : بحکم آفریننده مدبر و حکیم آن ،
 روح عاقل و مسلطی قرار گرفته است که : تمام اعمال و حرکات اعضاء و قوای بدن
 تحت نظر و تدبیر و فرمان و حکومت او بوده ، و هیچگونه نظم و تقدیر و حرکت
 صحیحی بدون حکم او صورت نمیگیرد .

۲- ارتباط فیما بین اعمال تن و حکم و نظر روح : باندازه مستحکم و قاطع و
 همیشگی است که در حقیقت میتوانیم تمام حرکات و اعمال را بروح نسبت داده ،
 و جلوه‌ای از اراده و نفوذ و حکم او بدانیم .

۳- در مواردیکه نفوذ و حکم و تسلط روح بر قوای بدن : بعللی مانند خستگی
 بدن و قوای آن ، و حالت مرض ، و خواب ، و بیهوشی ، یا سرپیچی و غفلت از فرمان
 و نظر روح : ضعیف گردید ، آثار اختلال و بی‌نظمی ظاهر گشته ، و تن مانند دستگاه
 معیوب و شکسته‌ای مستعد اجرای حکم و تدبیر مدیر و فرمانفرمای متخصص را
 نخواهد بود .

چنانکه شخص مجنون یا مصروع یا بیهوش چنین است ، تا بجاییکه تن در اثر
 ناملائم سخت بکلی از کار افتاده ، و از روح منقطع میگردد .

۴- در صورتیکه انسان بأعمالی معین موظف گردید : قهراً روح او برای این برنامه و اجرای آن موظف شده است ، زیرا معلوم شد که هر عملی که بوسیله اعضاء و قوای تن انجام میگیرد : عامل حقیقی آن روح است ، و تن آلتی است برای او . پس در نتیجه متوجه میشویم که : شخص سالک چون از لحاظ عمل خود را در تحت أوامر و احکام الهی مطیع و مقید قرار داده ، و برای اجرای برنامه طاعات و عبادات موظف گردید : در حقیقت نفس او در مقام تسلیم و اطاعت و بندگی و ارتباط واقع شده است .

و هر چه عمل از نظر شرائط و خصوصیات و آداب ، با جهات اخلاقی و روحی مرتبط باشد : قهراً نفس انسان بیشتر استفاده خواهد کرد .

و این حقیقت در همه أعمال و وظائفیکه در برنامه عبادت قرار میگیرد ، منظور گردیده است .

از اینجا است که درباره برخی از عبادات نازل شده است :

إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ^۱ .

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ^۲ .

و أَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ^۳ .

پس عبادات و وظائف دینی چون معجونی است که : جهات مختلف و هر آنچه در تربیت و تکمیل انسان مؤثر و مفید باشد ، منظور گردیده است .

زیرا خداوند متعال کمترین فقر و ضعف و حاجتی ندارد ، و همه آثار و نتایج

۱- العنکبوت / ۲۹ : ۴۵ - نماز از اعمال زشت و منکر باز میدارد .

۲- البقره / ۲ : ۱۸۳ - نوشته شده است برای شما روزه ، چنانکه بر پیشینیان نوشته شده بود ، شاید شما تقوا پیدا کنید .

۳- البقره / ۲ : ۱۹۶ - و به انجام برسائید حج و عمره را برای خداوند .

مطلوبه‌یکه در عبادات منظور است : برای بنده است .

رَبَّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى^۱ .

سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى^۲ .

وَأِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ^۳ .

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ^۴ .

و گذشته از اینها : سالک پیوسته میباید در همه حالات و اوقات در مقام تسلیم و اطاعت صرف بوده ، و هیچگونه حاضر بتخلّف و مخالفت و سرپیچی و عصیان در مقابل پروردگار مهربان عزیز نباشد .

آری کسیکه علاقه پیدا کرده و میخواهد بسوی خداوند متعال و بلقاء او سلوک کند : میباید صددرصد و از جان و دل و با کمال عشق و محبت و در همه حالات و در تمام مسیر خود تا لقاء ، پیروی و اطاعت از دستورها و احکام او نموده ، و کمترین سستی و غفلت بخود راه ندهد .

و چون این مرحله مربوط بعمل است : برنامه اطاعت در اینمرحله شامل تمام أبواب فقهی از عبادات و معاملات و سیاسات شده و سالک باید در همه این فروع و احکام با کمال صدق و خلوص نیت و علاقه و محبت ، شناسایی پیدا کرده ، و عمل کند .

۱- طه / ۲۰ : ۵۰ - پروردگار ما آن کسی است که افاضه کرده است هر چیزی را خلق و تقدیر آنرا ، و سپس هدایت فرموده است .

۲- الاعلی / ۸۷ : ۱ تا ۳ - تنزیه کن نام پروردگار بلند خود را که خلق کرده است و سپس برابر نموده ، و تنظیم و تقدیر کرده و هدایت نموده است .

۳- النور / ۲۴ : ۵۴ - و هرگاه اطاعت کنید از رسول او هدایت میشوید ، و نیست برای رسول مگر ابلاغ آشکار کننده برای مردم .

۴- النور / ۲۴ : ۵۶ - و برپا دارید نماز را و بدهید زکات را ، و اطاعت کنید از رسول او ، شاید شما مورد رحمت خداوند قرار بگیرید .

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيماً .

أعمال برخلاف مقصد

بطوریکه گفته شد : مقدمه دوم برای لقاء خودداری کردن از هر گونه عمل و کرداریکه برخلاف مسیر الهی است - **واتَّقُوا اللَّهَ** .

و از این اعمال در اصطلاح فقهی تعبیر میشود به محرمات و مکروهات .

و چون نبودن و ترک آنها از نظر شرع و عقل ، لازم است : ما میتوانیم آنها را بعنوان - أعمال مخالف ، و موانع سلوک - بنامیم .

و همینطوریکه اطاعت از اوامر پروردگار متعال و خلیفه او ، و تسلیم شدن و عمل بآنها ، از هر جهت لازم و واجب بود : اطاعت از نواهی خداوند متعال و رسول گرامی او نیز همین حکم را دارد .

و برنامه الهی و دینی : شامل هر دو قسمت است .

و این دو قسمت مشابه سیم برق است که از دو رشته مثبت و منفی تشکیل یافته ، و در نتیجه حرارت و نور ایجاد میکند .

پس عمل کردن به برنامه و دستورهای الهی میباید در هر دو قسمت بوده ، و سالک در هر دو جهت با کمال خلوص و محبت قدم بر میدارد .

و آثاریکه در قسمت فرائض و أعمال واجب بود : در اینجا نیز هست :

۱- چون بجا آوردن و ترک کردن عمل هر دو بحکم و اراده نفس انسانی صورت میگیرد : قهراً اطاعت از نواهی الهی مربوط میشود بروح ، و روح انسان با تمرین و استمرار در این جهت : موانع و برخوردهای مخالف را دفع کرده ، و در سلوک خود محکمتر و ثابت قدمتر خواهد بود .

و ما آتاکم الرسول فخذوه و ما نهاکم عنه فانتهوا و اتَّقُوا اللَّهَ ^۱ .

۱- الحشر / ۵۹ : ۷ - آنچه رسول خدا آورده است عمل کنید ، و آنچه را که نهی نموده است پرهیز کنید ، و در راه خدا تقوی داشته باشید .

و ان تصبروا و تتقوا فإنّ ذلك من عزم الأمور^۱ .

۲- همینطوریکه در هر یکی از طاعات و عبادات ، اثر و نتیجه مخصوصی در نظر گرفته شده است : در محرّمات و منہیات نیز چنین است .
إن تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه نكفر عنكم سيئاتكم^۲ .
و تزودوا فإنّ خير الزاد التقوى^۳ .

۳- تقوی و پرهیز از محرّمات هر چه بیشتر و قاطعتر باشد : صددرصد و بطور قطع ، آثار و منافع آن بخود بنده مربوط میشود ، و خداوند متعال نظری بجز صلاح و فلاح نداشته ، و عصیان و خلاف هر چه باشد کمترین اثر و ضرری بحال او ندارد ، و او غنی مطلق است .

إنّ الذين اشترؤا الكفر بالإيمان لن يضرّوا الله شيئاً^۴ .
ما يريدُ اللهُ ليُجعلَ عليكم من حرجٍ ولكن يريْدُ لِيُطهّرَكم و لِيُتِمَّ نعمته عليكم
لعلّكم تشكرون^۵ .

۴- تقوی و خودداری از منہیات مظهر محبّت و عشق و علاقه سالک است بسلوک راه لقاء و بخداوند مهربان عزیز کریم ، و اگر سالک در این راه و در محبّت پروردگار متعال صمیمی و خالص باشد : بهیچ وجه حاضر نیست کوچکترین تمرد و خلاف و عصیانی از او سر بزند .

۱- آل عمران / ۳ : ۱۸۶ - و هرگاه بردباری و خودداری کنید ، نشانه عزم و تصمیم است .
 ۲- النساء / ۴ : ۳۱ - اگر از معاصی بزرگ پرهیز کنید ، میپوشانیم از شما آنچه را که زشت و خلاف است .
 ۳- البقره / ۲ : ۱۹۷ - برای خود توشه بگیرید ، و بهترین توشه تقوی است .
 ۴- آل عمران / ۳ : ۱۷۷ - آنانکه اختیار میکنند کفر را بر ایمان ، هرگز این جریان ، کمترین ضرری را بخداوند متعال نخواهد رسانید .
 ۵- المائده / ۵ : ۶ - خداوند متعال نمیخواهد به شماها زحمت و رنجی را تحمیل کند ، ولی میخواهد شما را پاک کرده و نعمت خود را بر شما تمام نموده باشد ، شاید سپاسگزار باشید .

قَلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ^۱ .

پس سالک باید در مرحله دوّم که مقام عمل است ، خواه در قسمت مثبت و واجبات و مستحبات ، و خواه در قسمت منفی و تروک و محرّمات و مکروهات : بیک مرتبه و با کمال قاطعیّت کوشش و مجاهده کند ، تا در اینمرحله از مسیر ثابت قدم و محکم و پابرجا گردد .

و چون قلب سالک در اثر این استقامت و اهتمام شدید در اجرای برنامه ، اطمینان پیدا کرده ، و از اضطراب و تزلزل بیرون رفت : اسلام و ایمان حقیقی و علم الیقین برای او حاصل میشود .

آری اسلام در مرتبه دوّم ، و ایمان در مرتبه اوّل که مقام علم الیقین است ، و هم عنوان هجرت الی الله نیز متحقّق میگردد .

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ^۲ .

فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ^۳ ، وَأَمَّا مَنْ

آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءُ الْحُسْنَىٰ^۴ .

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ^۵ .

و ضمناً باید متوجّه شد که : این دو قسمت (مثبت و منفی) میباید : در یک

۱- آل عمران / ۳ : ۳۱ - بگوی هرگاه خداوند عزیز را دوست میدارید از رسول او پیروی کنید ، تا خدا هم شما را دوست بدارد .

۲- النساء / ۴ : ۱۲۵ - کیست که دین او بهتر و نیکوتر باشد از کسی که خود را در مقابل خدا تسلیم کرده و نیکوکار باشد .

۳- القصص / ۲۸ : ۶۷ - اما کسی که توبه کرد و ایمان آورده و عمل صالح انجام داد ، نزدیک است که از رستگاران باشد .

۴- الکهف / ۱۸ : ۸۸ - و اما کسی که ایمان آورده و عمل صالح انجام داد ، برای او جزای نیکویی خواهد بود .

۵- الانفال / ۸ : ۷۴ - و آنان که ایمان آورده و بسوی خدا مهاجرت کرده و در راه او کوشش نمودند .

مرتبہ و توأم بیکدیگر عملی گردد . و تقدّم قسمت اول از لحاظ رتبت است ، نه از جهت تقدّم زمانی .

و باز باید نهایت دقّت و مراقبت را داشت که : هرگز خلل و فساد و ضعف و مانعی بهم نرسد ، و اگر نه نتیجه مطلوب حاصل نخواهد شد . و در اینمرحله مراجعه کردن بأبواب - مراقبه ، محاسبه ، آداب و أسرار عبادات ، و سائر أبواب مربوط ، در کتب أخلاق - و دقّت در آنها لازم میباشد .

مرحله سوّم تزکیه و اصلاح نفس

در مرحله دوّم : سیر سالک در قسمت اصلاح عمل بود .
و چون سالک در مرحله سیر عملی موفق شده ، و برنامه مربوط بدائره عمل و وظائف عملی را بدقت تمام و روی خلوص و محبت و اهتمام شدید ، اجراء کرد :
قدم در مرحله سوم میگذارد .
مرحله سوم مربوط میشود باجاء برنامه مربوط باصلاح نفس ، یعنی تربیت نفس در جهت صفات و تزکیه آن :
و توضیح این قسمت آنکه : نفس انسان جوهریست لطیف از ماورای عالم مادّه و تعلق پیدا میکند بدن مادّی ، و در محدوده استعداد و قابلیت او اداره و تدبیر و تنظیم او را مباشرت میکند .
و خود این جوهر لطیف قابلیت تربیت و تلطیف بیشتر و متنوّر شدن بآنوار معارف الهی و اتّصاف بصفات لاهوتی است .
و بطوریکه در مرحله گذشته گفتیم : مجاهدت در دائره اعمال هم آثار آن بطور مستقیم بنفس انسان برگشت میکرد ، و نفس را از سرکشی و توحّش و تمرد و غفلت و جهالت و تسامح ، بمیدان اطاعت و تسلیم میرسانید .
و در این مرحله سوّم : بحث ما از جهت دائره صفات و اخلاق نفس است که آن نزدیکتر است بنفس از دائره عمل : زیرا اعمال بوسیله مستخدمین که آلات خارجی و مادّی نفس هستند ، انجام میگیرد . و تزکیه صفات مربوط بخود نفس و حالات او است .
آری صفات نفسانی : تشکّلی است در صفحه نفس ، و چون قوّت گرفت در اثر

استمرار و مداومت : در نفس رسوخ پیدا کرده و ته نشین میشود ، و پس از آن عین نفس میشود .

و از این لحاظ مجاهدت و سیر در این مرحله بسیار مهمتر و مؤثرتر در مقام تکمیل نفس و تربیت آن است .

بلکه درجات اصلاح عمل : تطبیق میکند بمراتب اصلاح نفس ، و هر اندازه اصلاح نفس پیشرفت کند : در همان محدوده اعمال صالح واقعیت و حقیقت پیدا کرده ، و مؤثر خواهد شد .

و میتوان گفت که : اعمال ترشحات و آثار است از خصوصیات و کیفیات و صفاتی که در نفس انسان شکل پیدا کرده است .

و روی این نظر : مرحله اصلاح و تهذیب نفس از لحاظ رتبت ، مقدم بر مرحله اصلاح عملی است . اگرچه زماناً مؤخر باشد .

والشمس و ضحیها ... قد أفلح من زکیها و قد خاب من دسیها^۱ که پس از یازده قسم ، منحصر فرموده است فلاح انسانرا در تزکیه و تهذیب نفس ، و خیبت را در آلودگی آن .

هو الذی بعث فی الأمیین رسولاً منهم یتلو علیهم آیاته و یزکیهم^۲ در این آیه شریفه و در سه مورد دیگر ، نتیجه و مقصود از بعثت را در مرتبه دوم عنوان تزکیه ذکر فرموده است .

۱- الشمس / ۹۱ : ۱ ، ۹ و ۱۰ - سوگند به آفتاب و تابش و روشنایی آن ، و سوگند ... هر آینه رستگار گشت آنکه نفس خود را تزکیه نمود ، و ناامید شد از خیر و صلاح آنکه نفس خود را آلوده کرد .

۲- الجمعة / ۶۲ : ۲ - خداوندی که برانگیخته است در میان توده عمومی مردم رسولی را که از خود آنان است ، و میخواند آیات الهی را ، و آنان را تزکیه و تطهیر میکند .

تنزیه و تخلیه

نفس انسان بالذات جوهر لطیف پاک ملکوتی است ، و چون وابسته و متعلق بعالم ماده میشود : قهراً محدودیت بیشتر و فقر و احتیاج و آلودگی پیدا میکند . آری نفس لطیف پاک برای رفع احتیاجات و تأمین عیش مادی خود ، بتدریج و روی جریانهای مادی و طبیعی ، علاقه و محبت بمحیط زندگی ظاهری و جسمانی خود پیدا میکند .

و در اثر این علاقه : زندگی روحی و عیش معنوی فراموش و متروک گشته ، غرق حیاة دنیا میشود .

و در این جریان گرم : نفس آلوده بصفات سیئه و اخلاق رذیله میگردد ، مانند - بخل ، حسد ، طمع ، خودنمایی ، خودبینی ، حرص ، شهوترانی ، غضب ، عداوت ، مکر ، حيله ، و غیر اینها .

و همه این صفات خبیثه فقط برای جلب فوائد مادی و توسعه در زندگی دنیوی و بدست آوردن لذائد صوری است .

در اینجاسیر و راه اصیل انسانیت عوض شده ، و انسان مستعد و مهیّا برای سیر بعوالم ماورای ماده و ملکوت اعلی و لقاء عالم لاهوت ، چنان در محیط تاریک و تنگ و محدود عالم دنیا فرو میرود که بکلی از خط سیر اصلی و از برنامه سعادت و از جهان نور و وسیع نامحدود و از بهشت رضوان و لقاء غافل میشود .

آری در حدود زندگی و باختلاف تعلق بحیات دنیا : هر کسی قهراً به قسمتی از این صفات آلودگی پیدا میکند ، و سالک راه لقاء میباید این آلودگی و این صفات پیدا شده از تعلق بزنگی دنیا را تصفیه کند .

و سپس بتواند با قلبی پاک و صاف خود را برای تحلیه بصفات لاهوتی و تابش

انوار الهی و توفیق درک لقاء مهتیا سازد .

و باین حقیقت اشاره میفرماید : حدیث نبوی - **حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ**^۱

اِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذُرُونَ وِرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلاً^۲ .

پس در این مرحله از دو قسمت باید تحقیق بشود :

أول - مقام تخلیه و تصفیه صفات زائیده از حب دنیا .

دوم - مقام تخلیه و اتّصاف بصفات مربوط بزندگی روحانی .

أما قسمت تخلیه و تصفیه : مقصود تنزیه و تطهیر باطن است از صفات رذیله و

آنچه با زندگی اخروی ملائم نیست .

و بطوریکه اشاره شد : منشأ این صفات بطور کلی از تعلق و وابستگی بزندگی

دنیا است.

وقتیکه انسان فریفته و علاقه‌مند زندگی مادی گردید : و دید که محیط زندگی

محدود ، و نعمتها محدود ، و لذائذ محدود ، و زینتها و آرایشهای آن محدود ، و

وسائل و اسباب محدود ، و اموال محدود ، و ارباح و سودها محدود بوده ، و در

مقابل آنها : افراد سودجو زیاد ، و تقاضا زیاد ، و عرضه کمتر ، و بدست آوردن و

حیازت این نعمتها مشکل ، و تسخیر اسباب و وسائل زندگی بسیار سخت ، و قدرت

و توانایی ضعیف ، و موانع بیشمار ، و مزاحمین و مخالفین زیاد است : در اینصورت

قهرآ و خواه و ناخواه متمایل میشود بدفع و ردّ موانع و مخالفین و مزاحمین ، و

جلب شدیدتر و بدست آوردن منافع بیشتر ، و فعالیت و کوشش مداوم ، و علاقه و

محبت فراوان در این راه .

۱- محبت و علاقه به زندگی دنیوی مبده هر خطا است .

۲- الانسان / ۷۶ : ۲۷ - اینان دوست میدارند زندگی دنیا را ، و ترک میکنند روز بزرگ و سنگینی را که در پشت سر آنها است .

و از اینجا است که : صفات بغض و کینه و عداوت و غضب و حسد و بدگویی و سوءظنّ و تحقیر و اهانت ، نسبت بمزاحمین و مخالفین که در مقابل او رقابت دارند ، پیدا میشود .

و صفات حرص و طمع و علاقه بدنیا و شهوت و مکر و حيله و خدعه و بخل و امساک ، در راه جلب منافع پدید آید .

و صفات خودبینی و خودنمایی و خودستایی و تکبر و مفاخرت و تعصب و قساوت قلب و افساد و حبّ جاه و طول امل و غفلت ، در اثر علاقه و محبت بزندگی دنیوی و از آثار آنست .

پس سالک باید متوجه این حقیقت بوده ، و از اینجهت تحقیق و دقت بسیاری در خصوص حالات و صفات نفسانی خود نموده ، و با نهایت تعمق و تدبّر وجود این صفات و منشأ آنها را در نفس خود بررسی نماید .

البته برای تصفیه اینها از قلب لازمست بچند برنامه متوسّل شد :

أول - مبارزه کردن با منشأ پیدایش این صفات که تعلق و محبت بزندگی دنیوی است ، و این مبارزه باید از راه تفکر و بررسی تحقیقی در حقیقت حیات دنیا باشد ، و توجه کند که زندگی مادی هیچگونه مربوط بزندگی روحی معنوی جاویدانی ثابت حقیقی نیست .

زندگی دنیوی فقط مربوط به بدن و قوای بدنی است ، و امتداد آن تا باقی بودن بدن است ، و با مرگ بکلی منعدم خواهد شد .

زندگی دنیوی هرگز موجب و موجد کمالی در روح انسان نشده ، و برای روح بجز تأثر شدید و تأسّف و تحسّر فراوان نخواهد داشت .

زندگی دنیوی هیچگونه نتیجه باقی برای انسان نداشته ، و بلکه موجب وزر و

وَبال و شرّ و ابتلاء و عذاب و گرفتاری خواهد بود .
 بزرگترین خطر زندگی دنیوی : مانع شدن آنست از تمایل و علاقه بحیات ابدی
 روحانی ، و جلوگیری آن از سعادت و کمال انسانی .
 از آثار بسیار مؤثر و وحشت آور زندگی مادی : تولید صفات خبیثه و اخلاق
 بسیار مکروهه و گمراه کننده است که اشاره شد .
 و بطور کلی : زندگی دنیوی مقابله میکند با زندگی اخروی .

أَرْضِيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا
 قَلِيلٌ^۱ .

و ما هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ^۲ .

و ما الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ^۳ .

وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ^۴ .

آری زندگی مادی اگر در ذیل برنامه روحانی و با حکومت عقل و شرع و برای
 تأمین زندگی معنوی صورت بگیرد : بسیار مطلوب و ممدوح و بلکه جزو برنامه
 آخرتی محسوب خواهد شد ، و معنای - الدُّنْيَا مَرْزَعَةُ الْآخِرَةِ - همین است .

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً^۵ .

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً^۶ .

۱- التوبه / ۹ : ۳۸ - آیا راضی شدید به زندگی دنیوی در مقابل آخرت ، و لذائد دنیوی نسبت به زندگی
 اخروی بسیار ناچیز است .

۲- العنکبوت / ۲۹ : ۶۴ - و این زندگی دنیا نیست مگر لغو و بازیچه .

۳- آل عمران / ۳ : ۱۸۵ - و نیست زندگی دنیا مگر وسیله فریب خوردن و غفلت .

۴- العنکبوت / ۲۹ : ۶۴ - و عالم آخرت است که حیات حقیقی دارد ، اگر بدانید .

۵- البقره / ۲ : ۲۰۱ - و از آنان کسی است که گوید : پروردگارا عطا کن ما را در دنیا زندگی نیکو ، و در
 آخرت زندگی نیکو .

۶- الزمر / ۳۹ : ۱۰ - برای کسانی که در زندگی دنیا نیکوکارند ، جزای نیکو هست .

وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ ^۱.

زندگی دنیا وقتی مطلوب و پسندیده و نتیجه حسنه میدهد که : روح و نورانیت داشته باشد ، و روح عمل اراده پاک و نیت خالص و روحانیت داشتن آنست .
پس حسنه داشتن دنیا : منحصر است بآنکه در راه آخرت و برای رسیدن بآن و در مسیر لقاء باشد .

و زندگی دنیا اگر خودش مطلوب و مقصود بوده ، و در راه سیر به خداوند متعال و لقاء او نباشد : هرگز بهره‌ای نخواهد داد .

برنامه دوم - از لحاظ در نظر گرفتن هدف : چون هدف سالک و مقصد او تنها وصول بقاء پروردگار متعال است : پس همیشه باید این مقصد در برابر چشم او بوده ، و تمام اعمال و افکار و اخلاق و حرکات او منطبق به برنامه الهی ، و برای تحصیل رضای او ، و جلب وفاق و محبت و توجّه او باشد .

و در این راه : آنچه موجب سخط و غضب خداوند متعال ، و یا چیزیکه سبب اهانت و تحقیر و ایداء و تزییع حقوق بندگان خداوند عزیز ، و یا برخلاف خضوع و خشوع و تسلیم و اطاعت باشد : میباید با نهایت مجاهدت و تحقیق و دقت در تصفیه و ترک آنها اهتمام داشته ، و بتدریج در رفع و اصلاح آنها مراقبت کند .
و اگر این صفات مذمومه بدقت بررسی شود : اظهار و اجرای آنها بیکی از این سه عنوان برخورد خواهد کرد .

از این نظر : هر یک از این صفات را باین سه عنوان باید رفع کرد .

فَاسْتَقِمُّ كَمَا أُمِرْتَ وَ مَنِ تَابَ مَعَكَ وَ لَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ^۲ ، إِنَّ

۱- الشوری / ۴۲ : ۲۰ - و هرگاه کسی محصول دنیوی را بخواهد ، از آن می‌دهیم و در زندگی آخرت نصیبی نخواهد داشت .

۲- هود / ۱۱ : ۱۱۲ - پس استقامت کن چنانکه مأمور شدی ، و همچنین آنانکه همراه تو بسوی خدا سیر

الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَنْزِيلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ^۱ ، و أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا^۲ .

پس سالک باید در سیر بسوی هدف مشخص روحانی خود ، پیوسته در حال استقامت بوده ، و کمترین اضطراب و تزلزلی بخود راه ندهد .

سوم - برنامه مبارزه با آن صفات بوسیله اُضداد آنها : توضیح آنکه هر یک از آن صفات ذمیمه را صفت ضدّی هست که ممکن نیست جمع آنها در یک مورد ، و هر کدام از طرفین در موردی پیدا شود : طرف دیگر منتفی خواهد شد .

مثلاً - کفران ضدّش شکر است ، جزع ضدّش صبر ، تکبر ضدّش تواضع و فروتنی ، غضب ضدّش حلم ، طمع ضدّش قنوع ، شهوت ضدّش تقوی ، رياء ضدّش اخلاص ، کدورت نیت ضدّش صفاء و طهارت ، بخل و امساک ضدّش عطا وجود ، حسد ضدّش رضا ، بغض ضدّش محبّت ، علاقه بدنیا ضدّش تعلق با آخرت ، غفلت ضدّش توجه و تنبّه ، جهل ضدّش علم و معرفت ، ظلم ضدّش عدالت ، جبن ضدّش شجاعت ، خیانت ضدّش امانت است .

و همینطوریکه صفات و حالات پسندیده متحوّل میشود بصفات مذمومه و حالات کریهه : حالات و صفات ناپسندیده مکروهه را نیز که در قلب انسان پدید و ظاهر میشود : میتوان تبدیل و تحویل کرد بأضداد آنها .

و چنانکه در تحوّل بحالت نامطلوب محتاج بحادثه و پیش آمدی است : تحوّل بحالت مطلوب و ممدوح نیز احتیاج پیدا خواهد کرد بسببی که موجب این تحوّل و

میکنند ، و از محدوده حق بیرون نروید و خدا به اعمال شما بینا است .

۱- فصلت / ۴۱ : ۳۰ - آنانکه گفتند : پروردگار ما خدا است و سپس استقامت میورزند ، نازل میشود آنان را ملائکه .

۲- الجن / ۷۲ : ۱۶ - و هرگاه استقامت کنند در راه حق الهی ، هر آینه سیراب میکنیم آنان را از آب صاف و فراوان .

تبدّل گردد . و آن توجّه بخداوند متعال و لزوم اطاعت او ، و پرهیز از تعدّی و ظلم و عصیان و خلاف و انحراف و ضلال است .

و وَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ^۱ ، إِذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى^۲ ، و أَمَا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ^۳ .

برنامه چهارم - توسّل و وسیله قرار دادن است تا بآن وسیله رفع این صفات خبیثه از قلب سالک ، عملی گردد :
و آن بر سه نوع است :

اول - توسّل بخداوند متعال ، بوسیله اذکار و ادعیه و مناجات ، بهر کیفیتتی که با قلب سالک و با مرض و ضعف اخلاقی او سازگار و متناسب است : زیرا هر ذکری بمقتضای مفهوم آن مورد مناسبی باید داشته باشد ، و هر مناجاتی لازمست موافق با حال و درد صورت بگیرد .

مثلاً مداومت با اسم شریف غَفَّار و غَافِر : در مقام توجّه بمعاصی و خطاهای خود است . و در این مقام ذکر قَهَّار و جَبَّار و مُنْتَقِم و قَابِض ، مناسب نباشد ، و ذکر رحمن و رحیم و وَهَّاب : در مقام طلب رحمت و لطف است ، و در این مقام ذکر مُذِلّ و مُقْسِط و مانع و ضارّ و عزیز و قابض ، مناسب نیست .

پس در انتخاب اسم الهی و توسّل بآن میباید کاملاً دقّت کرده ، و حال و احتیاج و درد و ضعف و اندازه مرض را بررسی تحقیقی کرده ، و باقتضاء و موافقت آنها

۱- الرحمن / ۵۵ ، ۷ ، ۸ - و برپا داشته است میزان را ، و اینکه در میزان حقّ طغیان نکنید .
۲- النازعات / ۷۹ : ۱۷ ، ۱۸ - برو بسوی فرعون که او طغیان کرده است و بگوی او را آیا میشود که در راه تزکیه و تطهیر خود قدم برداری .
۳- النازعات / ۷۹ : ۴۰ ، ۴۱ - و اما کسی که از مقام عظمت پروردگار متعال خائف بوده و نفس خود را از هوی و خودخواهی جلوگیری کند ، بهشت قرارگاه او میباشد .

باسمی از أسماء جلیله توسّل نمود .

البته در جهت اندازه و تعداد ذکر : بهتر اینستکه در حدود حال و توجه و اقبال قلب باشد ، و محدود شدن بعدد مخصوص از لحاظ روحانیت و سلوک بسوی لقاء : نه تنها مؤثر نیست ، بلکه گاهی خسته کننده و مضرّ و موهن مقام عظمت آن اسم شریف الهی است .

اگرچه تعداد مخصوص یا کثیر : خالی از اثر طبیعی مناسب نیست ، ولی توجه کردن و قصد آثار طبیعی ، از مراحل سلوک الی الله تعالی بیرون ، و از حساب حقیقت خالص و از موضوع بحث ما خارج میباشد .

پس تمام اذکار و أوراد و ختمات و اعمالیکه روی حساب معین شده و محدود ، انجام میگیرد : فقط آثار طبیعی داشته ، و هرگز برای سیر کمالی انسان مفید و نتیجه بخش نیست ، و بلکه مانع سلوک است .

دوم - توسّل به بندگان محبوب و مقرب پروردگار متعال از انبیاء عظام و ائمه اطهار علیهم السلام : از هر طریقیکه بتواند ، مانند زیارت مشاهد مشرفه از نزدیک ، یا خواندن زیارت از دور ، یا صلوات و سلام فرستادن ، یا بقصد آنان عبادت کردن ، یا انفاقی نمودن ، یا توجه کردن بآنها بقصد استنصار و استعاثه ، یا خدمت کردن بأولاد و پیروان آنان ، یا بهر کیفیتی که مقتضی باشد .

البته آنان بهترین وسیله و مظاهر أسماء و صفات الهی بوده ، و خلیفه‌ها و حجتهای پروردگار متعال در روی زمین هستند .

**و جعلَ صلواتنا علیکم و ما خصنا به من ولا یتکم طیباً لخلقنا و طهارهً لأنفسنا
و تزکیهً لنا و کفارهً لذنوبنا^۱ - زیارت جامعه .**

۱- و قرار داده است صلوات ما را بر شما و تولی و دوست داشتن ما را مر شما ، سبب پاکیزگی و طهارت

سوّم - توّسل بعبادات : مانند مراقبت در نماز و روزه و رعایت شرائط ظاهری و معنوی آنها ، و بجا آوردن نماز و روزه نوافل و استحبابی ، و عبادات دیگر .
و این عبادات در صورتیکه بقصد محبّت و خالص و تقرّب بخداوند متعال صورت گرفت : موجب مزید صفاء و نورانیّت و توفیق شده ، و در نتیجه قلب انسان قوّت و قدرت گرفته ، و از هر جهت مقتدر میشود که بتواند صفات رذیله را از خود تطهیر کند .

پس در همه انواع توّسل : لازم است - أولاً - بقصد خالص و روی محبّت و بمقصد الهی صورت بگیرد ، نه بمقاصد دنیوی و رسیدن بآثار و نتایج طبیعی دنیوی .

و ثانیاً - لازم است با قید توجّه و باقتضای حال و تمایل قلبی صورت بگیرد ، و هرگز مقید بحدودی برخلاف حال و توجّه نشود .

إِنَّ لِلْقُلُوبِ إِقْبَالَ وَ اِدْبَاراً فَإِذَا أَقْبَلَتْ فَتَنْقَلُوا وَ إِذَا أَدْبَرَتْ فَعَلَيْكُمْ بِالْفَرِيضَةِ -
عَنْ أَحَدِهِمَا عَنِ النَّبِيِّ ص^۱ - وَ سَائِل .

و ثالثاً - توجّه بتوّسل و عمل بآن پس از دقت و اصلاح کامل فرائض باشد ، نه آنکه نسبت بفرائض تسامح ورزیده ، و نوافل را بجا آورد .

وَ اِنَّمَا تُقْبَلُ النَّافِلَةُ بَعْدَ قَبُولِ الْفَرِيضَةِ^۲ - وَ سَائِل .

و رابعاً - توّسل و نافله مزاحم انجام وظیفه واجب دیگر نباشد .

خلقت و نفسهای ما ، و برای تزکیه قلوب و پوشاننده ذنوب ما .

۱- برای قلوب اقبال و ادباری هست ، هنگامی که اقبال و توجّه دارد نوافل را انجام بدهید . و چون ادبار داشته و پشت کرد اکتفا کنید به عبادت واجب .

۲- اینست که قبول میشود نوافل پس از فرائض .

قسمت دوّم تحلیه و صفات روحانی

چون سالک در اثر مجاهدت و توفیق ربّانی از قسمت اوّل که تنزیه و تطهیر باطن از صفات خبیثه و مکروهه بود، فراغت پیدا کرده، و توانست در اینجهت تسلّط و حکومت بر جنود شیطانی و قوای او بدست آورد: شروع میشود به اتّصاف بصفات روحانی.

بطوریکه معلوم گردید: صفات رذیله خبیثه بمناسبت و باقتضای زندگی مادّی محدود تاریک صورت میگرفت، و هر چه سالک از تعلق و وابستگی و محبّت این حیات دنیا منقطع گردید: زمینه برای حیات آخرت و روحانی و نورانی فراهم میشود.

در اینجا سالک از مضیقه و محدودیت عالم مادّی تخلص پیدا کرده، و وارد میشود بجهان وسیع روشن روحانی.

اینجا منزل منور و آزاد و دور از ابتلاءات و قیود جهان مادّی بوده، و مسافر آن با کمال انبساط روحی و آزادی در عمل و روشنایی محیط و أمن خاطر و دور از اضطراب و وحشت و ناملائمات و ابتلاءات عالم مادّه، زندگی کرده، و مهیای آموزش و شناسایی معارف الهی و حقائق غیبی و جذبات روحانی خواهد شد.

پس بمقتضای خصوصیات و صفاتی که برای عالم روحانی هست: صفاتی در قلب انسان پدید و آشکار میشود.

در اینجا مقام فتح و ظفر بجنود کفر و ابلیس ظاهر شده، و آغاز مرتبه عین الیقین در ایمان خواهد بود.

تلك الدار الآخرة نجعلها للذين لا يريدون علواً في الأرض ولا فساداً

والعاقبة للمتقين^۱.

إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ^۲.

وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً^۳.

وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِأَذْنِهِ^۴.

وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ^۵.

آری در عالم آخرت اثری از خودبینی و بزرگ منشی و تکبر نیست. در آنجا سوء نیت و قصد فساد و خرابکاری نباشد. آنجا جای برقرار شدن و پاینده بودن و مقام گرفتن است. در آنجا قلوب و دلها با همدیگر با کمال مهربانی و عطوفت و محبت خالص رفتار کرده و اثری از کدورت و اختلاف و نفاق نباشد. در آنجا خطاها و لغزشهای گذشته آمرزیده شده و از عصیان و تمرد و خلاف اثری نیست. آنجا محیط سلامتی و صفا بوده و هرگز کدورت و گرفتگی و ناراحتی دیده نخواهد شد. پس باقتضای اینچنین محیط روحانی: قهراً صفات و حالات هر انسانی نیز لازم است با وضع آن محیط سازش داشته باشد.

مالکیت مطلق و حکومت و بزرگواری تمام ذاتی پروردگار متعال در عالم آخرت ظاهر و هویداء میشود: و قهراً کسی بمقام خودبینی و خودنمایی و خودستایی و مباهات کردن و افتخار نمودن و خود را بالا گرفتن برنیامده، و بالطبع صفات

۱- القصص / ۲۸ : ۸۳ - عالم آخرت را برای کسانی قرار میدهم که در زندگی دنیوی خود، خودپسندی نداشته و در پی فساد نباشند و عاقبت امر برای اهل تقوی است.

۲- المؤمن / ۴۰ : ۳۹ - این زندگی دنیوی لذت مختصری بیش نیست، و عالم آخرت محل برقرار بودن و دائمی است.

۳- الحديد / ۵۷ : ۲۷ - و قرار دادیم در دلهای پیروان آن مهربانی و رحمت را.

۴- البقره / ۲ : ۲۲۱ - و خداوند دعوت میکند شماها را بسوی بهشت و مغفرت که با نظر و اذن او صورت میگیرد.

۵- یونس / ۱۰ : ۲۵ - و خدا میخواند شماها را بسوی دارالسلام.

فروتنی و خضوع و خشوع و تعظیم و تجلیل پروردگار متعال و حقیقت و خوف و خشیه در وجود او ظاهر میشود .

الْمَلِكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ^۱ .

يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ الدَّاعِيَ لَا عِوَجَ لَهُ وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا^۲ .

در آنجا سرائر و بواطن آشکار است ، و نفوذ حق و حکم و برنامه الهی چنان در ظاهر و باطن جاری میشود که : موردی برای نیت سوء و نفاق و قصد فساد باقی نمانده ، و صفات صفاء و حیاء و عزم راسخ و حسن نیت و وفاء و صدق و تقوی و حلم تجلی میکند .

يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ فَمِنْ قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ^۳ .

فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ^۴ .

در آنروز حیات حقیقی و پاینده ظاهر شده ، و حقیقت و احکام حق بدون کوچکترین پرده و پوشش اجراء میگردد : پس اضطراب و وحشت و تزلزل و تردید و شک و آرزوهای بیهوده و هوسهای باطل و عجله و بیطاقتی از میان برداشته شده ، و صفات اطمینان و صبر و یقین و سرور و حیات و تفکر و ادب جاری میشود .

وَالْوِزْنُ يُومَنُ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ^۵ .

۱- الحج / ۲۲ : ۵۶ - مالکیت در آن روز برای خدا است و در میان آنان به اقتضای حاکمیت مطلق و حق حکم میکند .

۲- طه / ۲۰ : ۱۰۸ - در آن روز از دعوت کننده تبعیت کرده و انحرافی دیده نمیشود ، و همه آوازهها در مقابل پروردگار متعال خشوع و سکوت میکند .

۳- الطارق / ۸۶ : ۹ ، ۱۰ - روزی که آشکار میشود پنهانیها ، و برای آدمی قوت و یابوری نخواهد بود که او را نیرو بیفزاید .

۴- النساء / ۴ : ۱۴۱ - در روز قیامت خداوند در میان شماها حاکم خواهد بود .

۵- الاعراف / ۷ : ۸ - وزن و سنجش در آن روز حق است و کسانی که موازین سنگینی داشتند ، آنان

و إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ^۱.

در آنروز نفوس مطمئن که در مقام حق و روحانیت پابرجا و برقرار شده‌اند: مستعدّ لقای پروردگار بوده، و در جهان روحانی با کمال توجه و علاقه و خلوص نیت ادامه زندگی میکند. و باقتضای این حالت صفات توکل و تفویض و تسلیم و رضا و اخلاص و انبساط و فنا و شهود و ارتباط پیدا خواهد شد.

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنِّةُ اِرجِعي اِلى رَبِّكِ راضيةً مَرْضيةً^۲.

پس کسیکه بسوی عالم لقاء سلوک کرده، و طالب زندگی جاویدانی روحانی است: میباید با حالات و صفاتیکه مناسب و ملایم با زندگی آخرت باشد، خود را متّصف کند.

و این جهت در اینمرحله لازم و بایستنی است، و سالک میباید باختیار این حالات و صفات را با مقدمات و برنامه‌هایی که ذکر شد در نفس خود تحصیل کند، تا پیش از رسیدن بعالم آخرت خارجی، در امتداد همین زندگی ظاهری: موت اختیاری از عالم ماده، و توفیق وصول بعالم آخرت ماورای ماده، و بلکه شرف وصول بمقام بالای لقاء الله را داشته باشد.

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَ لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا^۳.

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ اِلى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ^۴.

رستگارانند.

۱- العنكبوت / ۲۹ : ۶۴ - و عالم آخرت عالم زنده‌ای است، اگر متوجه باشید.

۲- الفجر / ۸۹ : ۲۷ ، ۲۸ - ای نفس مطمئن برگرد بسوی پروردگارت به حالت خشنودی که مورد رضای پروردگار متعال هستی.

۳- الکهف / ۱۸ : ۱۱۰ - کسی که امیدوار به لقاء پروردگار متعال است، اعمال صالح انجام داده و با خلوص تمام بندگی خدا را بجا آورد.

۴- الانشقاق / ۸۴ : ۶ - ای انسان تو مجاهدت میداری بسوی پروردگارت به تمام مجاهدت، پس به لقاء او موفق خواهی شد.

وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَأَتَاهَا لَكَبِيرَةً أَلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ، الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ ^۱ .

در این سه آیه کریمه برای طالبین و سالکین مقام لقاء ربّ تعالی چند مقدمه ذکر فرموده است :

۱- عمل صالح : شامل تمام آداب و فرائض و سنن عقلی و شرعی میشود ، و بیان اجمالی آنها در مرحله دوم گذشت .

۲- اخلاص در عمل : و آن روح عمل است ، و ارزش هر عملی با بودن و داشتن روح آنعمل میباشد ، و تحقق اینصفت در همین قسمت تحلیه با صفات روحانی اجمالاً معلوم گردید .

و حقیقت اخلاص : خالص کردن عمل است از هر غرض و نظر و فکر و آلودگی بأمری غیر از اطاعت امر پروردگار متعال و انجام وظیفه عبودیت و بندگی او . و آلوده بودن نیت خواه بغرضهای دنیوی باشد ، مانند خودنمایی و کسب اعتبار و عنوان و بدست آوردن فوائد مادی .

و یا بغرضهای روحانی باشد : مانند در نظر گرفتن بهشت و نعمتهای بهشتی و آثار طبیعی عبادت از نورانیت و مکاشفه و غیر آنها .

و تا عمل برای فقط خدای متعال و خالصاً لوجهه ، صورت نگرفته است : بحساب خود خداوند عزیز نمیشود آورده ، و در اینصورت انتظار و توقع لقای او را نمیتوان داشت .

أَلَّا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ ^۲ .

۱- البقره / ۲ : ۴۶ - یاری بطلبید از بردباری و نماز ، و نماز موضوع بسیار مهم و مؤثر و بزرگیت مگر برای کسانی که حالت خشوع پیدا کرده ، و امیدوارند که به لقاء پروردگار متعال خواهند رسید .

۲- الزمر / ۳۹ : ۳ - آگاه باشید که برنامه خشوع و دین خالص ، خدا را است .

۳- مجاهده و کوشش کردن : این کدح و مجاهده بهر صورت اختیاری یا قهری ، در مسیر لقاء بایستنی است ، و تا انسان زنجیرهای تعلقات مادی را پاره نکرده ، و از محدودیتها و قیود جهان طبیعت آزاد نشود : بسر منزل لقاء مقصود که در ماوراء عالم دنیا است ، نخواهد رسید .

پس بدون مجاهده و تحمّل زحمت و رنج کسی نتواند قدم فراتر نهد .

۴- صبر : در این مسیر صبر و تحمّل و بردباری از اهمّ لوازم است ، و سالک در همه حال میباید صابر و حلیم و متحمّل باشد . و در مقابل حوادث گوناگون و تحوّل حالات و اختلاف مردم و سخنان و نظرهای متفاوت و ابتلاءات زمان و رنگهای متلون دوران ، چون جبل راسخ هیچگونه متأثر و متلون نبوده ، و تغییر شکل و رنگ و حال و عمل نداده ، و از سلوک مستقیم خود هرگز توقّف و تسامح و غفلتی بخود راه ندهد .

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أُنْ لَا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ^۱ .

آری صبر مانند وجود و هستی در ماهیات است : و هر موضوع و مفهومی از ابتداء سلوک تا پایان آن ، هنگامی نتیجه بخش و مفید و مؤثر میشود که توأم با صبر باشد :

در مقام تحقیق از مبدء و معاد باید صبر و حوصله خرج کرد .

در مقام عبادات و انجام وظائف باید متحمّل و صابر گشت .

در قسمت پرهیز از محرّمات و ترک آنها باید قدرت و صبر نشان داد .

۱- فصلت / ۴۱ : ۳۰ - آنان که میگویند پروردگار ما خدا است و سپس در این اعتقاد استقامت میورزند ، ملائکه برای آنان نازل میشود که نترسید و محزون نشوید ، و بشارت باد شما را به بهشتی که هستید به آنجا وعده شده .

در منزل اجتناب و تطهیر صفات ذمیمه باید استقامت و صبر داشت .
 در قسمت اتصاف بمحامد صفات باید با صبر و تأتی رفتار کرد .
 و همچنین در جزئیات هر یک از این مراحل و منازل ، یا در کلیات آنها : که
 کوچکترین بی صبری و بی ثباتی و عدم استقامت و تحمل ، بسا مجاهدات فراوان و
 أعمال و عبادات و طاعات ممتد را یکمرتبه از دست سالک میگیرد .
 و بطور اجمال : صبر برای تکمیل موضوع است ، و هر موضوعی تا بحدّ تمامیت
 و کمال نرسد ، نتیجه بخش و مفید نخواهد بود .

اینست که برای صبر و صابر ، آثار عجیبی ذکر شده است :

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ^۱ ، وَ بَشِّرِ الصَّابِرِينَ^۲ ، وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ^۳ ، فَصَبِرُوا
 جَمِيلٌ^۴ .

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ^۵ .

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَ لَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا^۶ .

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ^۷ .

إِنَّمَا يُؤَفِّقِي الصَّابِرِينَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ^۸ .

۵- صلوة : نماز مهمتترین عبادت و جامعترین عملی است که فیما بین مخلوق و

۱- البقره / ۲ : ۱۵۳ - خداوند با صابرين است .

۲- البقره / ۲ : ۱۵۵ - و بشارت بده صابرين را .

۳- آل عمران / ۳ : ۱۴۶ - خداوند دوست میدارد صابرين را .

۴- يوسف / ۱۲ : ۱۸ - پس صبر و بردباری نیکو و پسندیده است .

۵- الرعد / ۱۳ : ۲۴ - سلام باد بر شما بسبب آنچه صبر ورزیدید ، پس چقدر نیکو است انجام این زندگی .

۶- الانسان / ۷۶ : ۲۴ - پس صبر کن در مقابل حکم پروردگارت ، و هرگز از مردمی که گناهکار و کافرند پیروی مکن .

۷- الاحقاف / ۴۶ : ۳۵ - پس صبر کن چنانکه صاحبان عزم از رسولان صبر ورزیدند .

۸- الزمر / ۳۹ : ۱۰ - داده میشود اجر صابرين افزونتر از حساب .

خالق انجام میگیرد .

در ترکیب نماز همه رقم از اظهارات عبودیت در پیشگاه پروردگار متعال آمیخته شده است .

در نماز بعد از تطهیر بدن و توجه و تهیّو برای عرض بندگی : شروع میشود به تکبیر خداوند متعال ، و حمد و ستایش او ، و تجلیل و توصیف او ، و توحید او در عبادت ، و درخواست هدایت ، و توحید ذات و صفات ، و تسبیح ، و خضوع و سجده کامل ، و تکرار این مراتب .

پس سالک اگر با شرائط و دقت و توجه ، این عبادت را انجام بدهد : تمام مراحل سلوک را عملاً بجا آورده است .

اینستکه فرمود : **و إِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ .**

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ^۱ .

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ^۲ .

پس با این مقدمات روشن میشود که : سالک در اثر مجاهدات در طاعات و مراقبت در تهذیب نفس و توسّل و استعانت و توجه ، بهر اندازه‌ایکه از زندگی دنیوی مادّی منقطع ، و علاقه و محبت او بدنیای کمتر باشد : بهمین میزان بزنگی آخرت گرایش و محبت و علاقه پیدا کرده ، و قهراً حالات روحانی و صفات متناسب با زندگی معنوی نورانی در نفس او افزایش خواهد یافت .

در اینجا سالک تا ممکن است میتواند نهایت مجاهدت و کوشش خود را بعمل آورده ، و اطمینان پیدا کند که : در این مرحله تزکیه موفق شده ، و نتیجه مطلوب

۱- المؤمنون / ۲۳ : ۱ ، ۲ - بتحقیق رستگار شده‌اند آنانکه در نماز خشوع دارند .

۲- الماعون / ۱۰۷ : ۴ ، ۵ - وای باد به نمازگزارانی که از انجام دادن نماز غفلت و سستی میورزند .

که طهارت و صفای دل باشد ، بدست آورده است .
و باید توجه داشت که : طهارت نفس مقام بسیار ارجمندی است ، و اگر سالک
باینجا مشرف گردید : أبواب خیر و رحمت و معرفت و نور برای او فتح شده ، و با
عالم بالا ارتباط پیدا خواهد کرد .

ولکن یرید لیطهرکم ولیتم نعمته علیکم^۱ .

۱- المائدة / ۵ : ۶ - ولکن میخواهد تا شما را پاکیزه کند و نعمت را بر شما تمام گرداند .

مرحله چهارم محو آنانیت و حصول حالت فناء

چون سالک باین مرحله قدم گذاشت : کدورت و ظلمت و آلودگی و مرضی در قلب خود احساس نمیکند .

سراسر دل سالک در اینجا : صفا و طهارت و محبت و نورانیت و عشق بملاً اعلی و توجه بروحانیت و حلاوت‌های جذبات الهی و حضور و خشوع و التذاذ از معارف و حقائق و انس با خداوند مهربان و شوق تمام بادراک اسماء و صفات الهی است .

اینجا آغاز سیر در عالم ماورای طبیعت و ماده است .

از اینجا مقام عین الیقین و ایمان مرتبه دوم شروع میشود .

اینجا مقام - **و يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ** - است .

در اینجا سالک متوجه میشود که : توجه بنفس و آنانیت در باطن او باقی و مشغول فعالیت است ، و تا این آنانیت باقی است : امکان شهود کامل نور نامحدود حق نیست و نخواهد بود .

آری در مرحله گذشته تعلق بزندگی مادی برطرف و تصفیه گشته ، و ضمناً تعلقات با اموال و اولاد و مساکن و عناوین و لذائذ و مشتیهات مادی و خیالی همه تغییر پیدا کرده ، و بتعلق روحانی معنوی مبدل گردید ، یعنی هر تعلقی که نسبت بامور مادی دیده شود : روی برنامه روحانی و در راه سیر بمقصد اعلای لقاء و قرب میباشد .

پس توجه و تعلق سالک مستقیماً بزندگی روحانی مبدل گشته است ، و هرگونه علاقه یا توجهی از او بامور دنیوی دیده شود : از باب مقدمیت و بعنوان تبعی و ثانوی و در راه بدست آوردن مقصود است .

آنچه در این مرحله باقی است و بچشم خورده و جلب نظر میکند : تعلق بنفس خود است ، و این تعلق باندازه‌های عمیق و ریشه دار و نافذ و محکم است که : گویی از شدت ظهور خفاء پیدا کرده است .

چه خوش گفته است - تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز .

تا اینجا هر قدمی و هر عملی و هرگونه مجاهده و کوششی و هر نیت و قصدی که از سالک ظاهر میشد : بعنوان زندگی روحانی ، آخرتی ، رحمت الهی ، نورانیت و فیوضات غیبی ، قرب بخداوند متعال ، رسیدن بقاء او : همه و همه در باطن امر و در حقیقت و در لب قلب ، برای خود بود .

آری سالک میخواست او خودش و نفس او باین مقامات و فیوضات نائل گردد ، و او از مقربین درگاه الهی باشد ، او بسر منزل لقاء رب متعال مشرف شود ، او بکمالات نفسانی و روحانی برسد .

پس در همه جا و در هر مورد سخن از خود بود ، نه از مقصود و هدف ، و هدف و مقصود برای خود بود ، نه آنکه فی نفسه و من حیث هو مطلوب باشد .

و تمام سرور و شرف و تعلق او : بفرا گرفتن خود و رسیدن خود و کمال خود و موفق شدن خود و وصال خود و معرفت خود بود ، و اگر برای دیگری چنین موفقیت و کمال و جلال و جمالی حاصل میشد : بالطبع چنین سرور و شرف و خوشحالی پیدا نمیشد .

پس مطلوب و محبوب و مورد علاقه سالک : باید آن هدف و تحقق و جلوه و ظهور آن باشد ، نه با قید خود او .

چنانکه اگر کسی به نیت خالص و بقصد پاک ، علاقه داشته باشد که کتابی بنحو مطلوب در موضوع معینی تألیف شود : نباید مقید باشد که خود او مباشر این عمل

گردد ، بلکه اگر مطلع شود که چنین کتابی بوسیله شخص دیگری تألیف شده است :
باید کمال خوشحالی و فرح و انبساط برای او پیدا شده ، و در اینجهت فرقی با عمل
و تصدّی خود نداشته باشد .

پس در اینمرحله لازمست در دو قسمت بحث شود :

اوّل - از لحاظ کیفیت و خصوصیات مجاهده در جهت برطرف کردن این حجاب
أكبر است .

دوّم - از لحاظ آثار و حالات و صفاتیکه پس از موفقیت در اینجهت حاصل
میشود .

قسمت اوّل در رفع حجاب نفس

برای برطرف شدن این حجاب که بزرگترین مانع و سدّ راه حقّ و آخرین حجاب سالک برای وصول بمنزل عالی لقاء میباشد : چندین راه را میشود طی کرد :

۱- اوّل - توجّه قلبی بجانب خداوند متعال : این توجّه غیر از توجّه و تذکّر عمومی است که شخص سالک باید همیشه و در همه حال ملازم آن باشد ، و مراد توجّه مخصوص با انقطاع از سائر جوانب و با حضور قلب و خشوع است .

و این توجّه : ابتداء آن در اختیار سالک است ، و اگر با بودن شرائط و مقتضیات و توأم با محبتّ و خلوص و طهارت ، انجام و محقق گردد : ضمیمه میشود بتوجّه و فیض پروردگار متعال .

و البته توجّه و مواجهه پروردگار عزیز از لحاظ کیفیت و شدت و قوت بسیار مختلف است ، و باقتضای هر مرتبه‌ای از آن : لطفی خاصّ و فیضی مخصوص نصیب بنده میشود .

و این توجّه اگر در حال مقتضی و محلّ خلوت و بعد از نماز و در حال ذکر مناسب صورت بگیرد : بهتر خواهد بود .

پس این توجّه که از شخص سالک و با تمام شرائط و خصوصیات سلوک انجام میگیرد : منتهی خواهد شد بیکى از چهار نتیجه :

۱- نشان دادن حقیقت توحید ذاتی و شهود آن در حال توجّه .

۲- فهمانیدن حقیقت توحید صفاتی و شهود آن با توجّه .

۳- روشن کردن حقیقت توحید افعالی و شهود آن .

۴- تفهیم حقیقت فنای نفس بهر نحویکه مقتضی باشد .

توحید ذاتی آنکه : مشاهده کند نوریرا که مجرد و روحانی و نامحدود و لایتناهی

بوده ، و هیچگونه حدّ ذاتی و قید و وصفی ندارد ، و چون این چنین نوری مشاهده شد ، تفصیلاً یا اجمالاً : موجودات دیگر جهانرا ، اعمّ از مادّی محدود بمادّه یا غیرمادّی محدود بزمان و محلّ یا بحدود ذاتی ، همه را در ذیل آن نورحقّ نامحدود ، مانند سراب یا ظلّ یا نمایش که نمود دارد نه بود ، خواهد دید - **هو الأوّل والآخر و الظاهر و الباطن .**

و با این دید حقیقت بین روحانی عمیق و نافذ : همه موجودات را در مقابل آن نور محیط نامحدود توانا و دانا و حیّ و پاینده ، فانی و محو و بی‌اثر و چون حباب آب و جلوه‌های موج خواهد دید - **کلّ من علیها فانّ .**

و اگر مثالی بزنییم : مانند مال کثیر متمولّی است که تقسیم شده است بهزار نفر ، تا در دست آنها بامانت و محفوظ باشد تا مدّتی .

و مانند آب دریا است که هنگام مدّ دریا بهزاران رودخانه‌ها و چشمه‌ها و مَجْریهای کوچک و بزرگ وارد و جریان پیدا میکند ، و سپس که مدّت مدّ تمام شد ، همه آن آبها بدریا برمیگردد - **سبحان الله عما یصفون .**

این تمثیلات بسیار ضعیف است ، و هرچه گفته شود : هیچگونه تطابق با واقع نداشته ، و فقط برای تقریب ذهن است .

خلاصه مطلب آنکه : چون سالک این حقیقت را که نتوان آنرا بزبان و قلم وصف کرد ، و هرچه گفته شود مغایر با واقع است ، مشاهده کرد : وجود خود را نیز قبل از وجودات دیگر و بیش از آنها محو و فانی و ناچیز و بی‌اثر و خالی از قوّت و قدرت خواهد دید .

در اینجا است که : بموهوم بودن و حباب بودن و صوری صرف بودن نفس خود آگاه شده ، و آنانیّت را از خود برطرف خواهد کرد .

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ^۱ .

توحید صفاتی آنکه : با همان شرائط و خصوصیاتیکه گذشت : توجّه روحانی خالص نماید بیکایک اَسْمَاء و صفات الهی ، یا بچند صفت اصلی ، مانند - قدرت ، علم ، حیات ، اراده .

البته این توجّه در ضمن توجّه بنور مجرّد نامحدود باشد .

و چون صفات پروردگار متعال عین ذات او بوده ، و بجز ذات حقّ چیزی عارض و زائدی نیست ، و بلکه این صفات نیز در مقام اعتبار و تفهیم و تفاهم شمرده میشوند : لذا حقیقت این صفات همان ذات و نور مجرّد نامحدود است ، و در مقام توجّه : حیثیت آنها فرق میکند : مانند توجّه بنور از لحاظ احاطه ، یا از لحاظ حیات ، یا از حیثیت علم ، یا قدرت ، یا اراده ، یا غیر اینها .

و حقیقت همان است که فرموده‌اند : **و کمالُ الاخلاصِ له تعالی نفی الصفات عنه - نهج البلاغه .**

پس در توجّه بذات از نظر صفت مخصوص علم مثلاً : مشاهده خواهد شد که : نور مجرّد غیرمتناهی و نامحدود با اعتبار علم ، چنان نفوذ و احاطه بتمام ظواهر و بواطن اشیاء و همه موجودات عوالم پیدا کرده است که کوچکترین ذره‌ای از احاطه نور او بیرون نیست .

و چون در توجّه بذات ، مشاهده شده بود که : نور پروردگار متعال مجرّد و نامحدود و لایتناهی است : قهراً صفات او نیز که عین ذات است ، در همه مراتب بسط نور و تجلّی و افاضه : بهمان خصوصیت نامتناهی بودن ظهور و تجلّی خواهد کرد .

۱- النور / ۲۴ : ۳۵ - خدا نور وجودبخش آسمانها و زمین است .

آری بسط نور متعال که تا نامتناهی نفوذ میکند : صفات ثابتۀ آن نور نیز همچنین و در هر نقطه نفوذ و بسط آن نور ، موجود و متحقق است .
پس بطوریکه وجود ما اصالت و ثبوت نداشته ، و جهت ظلّی و سرابی و نمودی داشت : صفات روحی ما نیز بتبع ذات چنین خواهد بود .

و در اینجا یکی دیگر از بنیادهای اُنانیّت سالک محو میشود .

**فَأَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ^۱ .
رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا^۲ .**

توحید افعالی آنکه : در ضمن توجّه بذات و صفات متوجّه میشود که افعال مرتبه ظهور و جلوه صفات است .

پس افعال در مرتبه سوّم واقع شده ، و تا نقطه نامتناهی صفات ذات ، بسط و تجلّی پیدا کرده و ظاهر میشود .

و در اینجا نیز سالک متوجّه میشود که : ظهور و جلوه‌های افعال پروردگار متعال اصالت داشته ، و افعال دیگران جهت ظلّی دارد .

و اینمعنی منافی اختیار عبد نیست : زیرا خود اختیار نیز جلوه و اثریست از اراده و قدرت و اختیار ذات متعال که بنحو ظلّی و سرابی در وجود عبد ظاهر میشود ، بتبع وجود ظلّی او .

پس اختیار عبد در محدوده وجود و قدرت او است نه مطلقاً ، و معنای **لا جبر و لا تفویض** - بنحو اجمال همین است .

و أمّا تفهیم حقیقت فناء : برای آنکه توجّه ، برقرار کردن و یا ایجاد ارتباط

۱- البقره / ۲ : ۱۱۵ - به هر طرف توجه کنید در آنجا جلوه و وجهه الهی ظاهر است ، و خداوند محیط و عالم است .

۲- المؤمن / ۴۰ : ۷ - پروردگارا رحمت و علم تو به هر چیزی وسعت دارد .

است ، و چون فیما بین سالک و پروردگار جلیل مهربان ، ارتباط پیدا شد ، و استعداد و زمینه برای قبول فیوضات الهی موجود گشت : قهراً در مورد لطف و رحمت قرار گرفته و بذل فیض و اعطای مسؤل و رفع احتیاج و کشف ابهام و تاریکی و مشکل محقق شده ، و مصداق - **وَاتَّقُوا اللَّهَ وَ يُعَلِّمَكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ**^۱ قرار میگیرد .

آری خداوند متعال جواد و کریم و رحمن است ، و هرگاه زمینه مساعد و مقتضی شد : هرگز امساک و بخلی از جانب حضرت او تصور نگردد .

پس حصول ارتباط و قرب : بهترین وسیله‌ای است برای رفع مشکل مورد نظر و برطرف کردن حجاب نفس ، و بطور مسلم چنین منظوری از جانب پروردگار مهربان بهر نحویکه مقتضی باشد برطرف و عملی خواهد شد .

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ^۲ .

۲- راه دوم برای رفع حجاب نفس : سالک اگر نتوانست از راه توجه باین منظور موفق گردد ، میتواند از راه تفکر و استدلال برای مبارزه با آنانیت و حجاب بودن نفس ، قدم بردارد .

و بطور اجمال چنین فکر میکند که : خداوند متعال حدود مادی ندارد ، و محدود بزمان و مکان و محلّ نیست ، محدود بحدود ذاتی و وجودی نیست ، نور ذات او لایتناهی و غیرمحدود ، و صفات و اعمال او غیرمتناهی ، و او ازلی و ابدی و حی مطلق است .

۱- البقره / ۲ : ۲۸۲ - از خدا بترسید نافرمانی حکم خدا نکنید ، خداوند به شما تعلیم مصالح امور کند و خدا به همه چیز داناست .

۲- البقره / ۲ : ۱۱۲ - آری کسی که خود را تسلیم پروردگار کرده و اعمال نیکو بجا آورد ، اجر او نزد خدا خواهد بود .

و در مقابل او من محدود بحدود مادّی ، بحدود زمانی و مکانی ، بحدود ذاتی هستم ، صفات و قوای من محدود ، و در منتهی عجز و ضعف و محدودیت و احتیاج و فقر هستم ، و یکدقیقه نمیتوانم این حدود و احتیاجات و فقر را از خود برطرف کنم ، غذا نخورم ، استراحت نکنم ، سکنی نداشته باشم ، لباس نپوشم ، بحوادث مسلط شوم ، باعضاء و جوارح و قوای تن خود محتاج نباشم ، بدون نور و حرارت و هواء زندگی کنم .

پس این هستی من با این فقر و ضعف و سراپا نیاز و از هر طرف محدود ، آیا استقلالی دارد ؟ آیا میتواند یک ثانیه بخود تکیه کند ؟ آیا میتواند یک ثانیه خود را بی نیاز نشان بدهد ؟

و آیا این امریکه من و سراپا وجود من غرق در احتیاج بآنها است ، از کیست ؟ و از جانب کیست ؟ و آیا من خودم از کیستم ؟ تکوین من و تسویه من و تقدیرات من و معیشت من از کجا و از کیست ؟

آیا با این حقیقت روشن : صحیح است من ناچیز و کمترین چیز و تهی دست و نیازمند و فقر سراپا ، آنانیّت و خودستایی داشته باشم ؟ آنهم در مقابل چنین پروردگار با عظمت و با جلال نامتناهی که همه از او است . و من در مقابل نموده های فیض و رحمت او ، هزار مرتبه از ذره کمترم .

و لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ ۱ .

و عجب اینستکه : من خود نیز یکی از ذرات کوچک وجه اللهم .

پس در اینصورت و با این شرائط موجود : آیا باسم خود و بعنوان خود و برای

۱- البقره / ۲ : ۱۱۵ - همه جوانب از مشرق و مغرب برای پروردگار است ، پس به هر طرف رو آورید ، وجهه و جلوه الهی را خواهید یافت .

خود و با این نیروی خود مشغول فعالیت و عمل باشم بهتر است یا بنام پروردگار توانای مهربان حکیم بخشایشگر؟

آیا بنده مملوک فقیر دست تهی عاجز ضعیف محدود مقیدی میتواند از مولای خود قطع رابطه کرده و از اطاعت او سرپیچیده، و خود با این توانِ ناچیز و سراپا نیاز، برای خود تأمین زندگی کند.

آیا خیر و صلاح و سود او در آن نیست که: از جان و دل و با کمال خلوص و محبت و صفا و وفا، خدمت خود را در مقابل مولای مهربان و کریم و متوجه و مدیر و عادل خود ادامه بدهد.

و ما لی لا أعبدُ الذی فطرنی و إلیه تُرجعون^۱.

ضربَ الله مثلاً عبداً مملوکاً لا یقدرُ علی شیءٍ و من رزقناه منّا^۲.

۳- راه سوم برای مبارزه با اُنَانِيَّت: همان راه سومی است که برای تخلیه و تزکیه صفات رذیله ذکر شد، و آن معالجه با اُضداد بود.

توضیح آنکه: برای کسرو تضعیف قدرت اُنَانِيَّت باید عملاً بوسیله اُضداد آن مبارزه کنیم، یعنی در هر موردیکه عنوان من، بمیان میآید: اگرچه بتکلف باشد آنرا ذکر نکرده و بجای آن خود موضوع یا اسم پروردگار متعال یا نام یکی از بندگان خدا را ذکر نمود.

و چون این برنامه ادامه پیدا کرد: بتدریج صولت و قدرت او شکسته شده، و با ترک ذکر او متروک میشود.

۱- یس / ۳۶: ۲۲ - چیست مرا که بندگی نکنم خدائی را که مرا آفریده است و بسوی او برگشت خواهید کرد.

۲- النحل / ۱۶: ۷۵ - خداوند متعال مثلی میزند: بنده مملوکی را که اختیار و قدرتی از خود ندارد، و کسی را که در مورد رزق واسع و انعام قرار گرفته است.

البته سالک مجاهد باید از همه این راهها استفاده کرده ، و همه را در مورد عمل و آزمایش قرار داده و نتیجه بگیرد .

و در اینمرحله متوجه باشد که بزرگترین و نیرومندترین دشمن او در باطن خود باقی مانده است - **أَعْدَىٰ عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ**^۱ .

وَمَنْ يُوَقِّ شُحَّ نَفْسِهِ فَاوْلَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ^۲ .

و چون سالک در اینجا و در این مبارزه موفق گردید : پایه‌های شرک ، و خودپرستی و خودخواهی (شُح) را منهدم کرده ، و در میدان نور و حقیقت توحید و یکتاپرستی قدم میگذارد .

در اینجا جهاد اعظم که مبارزه با نفس بود : بحالت فتح و ظفر و موفقیت مبدل گشته ، و خطرهای دیگری باقی میماند که با کمال دقت باید مراقب آنها باشد . از اینجا نفس که در جهت ظاهر مغلوب شده است : شروع میکند بایجاد وسوسه و خیال و اشکال تراشی و شبهه ، و هر کدام از اینها لازم است فقط و فقط در اثر احاطه نورو توجه الهی برطرف گردد .

و بعد از این مهمترین وظیفه روحانی سالک : توجه کامل و حضور دائم در پیشگاه نور عظمت و جلال است .

و کوچکترین غفلت و تسامح و خلاف ادب : ممکن است خطر بزرگ و عقاب و عذاب مؤثری را ببار آورد .

۱- دشمنترین دشمنان تو نفس تو میباشد که در وسط دو جانب تو قرار گرفته است .
۲- الحشر / ۵۹ : ۹ - و کسی که نگهداری شده است از خودخواهی ، از رستگاران است .

قسمت دوّم

حالت فناء و آثار بعد از رفع حجاب

در این منزل همه حجابهای خارجی و داخلی سالک برطرف شده ، و وارد محیط نور و صفا و محبت میگردد .

در اینجا مراحل گذشته با توجه پروردگار متعال بپایان رسیده است .

اعتقاد و ایمان بمبدء و معاد و رسول خدا و خلیفه او .

توبه و برگشت بسوی خدا و اطاعت اوامر و احکام .

تهذیب و تطهیر نفس از رذائل صفات باطنی .

تحلیه و اتّصاف با صفات روحانی .

مهیا شدن برای زندگی عالم آخرت .

برطرف کردن آنانیت و حجاب نفسانی .

آری سالک از نظر فکر و نظر : ایمان و یقین بخداوند متعال و دستورها و احکام او دارد ، و در مقابل خلیفه او تسلیم است . برنامه او از نظر عمل : اطاعت و پیروی کامل از قوانین اسلامی است . و از نظر قلب : تزکیه صفات خبیثه کرده ، و از خودستایی گذشته است .

هو الَّذی یُصلّی علیکم و ملائکته لیُخرِجکم من الظلماتِ الی النور و کان بالمؤمنینَ رحیماً تحیتهم یومَ یلقونه سَلامٌ و أعدّ لهم أجراً کریماً^۱ . مؤمنین که ایمان داشته و طبق احکام عبودیت عامل هستند ، با توجه پروردگار متعال از تاریکیهای صفات آلوده بمحیط نور رسیده ، و مورد عطوفت و رحمت حق قرار

۱- الاحزاب / ۳۳ : ۴۳ ، ۴۴ - پروردگاری که لطف و رحمت خود را شامل شما میکند تا بیرون آورد شما را از تاریکیها بسوی نور ، و او به مؤمنین مهربان است و تحیت برای آنان در روز لقاء پروردگار متعال ، سلام باشد ، و خداوند برای آنان اجر پسندیده‌ای را مهیا فرموده است .

میگیرند .

مؤمنین در مقام لقاء : آیین زندگی و اظهار و برنامه آنان از جانب پروردگار متعال سلامتی است ، یعنی بهبودی و بهزیستی و پاک بودن از تمام آلودگیهای ظاهری و باطنی .

و تحیت بمعنی زندگی بخشیدن است قولاً باشد یا اعطاءً ، و این تحیت از جانب خداوند مهربان بعنوان سلامتی برای آنان انشاء میشود .

پس سالم بودن مطلق و در همه جهات : نتیجه ایمان و عمل و تزکیه است ، و سلامتی مطلق زمینه مساعدی است برای لقاء پروردگار متعال ، و بدون حصول سلامتی هرگز استعدادی برای لقاء نخواهد بود .

و در این مرحله که بسبب تحقق سلامتی و طهارت همه جانبه ، فیض لقاء حاصل میشود : زمینه برای حقّ الیقین و ایمان مرتبه سوّم ، و شهود معارف الهی ، و وصول بمقام ارتباط و خلوص کامل درست شود .

و از اینمقام تعبیر میشود بفناء سالک در نور عظمت حقّ متعال : زیرا سالک از هر چه غیر او بود گذشته است ، هر علاقه و تعلّقی داشته است بریده است ، از همه جا منقطع شده است ، از هر چه آلودگی و تیرگی و گرفتگی بوده است خلاص گشته است ، سراپا و از جان و دل مطیع و تسلیم شده است ، و حتّی نفس خود را نیز کنار زده است ، و لوح دل او را چنان نور عظمت حقّ متعال فرا گرفته است که از خود او خبری و اثری باقی نمانده است ، و در باطن نفس او رنگی و نقشی بجز تابش نور توحید دیده نخواهد شد .

اینست در روایات شریفه برای مؤمن کامل چهار صفت ذکر شده است ، فی

الکافی - باب خصال المؤمن - قال امیرالمؤمنین (ع) : الإیمان له أركانٌ

اربعة: التوكُّلُ على الله، و تفويضُ الأمر الى الله، و الرضا بقضاء الله، و التسليمُ
لأمر الله عزَّوجلَّ^۱.

آری چون ایمان بدرجه سوّم رسیده، و سالک بمرتبّه حقّ الیقین و نفی آنانیت و فناء فی عظمته الله عزَّوجلَّ، واصل گردید: قهراً با صفات توکل و تفویض و رضا و تسلیم، متّصف خواهد شد.

و در اینجا ارکان اربعه ایمان تثبیت و برقرار شده، و ایمان روی این چهار پایه محکم استوار خواهد شد.

و هرگز بدون پابرجا بودن این چهار پایه، امکان تحقّق و ثبوت ایمان کامل متصوّر نیست. و ما اجمالاً این چهار پایه را توضیح میدهیم:

اول - التوكُّلُ على الله: توکل بمعنی وکیل اخذ کردن است.

و وکیل گرفتن متوقف است بآنکه: وکیل از نظر متوکّل کاملاً و از هر جهت مورد وثوق و اطمینان باشد، و کمترین تخلف و بی نظمی و اختلال و اضطراب و سوء نظری در حقّ او روا ندارد.

و وکیل باید از لحاظ آگاهی و علم و احاطه بمورد وکالت خود، کاملاً مسلط و دانا باشد.

وکیل باید توانایی و قدرت انجام امور مربوطه با او داشته باشد.

وکیل باید استقلال رأی و نظر داشته، و تحت افکار و تأثیر دیگران قرار نگرفته، و اراده نافذ داشته باشد.

وکیلی که صحیح العمل و حسن نیت و برنامه توأم با حقیقت و عدل دارد:

۱- برای ایمان چهار پایه است: توکل بر پروردگار، و تفویض امور بر او، و راضی شدن به حکم او، و تسلیم بر او.

همیشه باقتضای حق و صلاح واقعی رفتار کرده ، و هرگز مقید نیست که جانب موکل خود را بگیرد .

پس در اینجا با در نظر گرفتن این شرائط و خصوصیات متوجه میشویم که توکل بخداوند متعال مخصوص افرادیست که در مرحله چهارم ، و بلکه در آخر این مرحله هستند .

و تازه صفت توکل : پیش از صفات تفویض و رضا و تسلیم بوده ، و ضعیفتر از آنها میباشد .

آری توکل حق در مرتبه‌ای صورت میگیرد که : ایمان قاطع و اطمینان و یقین به پروردگار متعال و صفات نامتناهی علم و قدرت و حیات و عدل و حق بینی او داشته باشد .

و پس از این ایمان : لازمست آنانیت و خودبینی را ترک کرده و در مرحله فنای نفس موفق آید .

زیرا کسیکه از آنانیت خلاص نشده است : نمیتواند چنین وکیلی که طرفدار اجرای حق و واقعیت است ، انتخاب کرده ، و در مقابل تصویب و نظر او هر چند برخلاف نظر موکل باشد ، راضی باشد .

پس سالک تا باواخر مرحله چهارم نرسیده است : امکان ندارد بخداوند عالم و قادر و محیط و عادل و حق توکل کرده ، و امور مشکل خود را بعهده او گذاشته ، و در مقابل نظر او اگرچه برخلاف تمایل و علاقه او باشد : موافق شود .

دوم - **التفویض الی الله** : تفویض پس از توکل است . زیرا در مقام توکل : موکل اعتبار خود را حفظ کرده ، و وکیل را بجای خود و بعنوان انجام امور خود با قید صلاح او معین میکند .

البته چون آنانیت برطرف گردید : در موضوع صلاح او نظر و غرض شخصی از میان برداشته شده ، و صلاح واقعی منظور میشود .
 و در مقام تفویض : خود را بحساب نیاورده ، و امور خارج از وظیفه لازم خود را کلاً واگذار بخداوند متعال میکند .
 در اینجا سالک فنای خود و صفات و اعمال خود را مشاهده کرده ، و نور نامتناهی و صفات نامتناهی و عظمت و احاطه و قدرت نامحدود او را دیده است ، و خود را در مقابل عظمت و جلال نامتناهی حق بطوریکه ذکر شد : فانی و بی‌اثر و غیرمستقل و قائم با او و وجود ظلّی دیده ، و قهراً امور خود را باو واگذار میکند .
 و اینمعنی تا حدودی در مقام توکل هم لازم بود : زیرا تا انسان خود را دیده و بقوت و قدرت و دانایی و عمل خود تکیه میکند ، نمیتواند به شخص دیگری از جان و دل اعتماد نماید .

فان تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ^۱ .
 وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا^۲ .
 إِنَّ الْحُكْمَ أَلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ^۳ .
 وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ^۴ .
 وَأَفْوَضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ^۵ .

۱- التوبه / ۹ : ۱۲۹ - اگر پشت کردند ، پس بگوی که خداوند مرا کفایت میکند ، و بجز او معبودی نیست ، و او را وکیل گرفتم .
 ۲- الاعراف / ۷ : ۸۹ - پروردگار ما به هر چیزی از لحاظ علم وسعت دارد ، و او را وکیل گرفتیم .
 ۳- یوسف / ۱۲ : ۶۷ - فرمانی نیست مگر برای خداوند متعال ، او را وکیل گرفتم ، و بر او توکل کند آنانکه توکل میکنند
 ۴- الطلاق / ۶۵ : ۳ - و کسی که توکل کند بر پروردگار متعال ، او را کفایت میکند .
 ۵- المؤمن / ۴۰ : ۴۴ - واگذار میکنم امور خود را بر پروردگار متعال ، و خداوند بصیر است بر بندگان خود .

پس سالک باید در قسمت اول از این مرحله فناء را که ذکر شد ، تمام مجاهده و اهتمام و سعی بلیغ در تحقق دادن آن مبذول داشته ، و موضوع فناء و برطرف کردن حجاب نفس را بحق الیقین مشاهده کند .

و نخستین اثر آنرا که امکان حقیقت توکل علی الله و تفویض الامور الیه تعالی مییابد ، در خود بالعیان به بیند ، تا ایمان مرتبه سوّم در دل او مستقرّ و ثابت گردد - **رَزَقْنَا اللّٰهَ وَاَيّٰكُمْ .**

سوم - **الرضا بقضاء الله :** این صفت بالاتر از صفت توکل و تفویض است ، زیرا نظر در توکل تعیین وکیلی است که بنیابت او و بجای او متصدی امور و احتیاجات او گردد . و در تفویض خود را بکلی ندیده گرفته و امور خود را بطور مطلق بدیگری واگذار میکند . و در ایندو مقام نظری بجهت رضا یا سخط نیست ، و ممکن هم هست گاهی با توکل و تفویض سخطی پیدا شود و از صمیم قلب نسبت به برخی از امور رضایت نداشته باشد .

ولی در مقام رضا : نظر بجهت رضا است که هیچگونه سخطی حاصل نشود . و در اینجا سالک توجه میکند که : خداوند متعال با علم و قدرت و حکمت و تدبیر و غنای نامحدود خود ، اینجهان و امور جهانرا اداره میکند ، بطوریکه کمترین غفلت یا تسامح یا سوء نیت یا انحراف فکر یا ضعف و عجز یا احتیاجی درباره او متصور نمیشود ، و از این لحاظ ما هر چه در نظم جهان بدقت بررسی کنیم : کوچکترین بی نظمی و اختلال و کم و زیاد و اختلافی نخواهیم دید .

خداوند متعال میفرماید - **مَا خَلَقَ اللّٰهُ السَّمَاوَاتِ وَاَلْاَرْضَ وَا مَا بَيْنَهُمَا اِلَّا بِالْحَقِّ وَاَجَلٍ مُّسَمًّى^۱ .**

۱- الرّوم / ۳۰ : ۸ - نیافریده است خداوند آسمانها و زمین و آنچه را که در میان آنها است ، مگر روی برنامه

و درباره مطلق خلق باز میفرماید: **الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ**^۱.

و درباره انسان میفرماید: **اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يَمِيتُكُمْ**^۲.

پس بموجب دلیل عقل و تصریح کلام آسمانی می‌فهمیم که: آفرینش زمین و آسمانها و آنچه در آنها است و انسانها، همه روی حساب دقیق و برنامه منظم و نقشه حق و با ضوابط کاملاً معین و محدود بوده، و سپس همه جریانات ادامه زندگی و تقدیرات و حوادث و آرزاق موجودات و نیازمندیهای آنها همه و همه تحت تدبیر و نظم کامل و روی حکمت اداره میشود.

و انسان آفریده شده از مشتی خاک و از قطره منی که از هر جهت محدود، و در لوای قوای ضعیف و بسیار محدود خود زندگی میکند، و از محدوده زمانی و مکانی و ذاتی و جسمانی و فکری خود نمیتواند قدمی بیرون نهد، و هرگز از وضع و چگونگی زندگی خود در یکساعت و بلکه چند دقیقه دیگر آگاهی و بینایی ندارد: چگونه بخود اجازه میدهد که از پروردگار نامتناهی و عالم مطلق و حکیم و رحمن و رؤوف و حاضر و ناظر و قیوم و قادر مطلق و نامحدود خود که میلیاردها سال است مدیر و مدبر و مقدر و هادی است، نارضایتی کند.

و ما خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ و ما بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ^۳.

و لَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ و ما كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ^۴.

حق و وقتیهای محدود.

۱- الاعلیٰ / ۸۷ : ۲ ، ۳ - آن خدائی که عالم را خلق کرد و همه موجودات را به حد کمال رسانید و آن خدائی که هر چیز را قدر و اندازه‌ای داد و به راه کمالش هدایت کرد .

۲- الروم / ۳۰ : ۴۰ - خدائی که شما را آفریده ، و سپس روزی داده ، میمیراند .

۳- الدخان / ۴۴ : ۳۸ - و نیافریدیم آسمانها و زمین و آنچه را که در میان آنها است ، روی برنامه بازی و لغو .

۴- المؤمنون / ۲۳ : ۱۷ - و به تحقیق آفریدیم بالای شما هفت رقم راههای مختلف ، و ما از آفریده خود غافل نیستیم .

آیا این نارضایتی و سخط ما عجیبتر و شگفت انگیزتر است ، یا سخط یک بچه ابتدائی از برنامه بسیار منظم یک مدرسه ، یا از تدبیر و اداره و تعلیم مدیر یا استاد دانشمند و مدبر آنمدرسه ؟ آیا این محصل نوآموز لازمست خود را به برنامه مدرسه و کلاس درس تطبیق بدهد ؟ و یا مدیر مدرسه برنامه حساب شده و دقیق و منظم مدرسه را منطبق بفکر ضعیف و محدود این نوآموز و هر یک از آنان که وارد مدرسه میشوند ، بنماید ؟

و آیا این نوآموز اگر صددرصد موافق و راضی از برنامه باشد برای او بهتر و مفیدتر است ، یا اظهار شکوه و سخط کند ؟

آیا یک فرد دانشمند و عاقل و متخصصی اگر به برنامه اینمدرسه بدقت بررسی و تدبیر کرده ، و از جهت احتیاجات و وظائف فرد و فرد و اجتماعی دانش آموزان کافی ووافی به بیند ، حکم قطعی نخواهد کرد که : همه محصلین باید صددرصد راضی و تسلیم باشند ؟

در اینجا سالک از نظر فکری و علمی خود را بمقام رضا قانع و منطبق میکند ، و اگر شروع برسیدگی و تحقیق و دقت کامل علماً و عملاً نماید : توفیق وصول بمقام عین الیقین پیدا خواهد کرد .

و چون پس از رفع آنانیت و در مرحله چهارم ، همین مطالب را بخواهد با توجه روحی و شهود قلبی به بیند ، البته با آن خصوصیاتیکه ذکر شده است : در اینموضوع بمقام حق الیقین نائل خواهد شد .

و راه دیگر برای تحصیل مقام رضا : محبت است .

محبت از ابتدای سلوک در دل سالک جایگزین شده ، و همین محبت باطنی است که سالک را برای لقاء حرکت داده است .

این علاقه و تمایل رفته رفته شدت گرفته ، تا علاقه بامور مادی و دنیوی و سپس صفاتی را که از آثار و لوازم آن تعلق بود ، از دل خود تزکیه نموده است .
و در این مرحله چهارم شدت علاقه و محبت بجایی رسیده است که سالک از محبوبترین و نفیستترین چیزیکه نزد او بود ، یعنی نفس خودش که روی علاقه بآن بزرگترین حاجب و حائل بود برای وصول بقاء ربّ تعالی ، گذشته است .
پس سالک در راه وصول بقاء از همه چیز و از همه تعلقاتیکه داشته است ، گذشته ، و همه را فداء کرده است .

در اینصورت چگونه ممکن است تن ندهد بوفاق و رضای او .

یا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً^۱ .

پس رجوع برتّ تعالی بنحو حقیقی و خالص و بدون حجاب ، در مقام بعد از رفع حجاب نفس و آنانیّت است . و پس از این برگشت خالص و صادق : حالت رضا از طرفین حاصل خواهد شد .

آری محبت عبارتست از تمایل شدید ، و تمایل در صورت قرب معنوی و رفع خلاف و حصول خلوص و صفا حاصل شود . و هر چه در میان طرفین قرب و صفا و خلوص بیشتر باشد : قهراً و بالذات تمایل و تناسب و محبت بیشتر خواهد بود . و هرچه محبت و تمایل شدیدتر گردد : قهراً موجبات رضا و توافق افزونتر خواهد شد .

و راه دیگر برای تحصیل رضا : عبودیت است .

عبودیت : عبارتست از اطاعت کردن که توأم با خضوع و تذلل باشد .

۱- الفجر / ۸۹ : ۲۷ ، ۲۸ - ای نفسی که به اطمینان رسیده است ، برگرد بسوی پروردگارت در حالتی که راضی باشی و هم خدا از تو راضی است .

عبودیت سالک باختلاف مراحل فرق پیدا میکند .

عبودیت در مرحله دوم : در جهت اعمال و طاعات و عباداتست که وظائف و فرائض را به نیت اطاعت امر پروردگار متعال و قرب او بجا آورد .

عبودیت در مرحله سوم : گذشته از مرحله طاعات و عبادات ، از نظر باطن و قلب نیز از صفات برخلاف بندگی پرهیز کرده ، و هیچگونه صفات ریاء و خودستایی و تکبر و تعلق دنیا و حبّ جاه و غفلت و افساد ، در دل او دیده نشود .

عبودیت در مرحله چهارم : گذشته از مراحل عبادات و صفات ، نفس ، خود را نیز مغلوب و مقهور و فانی کرده ، و حتی عملی یا نیتی بعنوان نفس خود و انانیت انجام ندهد ، و برنامه او فقط و فقط برای مولی و بقصد اطاعت او بوده ، و از ظاهر و باطن و از صمیم دل بجز مولی خود چیزی نمی بیند .

و در اینجا سالک بحقیقت عبودیت نائل میشود ، و هرگز کوچکترین نظر و غرض و کمترین مقصود و هدفی بجز انجام وظائف بندگی ندارد ، و حتی توجه ندارد که بمقامی برسد ، قربی پیدا کند ، مورد توجه و عنایت قرار بگیرد ، از فیوضات و الطاف مولی بهره مند گردد .

در اینجا قرب و بُعد ، و وصل و هجران ، درد و درمان ، فرقی از نظر او نداشته ، و آنچه پیش آید خواه ملایم یا ناملایم باشد : همه خوب و مرضی خواهد بود .

و این مقام عبودیت آخرین درجه سالک است که در قرآن مجید از اینمرتبه بتعبیرات - عباد مخلصین ، و عباد مصطفین ، و عباد مؤمنین ، و عباد مرسلین ، و عباد صالحین ، تعبیر آورده است ، هر تعبیری با لحاظی مخصوص .

و راه دیگر برای تحصیل رضا : اخلاص است .

اخلاص : بمعنی خالص کردن شیء است از آلودگی و کدورت .

اخلاص نیز مانند عبودیت با اختلاف مراحل سالک متفاوت میشود :
 اخلاص در مرحله دوم : عبارت است از خالص کردن اعمال و عبادات از نیت‌های
 فاسد ، چون شرک و ریاء ، و طلب عنوان ، و طلب دنیا ، و تظاهر بایمان ، و سائر
 غرضهای دنیوی .

پس در اینمرحله باید عبادات فقط برای خدا باشد ، و مقاصد و نیات و غرضهای
 دیگر همه تصفیه گردد .

اخلاص در مرحله صفات و باطن : عبارتست از تصفیه و تطهیر قلب از همه
 صفات رذیله و اخلاق ذمیمه و نیات سوء و فاسد .

پس در اینمرحله توجه سالک باخلاص مطلق صفات باطنی است که در جهت
 الهی باشد ، و صفاتیکه باقتضای زندگی مادی دنیوی است ، همه را از لوح دل خود
 پاک و شستشو کند .

و در نتیجه اعمال و عبادات و طاعات از قلب پاک متظاهر میشود .
 اخلاص در مرحله چهارم : یعنی خالص کردن روح از صفت آنانیت و تطهیر نیت
 از توجه بخود و خودپرستی و خودخواهی .

در اینجا توجه و قلب سالک چنان پاک و صاف و خالص میشود که : در صفحه
 دل او بجز جلوه پروردگار و توجه باو و نور نامتناهی و تجلیات او چیزی و اثری باقی
 نمی ماند .

در اینجا تظاهر و اثری از خود و آنانیت نیست ، تا برسد به شکوه و گله و سخط
 و نارضایتی و نامطلوب بودن نزد نفس .

و این مرتبه از اخلاص در آخرین مراتب سالک و در اواخر مرحله چهارم و بعد
 از تحقق حالت فناء حاصل میشود .

و چون سالک در این مقام ثابت و پابرجا گردید : وجود او از هرگونه از آلودگی‌ها و تیرگیها و گمراهیها پاک و تصفیه گردیده ، و از جمله مخلصین و خالص شدگان محسوب میشود .

اینجا مقام طمأنینه کامل و سلامتی کامل و ایمان تمام و خلوص است .

قال فَبِعِزَّتِكَ لَأُغَوِّيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ^۱ .

تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا^۲ .

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ^۳ .

چهارم - التسليم لأمر الله عزوجل : تسلیم بمعنی قرار دادن نفس است سلیم و موافق کامل و رفع کردن هرگونه خلاف و خصومت در مقابل فرمان و حکم پروردگار متعال .

و اینمعنی بالاتر از رضا بقضاء بوده ، و پس از آن تحقق پیدا میکند : زیرا در اینمورد نظری برضایت و عدم رضایت خود نیست ، بلکه اصل وجود و نفس خود را در مقابل امر پروردگار بطور کلی و مطلق سلیم قرار داده ، و ریشه خلاف را می‌کند . آری چون سالک با مقدماتیکه بیان شد ، در مقابل قضاء و حکم خداوند متعال راضی گشت : و سپس در مقابل نور عظمت و جلال ، و نفوذ اراده قاطع ، و جلوه رأفت و رحمت ، و مشاهده احاطه و حکمت او قرار گرفت : قهراً خود را در مقابل اوامر پروردگار متعال از جان و دل و با کمال خضوع و خشوع تسلیم خواهد نمود .

۱- ص / ۳۸ : ۸۲ ، ۸۳ - سوگند به عزت تو که آنانرا گمراه میکنم به همگی ، مگر بندگان تو را که خالص بوده ، و آلودگی نداشته باشند .

۲- الاحزاب / ۳۳ : ۴۴ - تحیت آنان در یوم لقا سلام است ، و مهیّا کرده است برای آنان اجر پسندیده و نیکویی را .

۳- الشعراء / ۲۶ : ۸۹ - روزی که سود نمیدهد مالی و نه فرزندان ، مگر کسی که رو کند بسوی پروردگار با قلب سالم و پاک .

پس این چهار صفت : از علائم و آثار قطعی در مرحله چهارم و تحقق موضوع فناء فی الله و رفع حجاب نفس است .

و اما اختصاص این چهار صفت باین مقام بدون صفات صبر و محبت و اخلاص و عبودیت و یقین : برای اینستکه آن چهار صفت فقط در اینمرحله پدید آمده ، و از آثار منحصر و مخصوص رفع انانیت میباشد . بخلاف صفات مذکوره که چنانکه اشاره شده است برای هر یک از آنها مراتبی هست که در مرحله چهارم تکمیل میشوند .

پس علامت قرار دادن آنها صحیح نخواهد بود .

آری تمامیت و کمال آنها در این مرحله میشود ، ولی تشخیص آن برای سالک مشکل است .

**فلا و ربک لا یؤمنون حتی یحکموک فیما شجر بینهم ثم لا یجدوا فی
أنفسهم حرجاً مما قضیت و یسلّموا تسلیماً^۱ .**

و در این آیه کریمه : خداوند متعال بصراحت سوگند بخود که بزرگترین قسم است ، یاد کرده ، و میفرماید : آنان ایمان قاطع و تمام نمیآورند مگر آنکه در مقابل قضاء و حکم رسول اکرم که در حقیقت فرمان پروردگار است ، راضی بوده ، و سپس تسلیم گردند .

۱- النساء / ۴ : ۶۵ - نه چنین است سوگند به پروردگار تو که ایمان نمیآورند ، مگر آنکه تو را در موارد اختلاف در میان خودشان حکم قرار داده و در مقابل حکم و نظر تو هیچگونه گرفتگی پیدا نکرده و تسلیم شوند .

مرحله پنجم در استعداد برای تبلیغ و انجام وظائف

اینجا آغاز مقام جَبْرُوت است .

توضیح آنکه : پیش از مرحله اول منزل حیوانیت بود ، یعنی بجهت کفر و غفلت ، آدمی از جهت فکر و اندیشه ، و از جهت اعمال و کردار ، و از جهت اخلاق و صفات درونی : یکی از مصادیق حقیقی و صددرصد حیوان است . و امتیازش با حیوان تنها از لحاظ اقتضاء و قابلیت او است که قوه آن دارد که تربیت شده ، و بالفعل دارای مقاماتی باشد .

و گاهی در اینمرتبه : با اینکه اکثر حیوانات از لحاظ قوای بدنی و حیوانی بطور اجمال از آدمی قویتر و بالاتر است : ولی آدمی از نظر طغیان و عصیان و گمراهی بسی بالاتر میباشد .

و در مرحله اول - سالک از جهت فکر و اندیشه و عقیده تحوّل پیدا کرده ، و فکر از مرتبه حیوانیت بیرون میرود .

در اینجا عالم ناسوت شروع میشود : و ناسوت از ریشه ناس و نوس و نوسان است ، و آدمی چون تنها از جهت فکر و عقیده متحوّل شده است : حالت او از لحاظ عالم انسانیت در نوسان و اضطراب میباشد ، و نوس بمعنی حرکت و اضطراب است .

و در مرحله دوم - سالک از جهت فکر و هم از جهت عمل ، از مرتبه حیوانیت بالاتر رفته ، و بسوی لقاء و جهت الهی حرکت کرده است .

و در مرحله سوم : آدمی از هر جهت - فکر ، عمل ، صفات درونی - امتیاز و برتری بر حیوان پیدا میکند ، و اینجا مقام انسانیت آغاز میشود ، و آدمی تحوّل کلی

پیدا کرده ، و در سیر خود انس با خدا میگیرد ، و کلمه انسان از ماده انس گرفته میشود .

و ناسوت بمعنی کَلّی باینجا نیز اطلاق و شامل خواهد شد .
و در مرحله چهارم : انسان بملکوت وارد میشود ، زیرا از هر جهت صفات و طهارت و نورانیت پیدا کرده است ، و مستعدّ دخول در زمره ملائکه گشته است ، و آلودگی و تیرگی از وجود آنان پاک شده ، و درمقابل پروردگار متعال خاضع و خاشع هستند .

و در اینمرحله تا حجاب نفس برطرف نشده است : ملکوت سُفلی نامیده میشود . و چون حالت فناء پیدا شد ملکوت عُلیا است .

و کلمه ملکوت از ماده مُلک گرفته شده است ، باعتبار برقراری و پابرجا بودن و ثبوت حالت انسان ، و خروج او از حالت ناسوت و اضطراب و تزلزل ، و مالک شدن او بر خود .

و در ملکوت سفلی چون حجاب نفس هنوز کاملاً برطرف نشده است : خطر محجوبیت باقی است ، و از اینجا بود که ابلیس مبتلاً بآنانیت شده و از مقام قرب مطرود گشت - **أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ** .

و در مرحله پنجم : انسان مَلکوتی متحوّل و داخل جَبَروت میشود .
و کلمه جبروت از ماده جبر و بمعنی نفوذ و تسلّط و عظمت پیدا کردن است .
و انسان در اینمرحله بخاطر کمال صفا و خلوص و محو در نور پروردگار متعال :
نفوذ و سلطه و عظمت پیدا کرده ، و برای فعالیت و انجام وظائف الهی خالص از روی معرفت کامل قدم برمیدارد .

جَبَروت هم مانند ملکوت بدو مرتبه قسمت میشود - سُفلی - عُلیا .

جبروت علیا : مخصوص گروه انبیاء و اولیاء برگزیده الهی است که گذشته از مجاهدت ظاهری ، از جانب پروردگار متعال از روز نخست تا آخر - **إِجَاداً وِإِبْقَاءاً** مؤید و منصور هستند .

و هرگز امکان ندارد که کسی در اثر مجاهدات و ریاضتهای بسیار شدید و طولانی ، بتواند بمقام انتخاب شده آنان برسد .

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ^۱ .
ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا^۲ .

پس جبروت اعلی مقام انبیاء و مرسلین و پیشوایان الهی بود ، و جبروت اَدنی مقام آندسته از بندگان مُخَلَّص و پاک و روحانی میباشد که از هر جهت خودشانرا از همه آلودگیها و حجابها تطهیر نموده اند .

پس در اینمرحله در دو قسمت توضیح میدهیم :

أول - جبروت اَدنی : و بندگان خالص و مُخَلَّص پروردگار متعال .

دوم - جبروت اعلی : و انبیاء و مُرْسَلِینِ إلهی .

۱- آل عمران / ۳ : ۳۳ - خداوند برگزیده است آدم و نوح و آل ابراهیم و آل عمران را بر همه اهل عالم .
 ۲- فاطر / ۳۵ : ۳۲ - سپس باقی گذاشتیم کتاب را در میان آنانکه برگزیدیم آنانرا از بندگان خود .

جَبْرُوتِ سَفَلَى

مؤمنین خالص و مُخْلِص و کامل در سلوک

الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ
لِحُدُودِ اللَّهِ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ^۱.

راکعون : اشاره به قسمت اول از مرحله چهارم است .

ساجدون : اشاره بقسمت دوم است که اُتَانِیت رفع شده ، و آخرین مرتبه از تذلل و خضوع کامل حاصل میشود .

الآمرون بالمعروف و الناهون عن المنکر : اشاره بمرحله پنجم است .

والحافظون لحدود الله : اشاره بجبروت علیا است .

و بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ : اشاره است باین مؤمنین که مصداق حقیقی و کامل مؤمن بوده ، و مؤمن در حدِّ حقِّ الیقین هستند .

أما أمر بمعروف و نهی از منکر که از آثار این مقام است : برای آنکه سالک در اینجا بحدِّ کمال خود رسیده ، و از پستی و بلندی و از شرائط و موانع و اسباب و توشه‌های بایستنی و از خصوصیات و جزئیات و علائم و خطرهای راه آگاه گشته است ، و عملاً سردی و گرمی و ملائم و ناملائم منازل را لمس کرده است .

و تا حدود زیاد از فکر خود فارغ گشته ، و بتمام مسائل و احکام و وظائف و آداب بطور تفصیل و عملاً اطلاع پیدا کرده ، و در مقام تشخیص درد و درمان و علائم و آثار حالات و منازل ، روشن و حاذق و خبیر است .

و گذشته از این : تشخیص و سخن او هیچگونه باقتضای هوئیهای نفسانی و حتی

۱- التوبه / ۹ : ۱۱۲ - نماز با خضوع گزاران ، امر به معروف و نهی از منکر کنندگان ، و نگهبانان حدود الهی ، همه اهل ایمانند و مؤمنان را ای رسول ما به هر ثواب و سعادت بشارت ده .

توجه بنفس و خودخواهی نیست .

آری او محو نورانیت حق و غرق روحانیت صفا گشته ، و هرگز از خود رأی و نظر و آنانیتی ندارد .

در اینصورت او شایسته اظهار حق و امر بمعروف و هدایت سالکین و ارشاد افراد حیرت زده در مسیر سلوک میباشد .

نه آن افراد مدعی که خود در چاه حیرت و تردّد ، و در وادی ظلمت و جهل و ضلال بسر میبرند .

و لا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَ أَضَلُّوا كَثِيراً وَ ضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ^۱ .

و سالک در اینجهت بسیار باید دقیق و محتاط بوده ، و متوجه باشد که نود درصد سالکین الی الله بخاطر سوء انتخاب استاد و رعایت نکردن علائم و آثار او ، فریب افراد ناهل و مدعی بغیر حق را خورده و نه تنها در مسیر خود منحرف و گمراه میشوند ، بلکه پیوسته اشاعه باطل و مروّج راه ناصواب و همراه گمراهان خواهند بود .

پس لازمست استاد بزرگواریرا انتخاب کرد که : مراحل چهارگانه را بنحو دقیق و مسلّم عملاً انجام داده ، و با کمال خلوص و محبت برای انجام دادن وظائف الهی و خدمات دینی در مرحله پنجم ، تمام سعی و اهتمام را داشته باشد .

و أمّا وظیفه بودن ارشاد و هدایت و امر بمعروف برای کسیکه بمرحله پنجم رسیده است : زیرا سالک چون مرحله چهارم را بانجام رسانیده و صفت آنانیت و

۱- المائده / ۵ : ۷۷ - و از پی خواهشهای آن قومی که گمراه شدند و بسیاری را نیز گمراه کردند و از راه راست دور افتادند نروید .

خودبینی را محو کرده ، و فانی در عظمت نور حق گردید : اُنَانِيَّتِي باقی نیست که بقصد خود و برای خود و بنفع و بمقصد خود فعَالِيَّتِي در راه فلاح و صلاح خود انجام بدهد .

و در اینمرحله بجای خود و نفس خود : نور الهی جلوه گر شده است ، و وجود او در مقابل عظمت و جلال و جمال حق متعال محو و فانی گشته است ، پس فعَالِيَّت و تمام أعمال و وظائف او محدود خواهد شد بمحیطِ اِلَهِي و برای او و بمقصدِ خالص او .

و در اینصورت أعمال و حرکات و سکنتات انسان کامل : فقط و فقط در راه خداوند متعال و بمنظور او است .

و مصداق کامل این برنامه : هدایت اشخاص و دلالت افراد ضعیف و محتاج است به مراتب روحانیت و معنویت و نورانیت ، و بطور خلاصه : سوق دادن مردم یا سالکین است در هر رتبتی باشند ، بسوی پروردگار متعال و لقای او .

و مَنْ يُسَلِّمِ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى ۱ .

و مَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ ۲ .

تسلیم کامل وجه چنانکه معلوم شد در اواخر مرحله چهارم محقق شده و نیکوکار و محسن تمام بودن در مرحله پنجم صورت خواهد گرفت .

و در مورد دیگر از کلام الله مجید : از اینمرحله بعنوان تدبیر امور ، تعبیر شده است ، میفرماید - **وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا**

۱- لقمان / ۳۱ : ۲۲ - و کسی که تسلیم کند خود را برای پروردگار متعال ، و او نیکوکار است ، بتحقیق متمسک شده است بوسیله محکم .

۲- النساء / ۴ : ۱۲۵ - و کیست که نیکوکارتر باشد از شخصی که تسلیم کند خود را برای خداوند و او نیکوکار باشد .

فالسابقاتِ سَبَقاً فالمدبرّاتِ أمراً^۱.

در این آیه شریفه از مرحله اوّل بعنوان - النازعات - تعبیر میشود که : اشاره به قلع و نزع از زندگی مادّی و غفلت است .

و از مرحله دوّم بعنوان - الناشطات - تعبیر میشود که : اشاره بتحکیم و عقد افکار است از راه عمل و توبه ، و نشط بمعنی عقد است .

و از مرحله سوّم بعنوان - السابحات - تعبیر میشود که : اشاره است به تنزیه و تطهیر باطن خود با ثبوت در راه حقّ که معنی سبّح است .

و از مرحله چهارم بعنوان - السابقات - تعبیر میشود که : اشاره است بحصول موفقیت در پیشرفت صحیح بخاطر رفع حجب و موانع .

و از مرحله پنجم بعنوان - المدبرّات - تعبیر میشود که : اشاره است به ترتیب و تنظیم اموریکه محوّل باو شده ، و مأموریت باطنی در انجام آنها پیدا میکند .

آری تدبیر حقّ که تطبیق بواقعیت کند : از افرادیکه قدم باینمرحله نگذاشته‌اند ، ممتنع است .

زیرا تدبیر اساسی و حقیقی : منحصر به پروردگار متعال است - **و مَنْ يُدَبِّرِ الْأَمْرَ فسيقولونَ اللَّهُ فُؤَلْ أَفَلَا تَتَّقونَ**^۲ . و در مرتبه دوّم از شخصی امکان پذیر است که مظهر تجلّی نور حقّ باشد .

۱- النازعات / ۷۹ : ۱ تا ۵ - سوگند به قلع کنندگان خود با استغراق در آن ، و سوگند به آنانکه در افکار خود مصمّم و قاطع و یکطرفی شده‌اند ، و سوگند به تنزیه و تطهیر کنندگان خود و تنزیه کردن حقّ و سزاواری ، و سوگند به آنانکه در مسیر خود سبقت و موفقیت را بدست آورده‌اند ، و سوگند به آنانکه مشغول تدبیر و تنظیم امور هستند .

۲- یونس / ۱۰ : ۳۱ - و کیست که امور جهان را تدبیر و تنظیم میکند ؟ گویند پروردگار متعال . پس برای چه تقوی نمیکنید .

جَبْرُوتُ عَلِيَا برگزیدگان و انبیاء و اولیاء مخصوص وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ^۱.

قسمت دوم از مرحله پنجم : جبروت اعلی بود .
و این قسمت مخصوص افرادیست که : تکویناً و از آغاز تکوّن و پیدایش خودشان ، توأم با صفا و طهارت و استعداد عالی و قوی و با روحانیت و نورانیت مخصوصی خلق شده‌اند .
و این افراد در زمینه این استعداد و نورانیت ذاتی مخصوص ، باز مانند دیگران و خیلی بهتر و بالاتر و شدیدتر و دقیقتر ، در انجام وظائف بندگی و طاعت از جهت عمل و قلب و نیت و توجه ، پیوسته مجاهدت میکنند .
و این گروه گذشته از وظائف عمومی که بمقتضای مقام جبروت ، قهراً انجام میدهند : مأموریت خاصی نیز برای دعوت بسوی خدا ، و بیان احکام و حدود او ، و روشن ساختن حقائق و معارف الهی ، و شرح سلوک بندگان و خصوصیات منازل سیر ، و بطور کلی : روشن کردن و بیان آنچه مرتبط میشود بعالم لاهوت : دارند .
و مراد از حفظ : نگهداری آنها است در عالم ظاهر و در میان مردم بوسیله بیان و شرح و توضیح و تحقیق حقائق و خصوصیات .
و حدود خداوند متعال : آنچه در مراحل تشریح از جانب پروردگار متعال معین و ظاهر و محدود میگردد ، خواه در جهت وظائف مشخص شده از لحاظ عبادات ، و خواه ضوابط معین شده برای معاملات ، و خواه مقرراتیکه در مقام تهذیب و تزکیه نفس لازم است ، و خواه حقائق و علوم مربوط بعالم آخرت ، و خواه معارف متعلق

۱- التوبه / ۹ : ۱۱۲ - و نگهبانان حدود الهی همه اهل ایمانند .

بعالم لاهوت .

در زیارت جامعه وارد است : **وَأْمَرْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَيْتُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَجَاهَدْتُمْ فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ حَتَّىٰ أَعْلَنْتُمْ دَعْوَتَهُ وَبَيَّنْتُمْ فَرَائِضَهُ وَأَقَمْتُمْ حُدُودَهُ وَنَشَرْتُمْ شَرَائِعَ أَحْكَامِهِ وَسَنَّتُمْ سُنَّتَهُ** ^۱ .

پس وظیفه انبیاء و اولیاءِ الهی : مجاهدت و بذل سعی و خدمت کامل و فعالیت خالص مستمرّ و از صمیم قلب ، در راه لاهوت است .
در مقابل آن گروهیکه غرق در برنامه زندگی مادی شده ، و پیوسته برای طاغوت و نفس و در شعاع حیات دنیوی عمل میکنند .

سُبْحَانَہٗ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ^۲ ، و لقد سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ ^۳ ، اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ ^۴ ، إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ ^۵ ، يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَ مَبَشِّرًا وَ نَذِيرًا ^۶ ، أَلَنْبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ ^۷ .

۱- و امر کردید به معروف و نهی کردید از منکر و مجاهدت نمودید در راه خداوند به مجاهدت حقّ ، تا آشکار ساختید دعوت او را ، و روشن کردید فرائض او را ، و بر پا داشتید حدود او را ، و منتشر نمودید برنامه‌های احکام او را ، و طریقه او را هموار ساختید .

۲- الانبیاء / ۲۱ : ۲۶ ، ۲۷ - منزّه است او ، بل آنان بندگان گرامی هستند که در گفتار او را سبقت نمیگیرند ، و به امر او عمل میکنند .

۳- الصافات / ۳۷ : ۱۷۱ ، ۱۷۲ - به تحقیق سابقه دارد قول ما درباره بندگان مرسلین ما که آنان هر آینه یاری کرده شده هستند .

۴- الحج / ۲۲ : ۷۵ - خداوند برمیگزیند از ملائکه و از مردم رسولانی را .

۵- النساء / ۴ : ۱۵۰ - آنانکه کفر میورزند به خدا و رسولان او ؛ و میخواهند که تفرقه ایجاد کنند در میان خدا و رسولان او .

۶- الاحزاب / ۳۳ : ۴۵ - ای پیغمبر گرامی ما فرستادیم تو را شاهد بر اعمال و احوال مردم و بشارت دهنده و ترساننده .

۷- الاحزاب / ۳۳ : ۶ - پیغمبر خدا اولویت دارد به مؤمنین از نفسهای خود آنان .

در این آیات کریمه علاماتی چند برای انبیاء ذکر شده است :

- ۱- انبیاء بندگان گرامی شده پروردگار متعال هستند .
- ۲- هرگز سخنی از جانب خود و روی نظر خود نمیگویند - **إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ**
و بر خداوند و وحی او سبقت نمیگیرند .
- ۳- آنان طبق دستور و فرمان خداوند متعال عمل میکنند .
- ۴- لطف و جلوه پروردگار متعال برای مرسَلین از پیش میباشد ، و آنان از روز نخست مورد عنایت بودند .
- ۵- آنان در طول زندگی خود پیوسته یاری شده از جانب خدا هستند .
- ۶- انبیاء از جانب پروردگار متعال برگزیده هستند .
- ۷- از لحاظ برنامه و دستور و احکام و اظهارات : نباید فرق و اختلافی در میان خداوند متعال و رسولان او گذاشت .
- ۸- پیغمبر باید شاهد بر مردم بوده ، و ظواهر و حالات و مراتب معنوی آنان را بالمعاینه و بحضور و شهود به بیند ، تا بتواند هر کسی را گذشته از هدایت عمومی :
وظائفی بالخصوص تعیین کند .
- ۹- پیغمبر باقتضاء موارد مژده دهنده و یا ترساننده است .
- ۱۰- پیغمبر اکرم از آنفُس مؤمنین بآنان اولویّت دارد ، زیرا او را نباید از خداوند متعال در مقام اطاعت و فرمانبرداری جدا دانست ، و همینطوریکه مؤمن باید بمرتبه‌ای برسد که از آنانیّت و خودبینی گذشته و در مقام عظمت پروردگار متعال فانی و محو گردد : لازم است در مقابل مقام عظمت پیغمبر اکرم نیز چنین باشد .

أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ .

مطالب لازم و مهم در حاشیه و اطراف مراحل پنجگانه

تا اینجا گفتار ما مربوط به مراحل پنجگانه سلوک بود که : روی برنامه طبیعی و عمومی صورت می‌گرفت ، و بطور اجمال روشن گردید .

و گفتنی‌های دیگری نیز در ارتباط با بحثهای گذشته ، لازم است که بطور اجمال به ترتیب بآنها با توفیق پروردگار متعال اشاره میکنیم :

اول - سلوک با برنامه جذبه : بجز برنامه عمومی گذشته ، دو نحو دیگر برای سلوک بسوی لقاء پروردگار متعال متصور و واقع است ، و این دو صورت برای افراد مخصوصی بوده ، و سریعتر انجا میگیرد .

صورت اول - برای افرادیست که از لحاظ فطرت بصفه صفا و محبت و طهارت آفریده شده‌اند ، و این گونه از افراد اگر پیدا شدند با تنبیه و تحریک ، و تفهیم حقیقت کمال و لقاء و روحانیت و عالم نور ، بسرعت متنبّه شده ، و با علاقه و محبت شدید شروع بحرکت و سلوک میکنند .

این افراد بسیار سریع و تند ممکن است مراحل را طی کنند ، ولی خطر در سیر آنان بسی زیاد است : زیرا آنان چون اشخاص معمولی هستند که سوار مرکب تندی شده‌اند ، و با مختصر بی احتیاطی و آزادی و رعایت نکردن ضوابط ، ممکن است خود را بخطر بزرگ و هلاکت دچار کنند .

از این لحاظ سیر این اشخاص لازم است با مراعات کمال احتیاط و دقت و تطبیق کامل حالات خود بمراحل گذشته انجام بگیرد .

و اگر نتوانست خود را محدود و ضبط کند : لازمست صددرصد بیک عالم متخصص عامل بصیری مراجعه نماید .

و اگر چنین عالم بصیری که صددرصد مورد اطمینان باشد : پیدا نشود ، میباید با توسل بحضرات معصومین علیهم السلام یا بیکی از آنان ، خطرهای احتمالی را از راه خود برطرف سازد .

بهرحال آنچه برای این افراد که حالت محبت و جذبه پیدا میکنند ، بسیار لازم و ضروری است ، اینستکه صددرصد میباید تحت برنامه دقیق و مراقبت شدید باشند .

و بزرگترین خطر برای آنان آنکه : در اثر شدت و حرارت جذبه و محبت ، خود را بی نیاز به سلوک مراحل دیده ، و حال موقتی را بمقام راسخ اشتباه می کنند ، و چون حالات و مشاهداتی پیدا کردند : روی غفلت و در اثر احاطه جذبه و محبت ، بمشاهدات و مکاشفات سطحی خود اطمینان کرده ، و از صراط حق منحرف میگردند .

و بهترین علامت برای موفق شدن آنان بکمال حقیقی و مقام لقاء ثابت و همیشگی اینستکه : خودبینی و خودنمایی و خودستایی که از آثار قطعی انانیت است ، از دل آنان محو شده ، و چیزی را بخود و برای خود نسبت نداده و نخواهند ، و دیگران را بخود نخوانند ، و از عنوان و نام و شهرت بگریزند ، و از حالات و مکاشفات خود بازگو و نقل نکنند ، و متوقع تجلیل و تعظیم نشوند .

پس این علائم قاطع را مدتی در نفس خود آزمایش و بدقت بررسی کند ، و اگر محقق و موجود نشد : باید بیقین بداند که بمرحله چهارم سلوک وارد نگشته است . و سپس علائم مرحله سوم را بدقت و تحقیق بررسی نماید ، و صفات مربوط بزندگی روحانی را که ذکر شده است : مورد توجه قرار بدهد .

پس در این مورد نیز اگر نتیجه مثبت و قطعی حاصل نگردید : باز علم یقینی

حاصل میشود که سالک در مرحله سومی نیز دست خالی و مقصر است . و باز لازم است برنامه مرحله دوم را که مراقبت بأعمال و مواظبت تام بطاعات و اجتناب قاطع از محرّمات بود ، بدقت بررسی کند ، و اگر در آنجا نیز سست و مسامح و بی‌قید بود : صددرصد معلوم خواهد شد که : هنوز در منزل اول باقی است . و این آزمایش برای سالکین برنامه سلوک بطریق اول طبیعی نیز باید مورد توجه و بررسی گردد .

و اگر سالک در آزمایش دقیق خود موفق بود : باید پیوسته در مقابل فضل و رحمت و فیض حقّ متعال ، زبان حمد و ثنا گشوده و از این موفقیت سپاسگزاری کند .

و نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ^۱ .

و صورت دوم : برای افرادیست که از لحاظ فطرت امتیاز برجسته و برتری مخصوصی ندارند ، ولی برنامه سلوک آنان روی پایه محبت و جذبه و علاقه و توسل استوار میشود .

یعنی همان برنامه پنج مرحله‌ای را با روح و نیروی محبت و عشق انجام میدهند ، نه با مجاهده و سیر طبیعی که ذکر شد .

این افراد عشق و محبت را بوسائل مختلف - توجه ، مناجات ، توسل ، دعا ، اشعار در مدیحه و غزل سنگین ، مجالس انس و تذکر - تمرین و تحکیم و تشدید کرده ، و در سلوک خود توانا میشوند .

۱- الاعراف / ۷ : ۴۳ - و بیرون آوریم آنچه را که در سینه‌های آنها است از گرفتگی ، و جاری میشود از مقابل آنان نهرها ، و میگویند ستایش خدای را است که ما را هدایت به اینجا کرده است ، و اگر او هدایت نمیکرد هرگز نمیتوانستیم مهتدی گردیم .

سلوک روی این برنامه نیز سریعتر از اولی طبیعی صورت گرفته ، و خطرهای راه در اینقسمت از صورت اول و بلکه از سلوک طبیعی نیز کمتر خواهد بود .
و همه مطالب و تذکراتیکه در هر دو برنامه گفته شد : لازم است در این جریان نیز بنحو احسن انجام بگیرد .

و در اینجا مورد توجه فرق نمیکند یا مستقیماً خداوند متعال است ، و یا بوسیله توّسل بحضرات معصومین (ع) که مظاهر حقّند .
آری این حضرات ، مظاهر تکوینی اَسْمَاء و صفات الهی ، و مقربان و اولیاء و خلیفه‌های او در روی زمین هستند .

**أَنْتُمْ السَّبِيلُ الْأَعْظَمُ وَالصِّرَاطُ الْأَقْوَمُ وَ شُهَدَاءُ دَارِ الْفَنَاءِ وَ شُفَعَاءُ دَارِ الْبَقَاءِ
وَالرَّحْمَةُ الْمَوْصُولَةُ وَالْآيَةُ الْمَخْرُوزَةُ^۱ - الزیارة الجامعة .**

و در اینجا بالخصوص باید دقت کرد که : مبدا کوچکترین خلاف و انحرافی در جریان توّسل یا توجه یا مجلس انس و تذکر ، با احکام و وظائف الهی دینی صورت بگیرد .

و یا مصاحبت با بعضی از افراد بی قید : موجب بهم خوردن مراقبت در برنامه و مواظبت در اعمال و طاعات گردد .

و یا با کسانیکه بصیر و روشن و روحانیت کامل ندارند : جریان امور خود را بمیان گذاشته ، و با او استشاره نماید .

و اگر از کسی اعمال عجیب و کارهای خارق الطبیعه و دعویهای بالا و بلند قولاً یا اشاره یا عملاً مشاهده کرده ، و حالات و امور و صفات او با علائم مراحل سلوک

۱- شما امامان سبیل اعظم و صراط مستقیم پروردگار متعال هستید ، و در عالم دنیا شاهدان اعمال و احوال و در آخرت شافعان مردم باشید ، و از جانب خداوند متعال رحمت واصله و آیات روشن الهی هستید .

تطبیق ننمود : باید یقین داشت که او از صراط قرب و حق و از مسیر سلوک الهی منحرف است .

آری این کارهای خارق و عجیب را هم بوسیله بعضی از علوم غریبه میتوان بدست آورد ، و هم بوسیله ریاضتهای بدنی و روحی ، و این علوم مانند رمل و جفر و نجوم و تنویم و احضار و قیافه و علوم غریبه دیگر : در اغلب جاها و در میان افرادی که فقط مقاصد دنیوی دارند ، و هرگز حاضر بسلوک بسوی لقاء نیستند ، متداول است .

و همچنین ریاضتهایی که تنها هدف در آنها بدست آوردن مقصدی محدود و مطلوبی مخصوص است که : با آنانیت و شخصیت عنوانی یا معنوی تماس پیدا میکند - **فقد ضلّوا و أضلّوا .**

دوم - لزوم سلوک : سلوک بسوی لقاء الله عزوجلّ برای هر فردی از افراد انسان بحکم عقل و شرع لازم و واجب است :

أما از جهت عقل : هر انسانی معتقد است که او از لحاظ مرتبت و مقام بالاتر از حیوانات بوده ، و خود را افضل و اعلی از آنها دانسته ، و بحیوانات بعنوان حقارت و ذلت و مملوکیّت و توحش و سبعیّت و بهیمیّت و عجز و جهل و محدودیت مینگرد . و اینمعنی نسبت بأفرادیکه در مسیر سیر بسوی کمال انسانیت باشند ، صحیح است . ولی آن گروهیکه خبری از مسیر کمال نداشته ، و زندگی سرتاپای آنها همه روی برنامه دنیوی و تأمین معیشت بدن و قوای بدنی مادی بوده ، و مقصدی بجز مشتهیات نفسانی ندارند : چگونه بخود اجازه میدهند که چنین ادعایی را داشته باشند .

کدام انسان تنی به بزرگی نهنگ یا فیل دارد ؟

کدام فردی از انسان نیروی پلنگ و شیر قوی را دارد ؟
 کدام انسان بردباری و صبر و تحمل شتر را میتواند داشته باشد ؟
 کدام صنعتگر میتواند بدون وسیله بلطافت ابریشم کار کند ؟
 کدام معمار میتواند بظرافت و دقت خانه‌های مورچه و موریانه خانه بسازد ؟
 کدام خواننده میتواند بلطافت و پیچیدگی بلبل آواز بخواند ؟
 کدام انسانی در هوا مثل پرنده‌ها بسرعت حرکت می‌کند ؟
 کدام انسانی میتواند مانند ماهی در آب زندگی کند ؟
 کدام انسانی ممکن است چون حیوانی زندگی ساده‌ای بکند ؟
 آری حیوانات از لحاظ زندگی مخصوص خودشان : بمراتب از آدمی بی نیازتر و
 غنی‌تر و مجهزتر و آزادتر و راحتتر و خوشترند .
 حیوانات نیازی به دکتر و مهندس و فروشگاه و تجارتخانه و مکانیک و کارمند و
 کارگر و صنعتگر و ساختمان و پوشاک و تعلیمات مربوط بزندگی مخصوص خودشان
 ندارند .
 پس چگونه میتوان گفت که : انسان از لحاظ زندگی مادی با هزاران نیازمندی و
 فقر و ضعف و تنازع و اختلاف و گرفتاری و ابتلاءات گوناگون ، بر حیوان برتری
 دارد .
 این علوم و صنایع پیشرفته ، و این اختراعات نو : در محیط زندگی حیوان
 کوچکترین اثر و فائده‌ای نداشته ، و مورد نیاز نباشد .
 این تشکیلات و تأسیسات و تشریفات و آپارتمانها و وسائل مادی تنها برای
 زندگی مادی انسانها مفید و مؤثر است .
 و انسان مادی نمیتواند با این موضوعات ، دعوی برتری و افتخار نماید .

پس انسان باید جهت امتیاز و برتری و تفوق خود را بر حیوان متوجه شده ، و بداند که : انسان استعداد و زمینه دارد که از مرتبه حیوانی ترقی کرده ، و این استعداد و قوه را بمقام فعلیت رسانیده ، و از لحاظ زندگی معنوی برتری پیدا کند . آری انسان استعداد آن دارد که : قوای خود را در مواردیکه عقل او تجویز میکند و صددرصد در راه صلاح و سعادت و خیر و کمال و خوشبختی او است ، مصرف کند .

و اینمعنی چون بصورت منظم و مستدلّ آمده ، و تفصیلاً طبقه بندی و تشریح شد : در اصطلاح علماء اخلاق آنرا سیر و سلوک گویند .

پس نخستین حکم عقل و اولین تشخیص یکفرد عاقل درباره برنامه و چگونگی ادامه زندگی خود : اینستکه کوشش و عمل و حرکت و فعالیت او در راه کمال و سعادت و سربلندی او باشد .

و شرّ و ضرر و خسران و انحطاطی بالاتر از این نباشد که : انسان اینچنین مستعدّ نیروهای خود را در راه زندگی مادی حیوانی مصرف کرده ، و چون حیوانات دیگر از تمام لذائذ معنوی و مقامات روحانی و سعادت انسانی محروم گردد . و اما از جهت شرع و دین اسلام : گذشته از آیات کریمه‌ای که در مراحل سابق اول و دوم ذکر شد ، بچند آیه دیگر اشاره میشود :

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا ۱ .

و لا تَهِنُوا و لا تَحْزَنُوا و أنتم الأعلون ان كنتم مؤمنين ۲ .

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ و لتنظر نفس ما قدمت لغير ۳ .

۱- التحريم / ۶۶ : ۸ - ای آنانکه ایمان آوردید توبه کنید بسوی خداوند ، توبه‌ای که خالص باشد .

۲- آل عمران / ۳۱ : ۱۳۹ - سست و محزون نگردید ، و شما عالی‌تر هستید اگر مؤمن باشید .

۳- الحشر / ۵۹ : ۱۸ - ای آنانکه ایمان آوردید ، تقوی داشته باشید در راه خدا ، و هر نفسی باید توجه کند

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ أَلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ تَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ^۱ .

بَلِ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ فِي الْعَذَابِ وَالضَّلَالِ الْبَعِيدِ^۲ .
هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ^۳ .
وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا^۴ .
رَبَّنَا لَوْ لَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَتَتَّبِعَ آيَاتِكَ^۵ .

از این چند آیه شریفه که از باب نمونه ذکر گردید : مطالبی روشن میشود :

- ۱- ایمان ، تقوی : که باختلاف مراتب در هر مرحله باید باشد .
  - ۲- توبه نصوح ، عمل صالح : در مرحله دوم است .
  - ۳- تواصی بحق و صبر ، تزکیه : در مرحله سوم میباشد .
  - ۴- استقامت ، تقدیم للنفس ، ایمان بزندگی آخرت ، عدم تعدی از حدود خدا ، اتباع از آیات رسول : در تمام امتداد سلوک باید باشد .
- و میتوان گفت : لزوم سلوک قبل از توجه بشرع ، بحکم عقل تصویب میشود ، و پس از آن مجموع تشکیلات دینی ، روی همین اساس استوار است .
- و اگر کسی در این مسیر مسامحه بورزد : نه تنها با اساس شریعت آسمانی

که چه مقدم داشته است برای فردای خود .

- ۱- العصر / ۱۰۳ : ۱ تا ۳ - سوگند به عصر که انسان در زبان است ، مگر آنانکه ایمان داشته و اعمال صالح بجا آورند و با همدیگر در اجرای حق و صبر شرکت کنند .
- ۲- سبأ / ۳۴ : ۸ - بلکه آنانکه ایمان به آخرت ندارند ، در عذاب و گمراهی عمیق بسر میبرند .
- ۳- الجمعة / ۶۲ : ۲ - پروردگاری که برانگیخته است در میان توده‌های مردم ، رسولی از خودشان ، تا بخواند برای آنان آیات الهی را ، و تزکیه کند آنانرا .
- ۴- النساء / ۴ : ۱۴ - و کسی که خدا و رسول او را عصیان ورزیده ، و از حدود الهی بیرون شود ، داخل میکند او را به آتش .
- ۵- القصص / ۲۸ : ۴۷ - پروردگارا هرگاه میفرستادی بسوی ما رسولی را تا پیروی کنیم آیات تو را .

مخالفت کرده : بلکه با حکم عقل خود نیز دشمنی نموده است .

و مَنْ لَمْ يَتَّبِعْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ^۱ .

سوّم - تحصیل علم به برنامه : آگاهی و علم بخصوصیّات و جزئیّات و کلیّات و شرائط و موانع ، در هر برنامه و رشته‌ای که انتخاب میشود ، بحکم وجدان و عقل لازم است .

در زندگی دنیا : اگر کسی بخواهد رشته مخصوص و معینی را از کسب و تجارت و صنعت و فلاح و کارگری و کارمندی ، انتخاب کرده ، و در آن قسمت مشغول عمل باشد : قهراً مجبور و ملزم میشود که قبلاً در آن رشته آگاهی و اطلاعات کافی داشته باشد ، تا بتواند از عمل و فعالیت و حرکت خود نتیجه مطلوب و مفیدی بگیرد .

و اگر با انتخاب حرکت در مسیر مخصوص : هیچگونه از راه و خصوصیات و ضوابط و موانع و شرائط آگاه نبوده ، و نخواهد آگاه باشد : در اینصورت اقدام و حرکت چنین شخصی هرگز نتیجه‌ای نخواهد بخشید .

و همچنین است در حرکت و سیر معنوی که : بمقتضای خصوصیات منازل سیر ، لازم است قبلاً علم و آگاهی پیدا شود .

پس مرحله اول احتیاج دارد بفرآ گرفتن کلیّاتی از اصول مربوط بتوحید و معاد و نبوّت و خلافت و صفات ثبوتیه و سلبيه .

و مرحله دوّم محتاج است بتحصیل مسائل و احکام فقهی که مربوط میشود بعبادات و طاعات و واجبات و وظائف عملی .

و مرحله سوّم متوقف میشود بدانستن کلیّاتی از علم اخلاق و تزکیه نفس و صفات محموده و مذمومه .

۱- الحجرات / ۴۹ : ۱۱ - کسی که توبه نکرد از ظالمین خواهد بود .

و مرحله چهارم احتیاج دارد بتوجه و علم به کیفیت ظهور آثار متجلی از نفس و محو و فنای آنانیت آن .

و مرحله پنجم متوقف است بآنچه در جریان امر بمعروف و نهی از منکرو تشخیص موضوعات و احکام و وظائف ، لازم میشود .

و کسیکه با حالت جهل و ناآگاهانه میخواهد سلوک کند : بطور مسلم در اثر برخورد بدشواریها و مشکلات و مجهولات و مشتبهات و انحرافات و موانع و تاریکیها ، متوقف و یا گمراه خواهد شد .

اینست حقیقت - **طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ**^۱ : زیرا عمل و حرکت و پیشرفت متوقف بنور آگاهی و چراغ علم است ، و بی روشنائی علم ، امکان حرکت در محیط ظلمت میسر نخواهد بود .

پس کسیکه متعهد بدینی شده است : میباید علم کافی بضوابط آن دین پیدا کند ، تا بتواند بمقتضای تعهد خود قدم بردارد .

و افرادی که با غفلت و جهل روزهای خود را سپری میکنند : تعهد و تدبیر آنان مفید ثمر و منتج نتیجه‌ای برای آنها نخواهد بود .

إِنِّي أَعْظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ^۲ .

پس حداقل آنچه بر یک فرد مسلمی از تحصیل علم لازم و واجب است اینستکه : کتابی در اصول دین ، و کتابی در فروع دین ، و کتابی در علم اخلاق و تزکیه نفس ، و کتابی در آداب شرعی بخواند .

و کسیکه باین اندازه هم پیشرفت نکرده ، و تا این درجه خود را برای دینداری و

۱- طلب کردن علم واجب است به هر مسلمی .

۲- هود / ۱۱ : ۴۶ - من موعظه میکنم تو را که از جاهلین باشی .

سیر بسوی خداوند متعال و مقام عبودیت آماده نساخته است نام چنین شخصی را در جمله مسلمین ثبت کردن از مقام حقیقت دور است .

آری این آدم بظاهر از گروه مسلمین محسوب است .

چهارم - اعتزال از مردم : اعتزال بمعنی کناره گرفتن است . و کناره گیری بر دو قسم است : کناره گیری جسمی و ظاهری ، و معنوی روحی .

و اعتزال در سه مرحله اول از اوجب واجبات است ، زیرا سالک هنوز ثابت قدم و مستقرّ و مطمئن نگشته ، و توانایی روحی و قدرت تقوی و شدت ایمان و وابستگی پیدا نکرده است : و در صورت اختلاط و معاشرت با افراد مختلف ، زودتر رنگ و خوی و روش آنها را گرفته ، و تحت تأثیر و نفوذ سخنان و اظهارات و افکار آنان واقع گشته ، و در سلوک راه خود سست و متزلزل و متردد خواهد شد .

و هیچ اثری هم نداشته باشد : مجالست با اهل عصیان و حتی حاضر شدن در مجلس لهو و معصیت ، خود اثر طبیعی دارد ، و خواه و ناخواه قلب آدمی را گرفته و تیره میکند ، و همین تیرگیها بتدریج موجب گرفتاری و ابتلا و توقّف و انحراف خواهد شد .

و در مقابل : اعتزال از اهل عصیان ، سبب میشود که انسان با فکر صاف و راحت و بدون مزاحمت و اختلال و با فرصت و آزادی ، توفیق اجرای برنامه و انجام وظائف لازم خود را داشته باشد .

و إِذْ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَاءُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا^۱ .

۱- الکهف / ۱۸ : ۱۶ - و چون کناره گیری کردید از آنان و از آن چه پرستش میکنند از غیر خدا ، پس برگردید بسوی کهف تا برساند پروردگار شما را از رحمتش ، و فراهم کند در امور شما وسائل آسایش را .

اعتزال بظاهر بخاطر حفظ کردن باطن و قلب ، و هم بجهت تحصیل فراغت و توفیق یافتن در مجاهدت و فعالیت میباشد .

و چون سالک در سلوک و برنامه الهی خود برقرار و ثابت و محکم گردید : از شدت اعتزال میتواند تا حدودیکه ضرر نمیرساند ، کاهش بدهد .

پس اعتزال بخاطر حفظ کردن نفس از عصیان عملی و از اضطراب نفس و از کدورت قلب است ، و هم برای غنیمت شمردن وقت توجه و مجاهدت و طاعت میباشد . و اینمعنی بعد از استقرار و تثبت بمقتضای وظیفه و صلاح بینی کم میشود ، تا بجایی که در مرحله پنجم موظف میشود برای انجام خدمات اجتماعی الهی و امر بمعروف و نهی از منکر و هدایت مردم ، با نیت پاک و خالص وارد اجتماع شود .

پس میزان : نفع بردن و خیر و صلاح ، و ضرر و فساد است .

و إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْخُلَطَاءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ قَلِيلٌ مَّا هُمْ ۱ .

پنجم - ذکر الله : یعنی در یاد خدا بودن و یاد کردن او .

اینمعنی متن سلوک است ، یعنی حقیقت و ماهیت سلوک همین در یاد خدا بودن است ، و یاد کردن خداوند متعال در مقام فکر و اندیشه ، و در مقام عمل و حرکات ، و در مقام خود نفس ، و در مقام وظائف با مردم ، در حالات مختلف انسان : مراحل گذشته را تشکیل میدهد .

و اگر کسی در تمام افکار و اعمال و اخلاق و توجه خود ، تا آنجاییکه میتواند در

۱- ص / ۳۸ : ۲۴ - و بسیاری از همراهان هر آینه تعدی میکند بعضی از آنان بعض دیگر را ، مگر آنانکه ایمان آورده و عمل صالح انجام دادند ، و عده کمی هستند آنان .

یاد خدا بوده و متذکر او باشد: بهمه دستورهای مختلف سلوک بنحو کلی عمل کرده است.

و چون سالکی در خلال سیر خود: از ذکر خداوند متعال غفلت بورزد، بهمین مقدار سیر او متوقف شده است.

آری همین ذکر است که چون شدت پیدا کرده، و خالص و توأم با صفا و محبت و صدق گردد: حقیقت لقاء الله صورت میگیرد.

و يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَ حَسُنَ مَا أَجَبَ ۱

در این آیه کریمه بهمین معنی که متن بودن ذکر است: اشاره فرموده است، و ابتدای هدایت را از ایمان و توبه قرار داده است، و سپس با جریان تحکیم ایمان و عمل صالح و ادامه ذکر، مقام طمأنینه را نهایت قرار داده است و پس از حصول حالت طمأنینه و سکون و استقرار، طلیعه اهتداء بسوی او - **يَهْدِي إِلَيْهِ، حَسُنَ مَا أَجَبَ -** و لقاء صورت خواهد گرفت.

وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلاً ۲ - پس تبتل یعنی منقطع بودن از غیر خدا و توجه خالص و توحیدی بسوی او: نتیجه و اثر استمرار و ادامه ذکر است. و در مقابل ذکر: نسیان و غفلت است، و بطوریکه ذکر در متن و زمینه سلوک و مراحل آن قرار گرفته است: استمرار نسیان یا غفلت این زمینه را بطور کلی محو خواهد کرد.

۱- الرعد / ۱۳: ۲۷ تا ۲۹ - و هدایت میکند بسوی او آنان را که توبه کردند، اشخاصی که ایمان آورده، و دلهای آنان با یاد خداوند طمأنینه پیدا کرده است، و آگاه باشید که با ذکر خدا دلها طمأنینه پیدا میکند، آن دلهایی که ایمان آورده و اعمال صالح بجای میآورند، خوشا بحال آنان، و آینده خوبی خواهند داشت.

۲- المزمل / ۷۳: ۸ - و یاد کن نام پروردگارت را و منقطع باش بسوی او انقطاعی.

و اگر غفلت در قطعه محدودی از امتداد سلوک شد: بهمان اندازه اثر خود را در جهت فساد خواهد بخشید.

**واذکر ربک فی نفسک تضرُّعاً و خیفَةً و دونَ الجَهرِ مِنَ القَوْلِ بِالْعُدُوِّ
وَالْأَصَالِ و لا تَکُنْ مِنَ الغَافِلینَ^۱.**

ششم - ادب: ادب بمعنی ظرافت و لطافت است.

و اینمعنی یک مفهوم عامی است، و در هر موضوعی مصداق پیدا میکند - در کلام، در عمل، در مجالست، در اطاعت، در مقام معامله با خلق، در معامله با پروردگار متعال.

و این معنی برای سالک از لوازم و واجبات است، خواه در مقام وظائف انفرادی باشد: مانند - خوردن، خوابیدن، نشستن، راه رفتن، کار کردن.

و خواه در مقام مقابله دیگران و معامله با ایشان باشد: مانند مجالست، مصاحبت، مکالمت، معاملت، مباحثت، مزاجت، مشارکت، معاهدت، مسافرت، و أمثال اینها.

و خواه در مقابل پروردگار متعال باشد: مانند - عبادت، و دعاء، مناجات، عرض حاجت، مسألت، عبودیت، و غیر اینها.

و بطور کلی سالک باید در همه حرکات و أعمال و رفتار و گفتار و قدمهای سلوک خود، با تمام توجه و دقت، رعایت ادب کند.

و رعایت نکردن ادب در هر قسمتی باشد: علامت آزاد بودن از حدود عقل و شرع، و بی مبالا بودن، و بی اعتناء بودن، و مقید نبودن بمعروف، و ضبط

۱- الأعراف / ۷: ۲۰۵ - و یاد کن پروردگارت را در نفس خودت بحالت تذلل و خوف و با گفتار آهسته و نرم، در هر صبح و شام، و مباش از غافلین.

نکردن اعمال خود مییابد .

و منظور ما در اینمورد همه مقررات مربوط بوظائف دینی انفرادی و اجتماعی و عرفی است که : از نظر شرع یا عرف عقلاء مستحسن و پسندیده بوده ، و انسانرا در جهت شرع و عقل مضبوط میکند .

و قسمت زیادی از مستحبات اعمال : مربوط بأداب میشود .

و سالک باید گذشته از آداب عرفی پسندیده : از آداب شرعی نیز خوب آگاه باشد ، و در اینموضوع کتابهای مستقلی نیز تالیف شده است .

و کلمه - معروف : شامل اینگونه آداب پسندیده هم میشود .

خُذِ الْعَفْوَ وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ^۱

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَّمَعْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَذَى^۲

و معلوم شد که : آدب بمعنی لطافت و ظرافت است ، و ظریف بودن عمل ایجاب میکنند که آن از مصادیق معروف باشد .

و معروف بمعنی شناخته شده نزد عقل و شرع است ، در مقابل مُنکر ، و آن شناخته نشده پیش عقل و شرع مییابد .

يَا بُنَيَّ اَقِمِ الصَّلَاةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَاَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ^۳

هفتم - عُجَب : بمعنی بزرگ شمردن چیزی است .

این صفت اگر در نفس انسان نسبت بخود و صفات و حالات و اعمال خویش پدید آید : بزرگترین مانع پیشرفت و سدّ راه سلوک میشود .

۱- الأعراف / ۷ : ۱۹۹ - برنامه خود را گذشت و عفو قرار بده ، و پیوسته دیگران را به معروف و نیکوئی دعوت کن ، و از نادانان اعراض نما .

۲- البقره / ۲ : ۲۶۳ - گفتار نیکو و بخشش بهتر است از صدقه‌ای که توأم با آزار باشد .

۳- لقمان / ۳۱ : ۱۷ - ای فرزند من برپا دار نماز را و دعوت کن به معروف و نهی کن از منکر .

انسان وقتی تمایل به کسب فضائل و سیر بسوی کمال دارد که : خود را محتاج و ضعیف و فقیر به بیند . و چون خود را بزرگ و بی نیاز دیده ، و حال و یا عمل را از خود مورد پسند و باارزش و برجسته و مطلوب مشاهده نمود : از خود و از عمل و حال و مقام خود راضی شده ، و خود را نیازمند و فقیر و ضعیف نمی بیند تا درصدد تکمیل و تقویت برآمده ، و فقر و احتیاج و ضعف خود را برطرف کند .

پس سالک باید در تمام مراحل سلوک خود از عُجْب به پرهیزد ، در مرحله دوم ، عبادات و طاعات خود را نه پسندد ، در مرحله سوم ، صفات باطنی خود را مهذب و تزکیه شده نیاندیشد ، در مرحله چهارم ، نفس خود را هدف و مقصود و مورد توجه خود قرار ندهد .

و اگر بخواهد این صفت تیره و حجاب بزرگ را از خود دور سازد : باید قسم اول از مرحله چهارم را چند بار بدقت مطالعه کند ، و دریابد که آدمی ضعیفتر از آنستکه از خود توانایی و نیروی مستقلی داشته ، و با وجود این فقر و ضعف و سراپا نیاز بقدرت و توجه پروردگار توانا و محیط مهربان : از خود راضی شده ، و أعمال و صفات خود را بنظر بزرگی به پسندد .

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ^۱ .

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُزَكِّي مَن يَشَاءُ^۲ .

آری خودبینی از لحاظ عمل یا صفت باطنی : چون شدت و قوت گرفت به استکبار مطلق منتهی گردد ، و در مقابل عظمت و جلال و حکومت مطلق و نامتناهی و نافذ و محیط پروردگار متعال خود را بزرگ می‌شمارد .

۱- الاعراف / ۷ : ۱۸۸ - بگوی مالک نمیشوم برای خودم سود یا ضرری را ، مگر آنچه خدا بخواهد .
 ۲- النساء / ۴ : ۴۹ - آیا ندیدی آنان را که تزکیه میکنند خودشان را ، بلکه خدا تزکیه میکند هر کسی را که بخواهد .

لَقَدْ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَ عَتَوْا عُنُقًا كَبِيرًا^۱ .

پس عجب مقدمه استکبار ، و مرتبه ضعیفی است از آن ، و استکبار در حدّ شرک بخداوند متعال ، و سرچشمه هرگونه طغیان و عدوان و عصیان میباشد . و عجب هم در مرتبه خود موجب طغیان میشود .

هشتم - حلم : بمعنی ضبط نفس است از هیجان غضب و احساسات .

از صفاتی که برای سالک از نخستین قدم لازم است : صفت حلم است ، یعنی نفس و قوای خود را از هیجان غضب مضبوط کرده ، و پیوسته و در همه احوال و اوقات و پیش آمدها بحالت سکون و اطمینان و صبر و بردباری باشد .

و اینصفت در مقابل غضب و اضطراب و احساسات حاصل شده ، و انسان حلیم با کمال طمأنینه با برخوردهای گوناگون و در مقابل هرگونه حوادث آرام و خاضع بوده ، و با کمال نرمی و سکینه گفتار و کردار و رفتار خود را صورت خواهد داد .

سالک اگر نتواند تندی و سرکشی نفس خود را ضبط کرده ، و اختیار آنرا در دست بگیرد : هرگز اطمینان و اعتمادی بچنین سلوک و سیری نمیتوان پیدا کرد ، و در هر قدم امکان و زمینه انحراف و یا توقف و یا سقوط متصور است .

آری سالک در مرحله اول : اگر حلیم نباشد ، ممکن است در افکار و اعتقادات خود تحت تأثیر احساسات و تندیهایی دیگر قرار گرفته ، و پس از مدّتی مبتلا باضطراب و تزلزل گردد .

و در مرحله دوم : ممکن است با یک گفتار تند و بیمورد و یا یک عمل عجولانه و بدون تدبّر ، اعمال و حرکات ممتدّ خود را حبیط کند .

۱- الفرقان / ۲۵ : ۲۱ - هر آینه خودخواهی کردند در نفسهای خودشان و از حقّ و عدالت منصرف شده و در راه باطل اصرار ورزیدند .

و در مرحله سوم: اگر در این مرحله نیز معالجه و اصلاح نشود: صفات محموده و روحانی بسیاری را، مانند - صبر، استقامت، تحمل، خشوع، خضوع، تقوی، طمأنینه، مراقبه - از دست خواهد داد.

و در مرحله چهارم: باز لازم است با کمال سکون و حوصله و صبر در موضوع از بین بردن آثار آنانیت، استقامت داشته باشد.

و در مرحله پنجم: بیش از گذشته باید اهتمام داشته باشد تا در تماس با مردم و اجرای مأموریت الهی و امر بمعروف و نهی از منکر، با تمام حلم و طمأنینه و نرمی رفتار کند.

و از همین ماده کلمه - حُلْم - بمعنای بلوغ، گرفته شده است، پس صفت حلم از آثار بلوغ و رشد انسان است که، حالات گذشته از اضطراب و تزلزل خاطر و عدم ثبات و طمأنینه برطرف شده، و بلحاظ بلوغ و رشد، حلیم شده است. نهم - تفکر: بمعنی اندیشه کردن است.

سالک در هر مرحله و مرتبه‌ای که باشد بمقتضای آنمرتبه میباید در امور و وظائفی که دارد: با اندیشه عمیق و فکر صحیح در آگاهی و معرفت بخصوصیات آنها کوشیده، و بنحو مطلوب آنها را انجام داده، و نتیجه بگیرد.

اینمعی مسلّم است که: انسان در هر رشته‌ای که فعالیت میکند، هنگامی میتواند نتیجه مطلوب بدست آورد که: عمل خود را روی دقت و با تفکر صحیح انجام داده، و باز در اثر اندیشه و فکر در آینده برنامه خود: پیشرفت و موفقیت نیکویی داشته باشد.

پس اندیشه روح عمل است، و عملیکه از روی اندیشه دقیق نباشد: نه تنها سودمند و نتیجه بخش نیست، بلکه گاهی اثر معکوس می‌بخشد:

در مرحله اول: مبنای سلوک در این مرحله تنها بر اندیشه و تفکر آزاد است، تا بتواند در اثر فکر دقیق و ممتد و آزاد و سالم، بحقیقت موضوع مبدء و معاد و رسالت و خلافت، آگاه، و ایمان پیدا کند.

و در مرحله دوم: ارزش و اعتبار عمل با اینستکه از روی اندیشه صحیح و فکر عمیق و درست صورت بگیرد، یعنی باید در خصوصیات عمل از لحاظ شرائط و مقدمات و ظاهر و باطن و اسرار و آثار و نتایج آن اندیشه عمیق نموده، و روی اطلاع و آگاهی دقیق از هر جهت آنرا انجام داد.

و اعمالیکه بدون تدبّر و تفکر و دقت صورت بگیرد: کم ارزش است.

و در مرحله سوم: با فکر دقیق میتواند جهت زندگی خود را از لحاظ انتخاب زندگی مادی و یا معنوی تشخیص داده، و سپس باقتضای خصوصیات زندگی روحانی، صفاتی را که لازم است تحصیل کرده، و صفات مربوط بزنگی مادی دنیوی را از نفس خود تزکیه نماید.

و در تخلیه و تحلیه هر یک از صفات: باز احتیاج بفکر خواهد بود.

و در مرحله چهارم: با تفکر و تدبّر عمیق میتوان بوجود آنانیّت و فساد و حجاب بودن آن و کیفیت ریشه کن کردن آن آگاهی یافت.

و در مرحله پنجم: از اینجا تفکر صورت دیگری پیدا کرده، و چون سالک از خود فارغ شده است: تمام تفکر او مربوط بصفات و أسماء الهی و تجلیات و أفعال حقّ تعالی و آیات تکوینیّه و تشریحیّه و حقائق و معارف روحانی خواهد بود.

آری سالک در این مرحله روحش با عالم روحانی مأنوس شده، و ابواب سماوات بر روی او باز گشته، و چشم قلب او حدید و تیزبین است، و حجابها از برابر بصیرت او برداشته شده، و از علوم و حقائق عالم غیب آگاه میشود، و معارف الهی را شهود

میکنند .

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ^۱ .

پس تفکر بعد از ذکر است ، و ذکر : بنحو کلی صورت میگیرد ، ولی فکر : در خصوصیات معانی ، و در مفاهیم مخصوص . و متعلق ذکر : بنحو اجمال منظور میشود ، ولی در فکر : بنحو تفصیل .

و حسن نتیجه تفکر و اهمیت آن : از روایت شریف - **تفکر ساعة خیر من عبادة سبعین سنة^۲** - و روایات بآن مضامین - معلوم میشود .

دهم - تقوی : بمعنی نگهداری کردن است و حفظ ، و سالک باید در تمام مراحل و مراتب خود را حفظ و نگهداری کند :
در مرحله اول : با کمال آزادی و بیطرفی و دقت ، راجع بمبدء و معاد و رسالت و خلافت تفکر و بررسی کرده ، و افکار خود را از انحرافات و هوسها و أهواء نفسانی نگهداری کند .

در مرحله دوم : اعمال خود را از آلودگیها تطهیر کرده ، و از کردارهای زشت و فاسد و برخلاف برنامه الهی و حقیقت خود را حفظ کند .

در مرحله سوم : از لحاظ اخلاقی و صفات نفسانی ، با کمال مراقبت در محافظت قلب خود کوشیده ، و از صفات ذمیمه تزکیه نماید .

در مرحله چهارم : از اظهاراتی که نشانگر آنانیت و خودبینی باشد ، پرهیز کرده ، و نفس خود را از این حجاب بزرگ حفظ کند .

۱- آل عمران / ۳ : ۱۹۱ - آنانکه یاد میکنند خدا را در حال قیام و قعود و بر حالت استراحت به جانب پهلو ، و پیوسته تفکر میکنند در آفرینش آسمانها و زمین .
۲- تفکر در یک ساعت بهتر است از عبادت هفتاد سال .

در مرحله پنجم: میباید در همه پندار و رفتار و کردار و گفتار و وظائف انفرادی و اجتماعی و الهی و عقلی و عرفی، تقوی را برنامه حرکت و سیر خود قرار داده، و از هرگونه اموریکه برخلاف رضای الهی باشد: خود را از آنها محفوظ بدارد.

و اما از لحاظ کیفیت تقوی: آن بر سه مرتبه میباید:

مرتبه اول - تقوی از عذاب و آتش و از آنچه موجب آتش میشود، و این مرتبه در عموم طبقات و برای همه افراد جریان پیدا میکند.

مرتبه دوم - تقوی از غضب و سخط پروردگار متعال، و مخصوص میشود بسالکین بسوی کمال و لقاء الله تعالی، و در اینجهت میباید از تمام منہیات و مشتبهات خودداری کرد.

مرتبه سوم - تقوی در راه خدا و برای خدا، و مخصوص میشود بخواص بندگان و مخلصین، و در اینجهت لازم است از هر چیزیکه مانع و حجاب لقاء و در مقابل نور پروردگار عزیز است: کناره گیری کرد.

پس تقوی را میتوان یک برنامه ممتد و همیشگی و ملازم سالک و بلکه هر مسلمی دانست. و اگر کسی ملازم تقوی نشد: روی حساب دقیق نمیتوان سالک یا مسلم بقلم آورد.

و در آیات قرآن مجید تقوی را در مقابل فُجور و عُدوان و اِثم، قرار داده است، پس نبود تقوی ملازم با عدوان و فجور و اثم خواهد بود.

فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا^۱، وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى

الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ^۲.

۱- الشمس / ۹۱ : ۸ - پس فهمانیده است آن را جهت فجور و تقوی.

۲- المائدة / ۵ : ۲ - پیوسته کمک کنید بر نیکوکاری و خودداری، و کمک ننمائید بر گناه و تعدی کردن از حق.

و در آغاز قرآن کریم : تأثیر و هدایت آنرا مخصوص متّیین قرار داده است -
هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ، زیرا وقتیکه نفس و قلب و اعمال و اندیشه انسان روی برنامه تقوی
 و ضبط و نظم و صیانت استوار نیست : چگونه میتواند با دل فاجر و طغیان کن و
 عاصی ، رو بکلام حقّ آورد .

تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ^۱ .
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا^۲ .
 وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ^۳ .
 وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا^۴ .
 إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ^۵ .

۱- الرّعد / ۱۳ : ۳۵ - این عاقبت امر متّیین است ، و عاقبت کافرین آتش است .
 ۲- الانفال / ۸ : ۲۹ - ای آنانکه ایمان آوردید ، اگر تقوی داشته باشید ، قرار میدهد خداوند متعال برای
 شما نیروی امتیاز و جدا کننده .
 ۳- البقره / ۲ : ۱۹۴ - تقوی داشته باشید ، و بدانید که خداوند با متّیین است .
 ۴- الطلاق / ۶۵ : ۴ - کسی که خودداری کند در راه خدا ، قرار میدهد جریان امور او را آسان .
 ۵- الحجرات / ۴۹ : ۱۳ - به یقین گرامی ترین شما نزد پروردگار متقی ترین شماست ، بی شک خداوند دانا و
 آگاه است .

خاتمه

در آیات و روایات مربوط بلقاء

تا اینجا دو قسمت در پیرامون موضوع لقاء الله عزوجل ذکر شد ،
 قسمت اول : مربوط بمراحل پنجگانه سلوک بود .
 و قسمت دوم : ده موضوع کلی که رعایت آنها در تمام مراحل و در طول جریان
 سلوک لازم بود .

و در خاتمه کتاب مناسب است که : دو قسمت دیگر نیز مورد بحث باشد .
 اول - آیاتیکه ارتباط پیدا میکند با حقیقت لقاء الله تعالی .
 دوم - روایات و ادعیه‌ای که متناسب با این بحث میباشد .
 و ما در این دو قسمت بنحو اجمال ببعضی از آیات کریمه مربوطه ، و ببعضی از
 احادیث و ادعیه ، اشاره میکنیم .
 و از خداوند متعال مسألت داریم که : ما را باین حقائق هدایت فرموده ، و معارف
 حقّه الهی را در قلوب ما راسخ بگرداند .

اِنَّهٗ خَیْرٌ مُّوَفِّقٌ وَّ خَیْرٌ مُّعِیْنٌ .

آیات کریمه

مرتبط بموضوع شریف لقاء

قسمتی از آیات کریمه که در خصوص موضوع لقاء الله بود : در خلال مراحل گذشته نقل گردید .

و بعضی از آنها که از جهت معنی مربوط بقاء میشود : بنحو اجمال برای روشن شدن اینحقیقت ، ذکر و بیان میگردد .

۱- آیاتیکه مربوط میشود برؤیت :

در معنی لقاء معلوم شد که آن عبارتست از مقابله و مواجهه فیما بین دو نفر .
و رؤیت عبارتست از ادراک چیزی با قوه باصره .
و در لقاء : امتیازاتی زائد بر مفهوم رؤیت ملحوظ میشود ، مانند نزدیکی بیشتر بین دو طرف ، و استمرار آنمعنی ، و نسبت آن بطرفین .
ولی در رؤیت : ادراک از یک طرف در هر مقداری از زمان کافی است .
و چون طرف رؤیت : پروردگار متعال است ، و او از حدود مادی و زمانی و مکانی و ذاتی منزّه و خارج است : قهراً رؤیت او در محیط خارج از ماده و جسم و حدود واقع خواهد شد .

پس رؤیت پروردگار متعال : عبارتست از شهود باصره روحانی نور پروردگار متعال و صفات عظمت و جلال و جمال او را .

و این شهود وقتی صورت میگیرد که : حجابهای سه گانه - تعلّقات به موضوعات خارجی دنیوی - آلودگیهای داخلی اخلاقی باطنی - حجاب خودنفس : برطرف شده ، و حالت صفاء کامل و نورانیّت و روحانیّت و خلوص تمام برای روح انسان

حاصل شود .

در اینحالت چشم روحانی تیزبین و حدید و روشن گردد .

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ أَلِيًّا رَّبِّهَا نَاضِرَةٌ^۱ .

كُلًّا اتَّهَمَ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّحُوبُونَ^۲ .

قال رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرِ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ
مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعْقًا^۳ .

بطوریکه معلوم شد : محجوبیت از سه چیز برمیخیزد ، یا از تعلقات بامور دنیوی
- مال و ملک و عنوان و اولاد و مشتتهیات مادی ، و یا از آلودگی قلب بصفات مربوط
بزندگی دنیوی که آنها را صفات ذمیمه و خبیثه نامند ، و یا از آنانیت و خودبینی که
خود نفس است .

و روز قیامت به محجوبین خطاب میشود - **إِنظَلِّقُوا إِلَيَّ ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ لَا
ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ^۴ .**

و در اینجهت عالم دنیا با عالم آخرت فرقی ندارد : زیرا آخرت ظهور حقیقت و
فعلیت زندگی دنیا است ، و کسیکه در آخرت محجوب باشد بطور مسلم در دنیا نیز
محجوب بوده است . و همچنین است موضوع رؤیت - **وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى فَهُوَ**

۱- القیامة / ۷۵ : ۲۲ ، ۲۳ - چهره هائی در این روز طراوت داشته ، و بسوی پروردگار خودشان نظر کنندگانند .

۲- المطففین / ۸۳ : ۱۵ - نه چنین است ، آنان از نظر به پروردگار خودشان محجوبند .

۳- الاعراف / ۷ : ۱۴۳ - گفت پروردگارا خودت را به من نشان بده تا بسوی تو نظر کنم . فرمود : هرگز نتوانی
مرا بینی ، ولی نظر کن بسوی کوه ، اگر در مکان خود برقرار شد ، خواهی توانست مرا بینی . پس چون
تجلی کرد پروردگار او برای کوه عظیم ، او را از هم پاشیده ، و موسی (ع) بحالت غشوه به زمین افتاد .

۴- المرسلات / ۷۷ : ۳۰ ، ۳۱ - بروید بسوی سایه‌ای که دارای سه شعبه باشد ، نه سایه دار است ، و نه مانع
میشود از شعله آتش .

فی الآخرة أعمى^۱ .

و أمّا درخواست حضرت موسی (ع) - **أرني أنظر إليك** : این معنی پس از انس و مکالمه و لقاء صورت گرفته است .

توضیح اینکه : بموجب آیه کریمه - **و لما جاء موسى لميقاتنا و كلمه ربّه قال ربّ أرني أنظر إليك^۲** - حضرت موسی در وعدگاه حاضر شده و مشغول مکالمه شد ، و اینمعنی بطور مسلّم ملازم با رؤیت قلب و لقاء بود .

و البته رؤیت و همچنین لقاء الله بهر نحوی و برای هر شخصی که صورت بگیرد ، با اختلاف مراتب آن ، بطریق تفصیل و تحقیق و تدقیق نخواهد بود ، زیرا انسان محدود فقیر و ضعیف چگونه استعداد آن دارد که : **علی ما ینبغی و كما هو الحقّ** و مطابق واقع و حقیقت ، رؤیت نور پروردگار نامحدود را بکند .

ولی شوق و علاقه و محبت شدید ، گاهی ایجاب میکنند که انسان برخلاف جریان طبیعی و فکری خود قدم بردارد و سخن گوید و درخواست کند و تهیّو نشان بدهد و خود را بهر سختی و ابتلاء آماده بسازد - **حُبّ الشیء یعمی و یصمّ** .
و آنحضرت در این حالت اشتیاق تامّ : درخواست کرد که خداوند متعال با قدرت خود ، خود را بنحو تفصیل نشان بدهد تا باو نظر شود .

و تعبیر به - **أرني** : اعتراف است بضعف خود از رؤیتی که توقع دارد ، و تصریح است بآنکه خداوند باید اراء نماید .

و این درخواست را استناد داده است بعنوان مرتبی بودن پروردگار متعال ، و با

۱- بنی اسرائیل / ۱۷ : ۷۲ - و کسی که در این دنیا اعمی است ، پس او در جهان آخرت نیز اعمی خواهد بود .

۲- الاعراف / ۷ : ۱۴۳ - و چون موسی با هفتاد نفر از بزرگان قومش که انتخاب شده بودند وقت معین به وعده گاه ما آمد و خدا با وی سخت گفت ، موسی به تقاضای قوم خود عرض کرد که خدایا خودت را به من آشکار بنما .

کمله - ربّ ، خطاب کرده است .
و درخواست خود را روشن کرده است که : مقصود نظر است نه فقط رؤیت ،
یعنی تفکّر و دقّت و تفصیل در رؤیت .
و خداوند متعال مطابق آنحالت شوق و عطش و وله شدید آنحضرت ، با اینکه
جواب منطقی و برهانی داد ، ولی لازم بود عطش او را عملاً ساکت و آرام نماید ،
زیرا پاسخ قولی در مقابل درخواست - اُرنی ، کافی نیست .
پس خداوند متعال عدم استطاعت او را در مقابل نظر بنور نامحدود و نامتناهی
او ، عملاً نشان داد - **لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ انظُرْ ... الْآيَةَ .**
و با این تجلّی تفهیم شده است که : امتناع نظر و رؤیت دقیق از لحاظ مستعدّ
نبودن و ضعف در باصره است ، و اگر نه هرگز امساک و بخلی در افاضات و اعطای و
کرم او نیست .
و امّا تعبیر در جواب بمادّه رؤیت - لَنْ تَرَانِي ، نه نظر : اشاره است بامتناع رؤیت
حقیقی بنحو احاطه و دقّت مطلقاً .
پس در اینجا می‌فهمیم که : رؤیت و نظر و لقاء و معرفت نسبت بنور پروردگار
متعال و صفات جلال و جمال او ، همه باقتضاء و تناسب و در محدوده و استعداد
سالک است ، نه خداوند متعال .
و باین معنی اشاره می‌فرماید - **لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ**^۱ - زیرا
ادراک بمعنی احاطه و وصول است .
و امّا تعبیر در آیه کریمه - **وَجْهٌ يُومِئِدُ نَاصِرَةً إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةً**^۲ - بمادّه نظر :

۱- الانعام / ۶ : ۱۰۳ - او را هیچ چشمی درک نمی‌کند و حال آنکه او بینندگان را مشاهده میکند .
۲- القیامة / ۷۵ : ۲۲ ، ۲۳ - چهره‌هایی در این روز طراوت داشته ، و بسوی پروردگار خودشان نظر
کنندگانند .

برای جریان آنست در روز قیامت که حدود و تعلقات مادی دنیوی برطرف شده ، و جوه و جبهه الهی پیدا کرده ، و استعداد و زمینه ارتباط و توجه بیشتر شده است .

۲- آیاتیکه مربوط میشود بقرب به پروردگار متعال :

قرب : بمعنی نزدیک شدن است ، و نزدیک شدن چیزی بدیگری یا در جهت مکان صورت میگیرد ، و یا از جهت زمان ملحوظ میشود ، و یا از جهت نسبت خویشاوندی و رحمی ، و یا بعنوان شباهتهای صورتی و برنامه‌های ظاهری ، و یا بلحاظ صفات باطنی و روحی .

چهار قسمت اول درباره پروردگار متعال امکان‌پذیر نیست : زیرا که خداوند متعال از حدود مکان و زمان و تولد و تشبّه منزّه است ، **هو الأوّل والآخر ، و كان الله بكلّ شیءٍ مُحیطاً ، لم یلد و لم یولد ، لیس کمثله شیء .**

پس قرب منسوب به پروردگار متعال : منحصر میشود به نزدیک شدن باو از لحاظ معانی و صفات و روحانیت و صفاء و تجرّد و تنزّه از تعلقات و خلوص و طهارت و بیرون رفتن از حدود و قیود و برطرف کردن و رفع حجابهای خارجی و داخلی و حصول فناء .

و هر چه در جهت این صفات و معانی روحی : برتری و شدت و کمال پیدا شود ، قرب بخدا بیشتر و محکمتر و ثابتتر خواهد شد .

و حقیقت قرب هم همین است : زیرا این نحوه از قرب مربوط میشود به ذوات اشیاء و صفات ذاتی طرفین ، برخلاف زمان و مکان و نسبت و شکل ظاهری که همه از عوارض و امور خارجی باشند .

و چون اینمعنی در میان بنده و پروردگار متعال محقق گردید : قهراً رؤیت و لقاء

نیز حاصل خواهد شد .

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقْرَبِينَ فَرَوْحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ^۱ - رُوح جریانه‌ها و نسّمات در ماوراء مادّه است ، چنانکه ریح در مادّه است ، و ریحان در جریانه‌های متوسط در زندگی است - رجوع شود به - التحقیق .

و رُوح نیز از همین مادّه است ، و بمعنی ظهور و تجلّی فیض و رحمت است . پس مقربین که حالت صفا و تجرّد و طهارت و فناء پیدا کرده‌اند در محیط نسّمات روحانی و تجلّیات رحمت الهی زندگی میکنند ، و آنان بخاطر برطرف شدن حجابها و کدورتها و تیرگیهای داخلی و خارجی ، از تجلّیات أنوار جلال و جمال الهی محظوظ گردند .

ثُمَّ دَنَىٰ فَتَدَلَّىٰ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ^۲ - دُنُو نزدیک شدن با قید تسقّل . و تَدَلَّى انحدار و خضوع است با استرسال .

و مراد حصول حالت قرب است با خضوع و انحدار و انکسار تمام ، و در اینحالت است که ارتباط کامل پیدا گشته ، و وحی و رؤیت محقق شده ، و فؤاد بحالت طمأنینه و استقرار میرسد .

پس قرب یک مفهوم کلی و مقام معلومی است که : آثار برجسته زیادی پیدا میکنند ، زیرا منظور برطرف کردن اسباب بُعد و فصل ، و رفع حجابها و موانع قرب ، و وصل و ربط است ، و چون انسان قرب بمبدء فیض و رحمت پیدا کرده ، و مرتبط

۱- الواقعة / ۵۶ : ۸۸ ، ۸۹ - پس اما اگر از مقربین باشد ، در حال خوشی روحانی و ظاهری بوده ، و در بهشت نعیم برقرار خواهد بود .

۲- النجم / ۵۳ : ۸ تا ۱۱ - سپس نزدیک شده و خاضع گردید ، پس به حدّ کمتر از قاب قوسین منتهی شد ، در اینجا بود که وحی کرد به بنده خود آنچه را که وحی کرد ، و آنچه قلب او مشاهده نمود دروغ نبود .

با نور لاهوت گردید : قهراً رؤیت و لقاء و استفاضه و استناره حاصل خواهد بود .

۳- آیاتیکه مربوط میشود برزق اولیاء و عبادالله تعالی :

رزق : انعامی است که برای ادامه زندگی مادّی یا معنوی داده میشود ، و در حقیقت رزق آنچیزیستکه احتیاجات و قوای تحلیل رفته یا کمبودهای بدنی یا روحی انسانرا تأمین کند .

و رزق : در همه موجودات زنده که ادامه زندگی داده و باقی میمانند ، مورد لزوم و حاجت میباشد .

و هر نوعی از موجودات بتناسب خصوصیات مزاجی و وجودی خود ، نیازمند برزق مخصوصی میشود - خاک ، آب ، هواء ، نباتات ، حیوانات - در موجودات زنده مادّی ، و ذکر و توجّه و رؤیت و نظر و لقاء و شهود و انس و ذوق و هیجان و وجد - در روحانیات .

و کسیکه برنامه زندگی و مقصد و مطلوب او در ادامه حیات خود ، فقط رسیدن بقاء و درک حضور ربّ جلیل است : رزق و خواسته او تنها همین معنی بوده ، و موضوعات دیگر نیازمندی و خواسته‌های او را هرگز جواب نخواهد داد .

چنانکه انسان وقتی از لحاظ قوای بدنی نیازمند بتغذی است : خواستار غذاهای مادّی بوده ، و غذای روحانی ضعف و احتیاج او را برطرف نخواهد کرد .

و ما تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ

مَعْلُومٌ^۱ .

۱- الصافات / ۳۷ : ۳۹ تا ۴۱ - و جزا داده نمیشوند مگر به آنچه عمل کرده‌اند ، مگر بندگان خالص شده پروردگار متعال که برای آنان رزق معلومی است .

و رزقُ رَبِّكَ خَيْرٌ و أبقى^۱ .

أولئك هم المؤمنونَ حَقًّا لهم دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ و مَغْفِرَةٌ و رِزْقٌ كَرِيمٌ^۲ .

آری آنانکه خالص شده‌اند تکویناً و یا با سلوک و مجاهدت : عملی برای خود ذخیره نمیکنند ، زیرا آنان اُنَانِیت و خودبینی ندارند ، و خود را محو و فانی در نور عظمت حقّ متعال نموده‌اند ، و همه اعمال و حرکات آنان فقط برای انجام وظائف عبودیت است ، نه برای مقصدی دیگر ، و نظری بخود و بعنوان و نفع خود ندارند . پس آنان برای خود عملی انجام نمیدهند تا متوقّع و خواستار نتیجه و جزای آن باشند ، و بلکه از اینمعنی بیزاری میجویند .

در اینصورت خداوند متعال آنانرا مشمول لطف و توجّه مخصوص خود قرار داده ، و رزق شناخته شده‌ای بایشان عنایت فرماید . پس افرادی که مخلص و از همه آلودگیها پاک و خالص گشته‌اند ، با محو اُنَانِیت ، در ظلّ نور عظمت متنورند .

و رزق مخصوص آنان فقط لقاء و محو و نظر و حیرت است . و عناوین دیگری نیز هست که : با موضوع لقاء الله ارتباط پیدا میکند ، و ما از شرح آنها بخاطر اختصار در این رساله که منظور است : صرف نظر میکنیم .

۱- طه / ۲۰ : ۱۳۱ - و رزق پروردگار تو بهتر و باقی‌تر است .

۲- الانفال / ۸ : ۴ - آنانند مؤمنین به حقیقت ، و برای آنها است درجه‌هایی نزد پروردگارشان ، و آمرزش و رزق گرامی .

روایات و ادعیه مربوط بموضوع شریف لقاء الله

در اینجا به برخی از روایت و ادعیه وارده در کتب معتبر که ارتباط پیدا میکند بموضوع لقاء ، اشاره میکنیم :

۱- آنچه مربوط میشود بلقاء الله :

در صحیفه سماهیجی ، مناجات ، ص ۷۶ - **إلهی ما أشدُّ شوقی الی لِقَائِکَ و أعظمَ رَجائی لِحِزائِکَ** ^۱ .

و مناجات شعبان ص ۹۶ - **إلهی فسِّرْنی بلقاءک یومَ تَقْضی فیهِ** ^۲
و دعاء لیلۃ الہریر ص ۱۶۳ - **وارزقنی شوقاً الی لقاءک و نُصراً فی نصرک
حتّی أجدَ حلاوةَ ذلک فی قلبی** ^۳ .

و در صحیفه ثانیہ سجّادیّہ شیخ حرّ عاملی ، مناجات مریدین - **و لقاءک قرّةُ
عینی و وصلک مُنی نفسی و الیک شوقی** ^۴ .

و در مناجات محبتین - **و أخلصته لودک و محبتک و شوقته الی لقاءک** ^۵ .

و در مناجات متوسّلین - **و أقررت أعینهم بالنظر الیک یومَ لقاءک** ^۶ .

و در مناجات مفتقرین - **و غلّتی لا یبرّدها الا وصلک و لوعتی لا یطفيها الا**

۱- خداوندا چقدر اشتیاق من به لقاء تو شدید ، و امید من به جزاء نیکوی تو عظیم است .

۲- خداوندا شاد کن مرا به لقاء خود ، روزی که حکم میکنی .

۳- بهره‌مند گردان مرا از اشتیاق به لقاء تو ، و از یاری دادن در یاری کردن تو ، تا حلاوت آن را بیابم در دلم .

۴- و لقاء تو روشنی چشم من است ، و رسیدن به تو آرزوی نفس من است ، و شوق من بسوی تو باشد .

۵- و خالص گردانیدی او را برای دوستی خود و محبتت ، و مشتاق نمودی بسوی لقاء خود .

۶- و روشن کردی چشمهای آنان را به نظر به تو در روز لقاء تو .

لِقَاؤُكَ^۱ .

و در امالی صدوق مجلس ۳۶ - فقال الله جلّ جلاله : يا ملك الموت اذهب اليه [ابراهيم ع] و قُلْ له هل رأيت حبيبا يكره لقاء حبيبه انّ الحبيب يُحِبُّ لقاء حبيبه^۲ .

و در مكارم الأخلاق باب ۱۲ فصل ۴ - يا ابن مسعود قصّر أملك فاذا أصبحت فقل انّي لا أُمسى و اذا أمسيت فقل انّي لا أصبح واعزم على مفارقة الدنيا و أحبّ لقاء الله و لا تكره لقاءه فانّ الله يُحِبُّ لقاء من يُحِبُّ لقاءه و يكره لقاء من يكره لقاءه^۳ .

از این کلمات شریف فهمیده میشود که : شوق و حبّ بلقاء الله تعالى از امور بسیار مطلوب و مهمّ و عالی بوده ، و مخصوص بندگان خاصّ پروردگار میباشد .
و اشاره میشود بآنکه : انسان اگر شخصی را دوست داشته ، و علاقه و محبت باو پیدا کرد ، قهرا مشتاق ملاقات او خواهد شد .
و اگر کسی علاقه و شوق بلقاء پروردگار متعال نداشته ، و در مسیر لقاء قدم برنمیدارد : بطور مسلمّ مفتون زندگی مادّی دنیوی است .
پس تنها مقدّمه حصول شوق بلقاء : کوتاه کردن آمال و آرزوهای دنیوی و قطع علاقه و محبت بزندگی مادّی میباشد .

۱- و تشنگی مرا آرام نمیکند مگر رسیدن به تو ، و حرارت قلب مرا خاموش نمیکند مگر لقاء تو .
۲- پس فرمود : ای ملك الموت برو بسوی ابراهيم (ع) و بگوی او را : آیا دیده‌ای که حبيب کراهت داشته باشد لقاء حبيب خود را ، به تحقیق هر حبيبي دوست میدارد لقاء حبيب خود را .
۳- ای ابن مسعود آرزویت را کوتاه کن ، و هرگاه صبح میکنی بگوی که شام نخواهم کرد ، و اگر شام کردی بگوی که صبح را درک نمیکنم ، و مصمّم باش بر جدائی زندگی دنیوی ، و دوست بدار لقاء خدا را ، و مکروه مدار لقاء او را ، خداوند دوست میدارد لقاء کسی را که دوست داشته باشد لقاء او را ، و مکروه میدارد لقاء کسی را که مکروه دارد لقاء او را .

۲- و آنچه مربوط میشود بر رؤیت و نظر :

جواهر السنیه شیخ حرّ عاملی ، باب شعیب - قال رسول الله ص : بکی شعیب من حُبّ الله عزوجلّ حتّی عمی ، فردّ الله علیه بصره ، ثمّ بکی حتّی عمی ، فردّ الله علیه بصره ، ثمّ بکی حتّی عمی فردّ الله علیه بصره ، فلما كانت الرابعة : أوحى الله عزوجلّ اليه يا شعيبُ الى متى يكون هذا أبداً منك ان يكن هذا خوفاً من النار فقد أجزتک ، و ان يكن شوقا الى الجنة فقد أبحتک . فقال إلهی و سيدي انت تعلم أنّي ما بکيت خوفا من نارک و لا شوقا الى جنتک ، ولكن عقد حبک علیّ ، فلست أصبرُ أو أراک^۱ .

کافی ، باب ابطال الرؤیة - و سألته هل رأى رسولُ الله (ص) ربّه ؟ فوقع (ص) انّ الله تبارک و تعالی اری رسولّه بقلبه من نور عظمته ما أحبّ^۲ .
و یروی أيضاً - جاء جبر الى أميرالمؤمنين (ع) فقال يا أميرالمؤمنين هل رأيت ربک حين عبدته ؟ قال : ویلک ما کنت أعبد ربّاً لم أره ، قال و کیف رأيتّه ؟ قال : ویلک لا تُدرکه العیون فی مشاهدة الأبصار ولكن رأته القلوب بحقائق الايمان^۳ .

۱- فرمود رسول خدا (ص) : شعيب نبیّ (ع) گریه کرد از محبت خداوند به مقداری که چشم او نابینا گردید ، و خداوند چشم او را باز گردانید ، و این جریان چهار مرتبه تکرار شد ، و در مرتبه چهارم وحی رسید که : ای شعيب تا کی گریه خواهی کرد ، اگر برای خوف از آتش است ، تو را پناه دادم و اگر بخاطر شوق به بهشت است ، برای تو مباح کردم . عرض کرد : ای معبود و سید من ، تو خود آگاهی که گریه من نه از خوف آتش است و نه از شوق به جنت ، بلکه محبت تو در دل من جا گرفته است ، و هرگز نمیتوانم صبر کنم ، مگر آنکه تو را ببینم .

۲- و پرسیدم از امام (ع) : آیا دیده بود رسول خدا پروردگار خود را ؟ در جواب نوشت : خداوند متعال نشان داد از نور عظمت خود رسول را آنچه دوست میداشت .

۳- یکی از علماء یهود نزد امیرالمؤمنین (ع) آمده و عرض کرد : آیا چون خدای را عبادت میکنی ، او را دیده‌ای ؟ فرمود : وای بر تو ، نبودم عبادت کنم خدای را که ندیده‌ام او را . گفت : چگونه دیده‌ای او را ؟

صحیفه ثانیه ، بحار الأنوار ۱۹ ، مناجات الخائفین از خمسة عشر - **و لا تَحْجُبْ**
مشتاقیک عن النظر الی جمیل رؤیتک^۱ .

و در مناجات عارفین : **واطمأنت بالرجوع الی ربّ الأرباب أنفُسهم و قررت**
بالنظر الی محبوبهم أعینهم^۲ .

و در مناجات ذاکرین - **و لا تَسکن النفوسُ الّا عند رؤیاک**^۳ .

صحیفه علویّه سماهیجی ، مناجات شعبانیّه - **إلهی هب لی کمال الانقطاع**
الیک و أنر أبصارَ قلوبنا بضیاء نظرها الیک حتی تخرقَ أبصارَ القلوب حُجُبَ
النور فتصلَ الی معدن العظمة و تصیر أرواحنا معلقة بعزّ قدسک^۴ .

آری روح انسان هنگامی موفق بر رؤیت و نظر میشود که : انقطاع تمام از ماسوی
الله تعالی پیدا کرده ، و همه حجب را از مقابل خود برطرف سازد ، و حتی
حجابهای نورانی و آنچه نورانیت داشته ، و وابسته بنفس است ، یعنی بخود نسبت
داده میشود ، و از این لحاظ چون خود نفس عنوان حجابیت پیدا میکند .
و بطور کلی : در مقام توجه و نظر ، آنچه غیر او است حجاب و مانع است ، و باید
بجز وجهه الهی چیزی باقی نباشد ، و حتی نفس خود ناظر نیز عنوان شخصی و
آنانیت خود را از دست بدهد .

فرمود : نمیبیند او را چشمها در مشاهده ظاهری با این چشم ، بلکه مشاهده میکند او را دلها به نور
حقیقت ایمان ، و با چشم قلب .

۱- و محبوب مکن مشتاقین خود را از نظر کردن به رؤیت نیکوی خود .

۲- و مطمئن شده است به سبب برگشتن بسوی پروردگار متعال نفسهای آنان ، و روشن شده است با نظر
به محبوبشان چشمهای آنان .

۳- سکون و طمأنینه پیدا نمیکند نفوس مگر با نظر به تو .

۴- خداوندا عطا کن مرا انقطاع کامل بسوی تو ، و نورانی گردان چشمهای قلوب ما را به روشنائی نظر آنها
به تو ، تا پاره کند دیدههای قلوب حجابهای نورانی را ، و برسد به مرکز عظمت ، و برگردد ارواح ما وابسته به
عزت پاک تو .

۳- آنچه مربوط میشود به قرب :

جوهر سنیه ، باب رسول الله ص ۸۹ - و ما تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُهُ عَلَيْهِ ، وَ أَنَّهُ لِيَتَقَرَّبَ إِلَيَّ بِالْإِفْلَاحِ حَتَّىٰ أَحْبَبَهُ ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَ بَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَ لِسَانَهُ الَّذِي يَنْطِقُ بِهِ وَ يَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا ، إِنْ دَعَانِي أَحْبَبْتُهُ وَ إِنْ سَأَلَنِي أَعْطَيْتُهُ ^۱ .

صحیفه ثانیه سجّادیّه ، مناجات مریدین - و الی هواک صبابتی و رضاک بُغیتی و رؤیتک حاجتی و جودک طلبی و قربک غایه سُؤلی ^۲ .
و در مناجات محبتین - و مَنْ ذَا الَّذِي أَنَسَ بِقُرْبِكَ فابْتَغَىٰ عَنْكَ جِوَلًا إِلَهِي فَاجْعَلْنَا مِمَّنْ اصْطَفَيْتَهُ لِقُرْبِكَ ^۳ .

آری قرب به پیشگاه عزّت و عظمت بجز اصطفا و برگزیدن از جانب مقام بالا ، راه دیگری ندارد . و اُنس هم بدون قرب و برطرف شدن حُجُب صورت پذیر نیست . پس سالک باید با تصمیم قاطع و خالص خواهان قرب بوده ، و از راههای طاعت و بندگی و عبودیت و انجام فرائض و نوافل سیر خود را پیش برده ، و در اثر برطرف ساختن موانع بمقصود خود نائل گردد .

۱- و تَقَرَّبَ پیدا نمیکند بنده‌ای به من با چیزی که محبوب‌تر باشد نزد من از آنچه واجب قرار داده‌ام برای او ، و او هر آینه تَقَرَّبَ پیدا میکند نزد من به سبب نوافل ، حتّی آنکه نسبت به او محبت پیدا میکنم ، و چون محبت پیدا کردم او را ، میباشم سامعه و باصره و زبان و دست او که با آنها میشوند و میبیند و سخن گوید و فعالیت میکند ، و اگر مرا دعوت کند اجابت میکنم ، و هرگاه خواسته‌ای داشت عطا میکنم .

۲- و بر جانب تو باشد تمایل من ، و خشنودی تو میباشد مطلوب من ، و دیدن تو است حاجت من ، و بخشش تو است خواسته من ، و قرب تو است آخرین خواسته من .

۳- کیست که مأنوس باشد با قرب تو و سپس بخواهد که از آن برگردد ، خداوند قرار بده ما را از آنانکه برای قرب خود اختیار کردی .

۴- آنچه مربوط میشود بانس و وصل :

توحید صدوق ، باب رؤیة - قلت لأبی عبدالله (ع) جُعِلت فداک الغشیة الّتی كانت تُصیب رسولَ الله (ص) اذا أنزل علیه الوحی ؟ فقال ذاک اذا لم یکن بینه و بین الله أحد ، ذاک اذا تجلّی الله له ، قال : تلک النبوة یا زرارۃ ، و أقبل بتخشّع^۱ .

و فی الأمالی للشیخ الطوسی ، عن أبی عبدالله (ع) : مَنْ أخرجہ الله من ذلّ المعصیة الی عزّ التقوی : أغناه بلامال و أعزّه بلا عَشیرة و آنسَه بلا بَشَر ، و مَنْ خاف الله أخافَ اللهُ منه کلّ شیء^۲ .

نهج البلاغة ، خطب : أَللّهم بلی لاتخلو الأرض من قائم لله بحجّة إماما ظاهر ... و أنسوا بما استوحش منه الجاهلون و صحبوا الدنیا بأبدان أرواحها معلّقة بالملأ الأعلى او لئک خلفاء الله^۳ .

و فی الصحیفة الثانیة ، دعاؤه فی التمجید : الحمد لله الّذی تجلّی للقلوب بالعظمة واحتجبَ عن الأبصار بالعزّة^۴ .

۱- گفتم به حضرت صادق (ع) که قرار داده شوم فدای تو ، غشیه که رسول اکرم (ص) را در حالت نزول وحی میرسید ، چه بود ؟ فرمود : این امر در صورتی دیده میشود که در میان او و پروردگار متعال کسی نباشد ، این حالت هنگامی بود که نور عظمت حق تجلی میکرد برای او ، این نبوت است ای زراره ، و سپس اقبال کرد به خشوع .

۲- از حضرت صادق (ع) است که : کسی که بیرون آورد خداوند متعال او را از ذلت عصیان به عزت پرهیزکاری ، بی نیاز میکند او را بدون اینکه ثروتی داشته باشد و عزیز میکند او را بدون طائفه و عشیره ، و انس میدهد او را بدون بشر ، و کسی که بترسد از خدا میترساند از او همه اشیا را .

۳- خداوندا ، بلی ، خالی نمیشود زمین از قائمی برای خدا که به حجت باشد ، ظاهر باشد یا پوشیده ... و انس گرفته‌اند به آنچه وحشت دارند از آن جاهلین ، و تماس میگیرند با زندگی دنیا به ابدان ظاهر ، و ارواح آن ابدان وابسته به عالم بالا است ، آنان خلفای پروردگارند در روی زمین .

۴- ستایش پروردگاری را که تجلی کرده است به قلوب به نور عظمت خود و پوشیده شده است از چشمها

و فی العلویة للسماهیجی ، فی مناجات شعبان - إلهی و ألحقی بنور عزک
 الأبهج فأكون لك عارفا و عن سواک منحرفا^۱ .
 و فی دعاء کمیل ، فیها - إلهی و ربی صبرتُ علی عذابک فکیف أصبر علی
 فراقک ... و لأبکین علیک بکاء الفاقدين^۲ .

در اینجا این رساله شریف را خاتمه داده ، و از پروردگار مهربان خواستاریم که :
 ما بندگان فقیر و مهجور و محجوب را از حقائق لقاء و انس و وصل بهره‌مند گرداند ،
 بمنّ منه تعالی و فضل و رحمة .

اللهم صلّ علی محمد سید رسله و علی آله الأئمة الأطهار المعصومین .

بخاطر عزّت او .

۱- خداوندا ملحق کن مرا به نور عزّت تو که خزّم و قاهر است ، تا تو را معرفت پیدا کرده ، و از غیر تو
 روبرگردانم .

۲- خداوندا پروردگارا تحمل کردم بر سختی عذاب تو ، چگونه صبر کنم بر فراق تو ... و گریه میکنم برای
 تو ، گریه گم کنندگان .

فهرست مطالب

مقدمه - خصوصیات این رساله شریفه	۵
کلمه لقاء ، لقاء خداوند متعال و معنی آن	۸
حقیقت لقاء ، و برطرف کردن حدود ثلاثه	۹
۱- کفر بقاء ، و مراتب آن ، و آثار کفر	۱۱
۲- کفر بقاء تنها ، و آثار و لوازم آن	۱۳
۳- غفلت از لقاء ، و حقیقت غفلت و آثار آن	۱۵
در جستجوی حقّ ، و مراحل پنجگانه سلوک	۱۹
<hr/>	
علم پیدا کردن به آفریدگار جهان	۱۹-۲۰
۱- آغاز سیر بسوی لقاء ، و امیدوار بودن	۲۰-۲۱
تأییدات پروردگار متعال سالک را	۲۱-۲۲
۲- قدم دوّم در جستجوی واسطه و خلیفه الهی	۲۳
آثار و احکام و خصوصیات رسول اکرم	۲۵
مسامحه و غفلت در انجام وظائف	۲۷
۳- قیامت ، و خصوصیات آن	۲۹
آنچه مربوط میشود به معاد	۳۱
اسلام و ایمان و اساس لقاء	۳۳
مرحله دوّم	۳۵
توبه و برگشت از برنامه‌های دنیوی	۳۶

۳۸	.....	خصوصیات و شرائط توبه
۳۹	.....	مراحل خمسه از آیه شریفه - التائبون
۴۰	.....	موفقیت بزرگ در توبه ، و امیدواری بقاء
۴۲	.....	تقویت نفس از راه عمل و عبادت
۴۳	.....	ارتباط و تأثیر اعمال در روح و باطن
۴۴	.....	انجام وظائف و تسلیم شدن ، و آثار اعمال
۴۵	.....	آشنا شدن بأحكام و آداب فقهی
۴۷	.....	تقوی از اعمال خلاف و محرّمات
۴۸	.....	خصوصیات و آثار خودداری و تقوی
۴۹	.....	تمام مجاهدت در تثبیت این مرحله
۵۱	.....	مرحله سوّم
۵۲	.....	اصلاح باطن ملازم با اصلاح ظاهر است
۵۳	.....	آلودگی نفس در اثر زندگی دنیوی
۵۴	.....	تنزیه و تخلیه رذائل صفات
۵۵	.....	مبارزه با منشأ رذائل که تعلق بدنیا است
۵۷	.....	برنامه دوم - در نظر گرفتن هدف و رضای الهی
۵۸	.....	برنامه سوم - مبارزه با أضداد صفات
۵۹	.....	برنامه چهارم - توسّل بأذکار و مناجات
۶۰	.....	برنامه چهارم - توسّل به بندگان مقرب
۶۱	.....	برنامه چهارم - توسّل بعبادات

۶۲	..... قسمت دوّم - تحلیه با صفات روحانی
۶۴	..... تجلّی صفات روحانی در زندگی روحانی
۶۶	..... عمل صالح ، اخلاص ، مجاهدت
۶۷	..... صبر در همه مراحل
۶۸	..... صلوة و خصوصیات آن
۷۱	..... مرحله چهارم
۷۲	..... مجاهدت در مقابل آنانیّت و توجّه بنفس
۷۴	..... قسمت اول - رفع حجاب شدن نفس
۷۴	..... راه اول - توجّه باطنی بخداوند متعال
۷۴-۷۵	..... توحید ذاتی و شهود حقیقت آن
۷۶	..... توحید صفاتی و حقیقت آن
۷۷	..... توحید أفعالی و جلوه صفات
۷۸	..... حقیقت مفهوم فناء
۷۸	..... راه دوّم - تفکّر و استدلال
۸۰	..... راه سوّم - مبارزه با ضدّ آنانیّت
۸۲	..... قسمت دوّم - آثار بعد از رفع آنانیّت
۸۳	..... تحیت بسلام ، و فناء سالک
۸۴	..... پایه اول - التوکل علی الله تعالی
۸۵	..... خصوصیات و شرائط توکل
۸۶	..... پایه دوّم - التفویض الی الله تعالی

۸۷	پایه سوم - الرضا بقضاء الله تعالى
۸۸	نظم و حکمت در جریان خلقت که موجب رضا میشود
۸۹	راه دوّم - محبت است
۹۰	راه سوّم برای تحصیل رضا - عبودیت است
۹۱	راه چهارم - اخلاص است
۹۲	اخلاص در مراحل سلوک
۹۳	پایه چهارم - التسليم لأمر الله عزّوجلّ
۹۴	اختصاص این چهار پایه برای ایمان حقیقی
۹۵	مرحله پنجم
۹۵	تحوّلات سالک در مراحل خمسّه
۹۶	اختلاف حیوان و انسان و ملائکه
۹۸	جبروت سفلی - مؤمنین خالص و کامل
۹۹	مدّعیهای مقام ارشاد
۱۰۰	ارشاد در مرحله پنجم سزاوار است
۱۰۱	تفسیر آیات کریمه و النازعات به مراحل خمسّه
۱۰۲	جبروت علیا - أنبیاء و أولیاء
۱۰۳	أمر بمعروف و نهی از منکر از وظائف است
۱۰۴	امتیازات و وظائف أنبیاء
۱۰۵	مطالب مهمّ
۱۰۵	۱- برنامه سلوک بجدبه برای مجذوبین

بزرگترین خطر برای این طائفه خودبینی است.....	۱۰۶
برنامه جذبه برای عموم سالکین.....	۱۰۷-۱۰۸
انحرافات در مسیر سلوک بسبب خوارق.....	۱۰۸-۱۰۹
۲- لزوم سلوک بسوی لقاء از جهت عقل.....	۱۰۹-۱۱۰
لزوم آن از جهت شرع.....	۱۱۱
۳- تحصیل علم و آگاهی به خصوصیات برنامه سیر.....	۱۱۳
اختلاف تحصیل علوم در مراحل سلوک.....	۱۱۳-۱۱۴
۴- اعتزال از مردم.....	۱۱۵
۵- ذکر الله در همه مراحل.....	۱۱۶
۶- حفظ ادب در تمام موارد.....	۱۱۸
ادب در شرعیات و عرفیات ، و معروف.....	۱۱۸-۱۱۹
۷- عجب و بزرگ شمردن خود در طول سلوک.....	۱۱۹
۸- حلم و ضبط نفس.....	۱۲۱
مراقبت بصفه حلم در همه منازل.....	۱۲۱-۱۲۲
۹- تفکر و اندیشه عمیق در افکار و اعمال.....	۱۲۲-۱۲۳
۱۰- تقوی و نگهداری نفس و مراتب آن.....	۱۲۴-۱۲۵
خاتمه.....	۱۲۷
۱- آیات مربوط برؤیت.....	۱۲۸
علل محجوبیت از نظر به پروردگار متعال.....	۱۲۹
درخواست نظر از حضرت موسی (ع).....	۱۳۰
۲- آیات مربوط بقرب.....	۱۳۲

۱۳۳	حقیقت قرب و آثار آن
۱۳۴	۳- آیات مربوط برزق
۱۳۵	اختلاف رزق باختلاف مراتب وجود
۱۳۶	۱- روایات و ادعیه در موضوع لقاء الله تعالی
۱۳۸	۲- آنچه مربوط میشود برؤیت
۱۴۰	۳- آنچه مربوط میشود بقرب
۱۴۱	۴- آنچه مربوط است بانس و وصل
۱۴۳	فهرست مطالب